

# ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૧૪૦૧૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ મુંદરી

વિષય સ ૧૧૨ : ૩૨૪ : ૨૩૬ ન-

# ચું દ ડી

૧૧ ગુર્જર સન્ન-ગીતા ૧૧



રૂપાદ્ય

અવેરચ'ક મેલાણી

મુદ્રણ દ્વારા આના

પાકું પ્રકૃત મેલાનામ

મુદ્રણસ્થાન  
સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય  
રાણપુર

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય  
અમદાવાદ  
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ  
સંપૂર્ણ  
સંપૂર્ણ સંગ્રહ

૧૯૨૮ : એપ્રિલ  
પહેલી આવૃત્તિ : પ્રત ૨૦૦૦

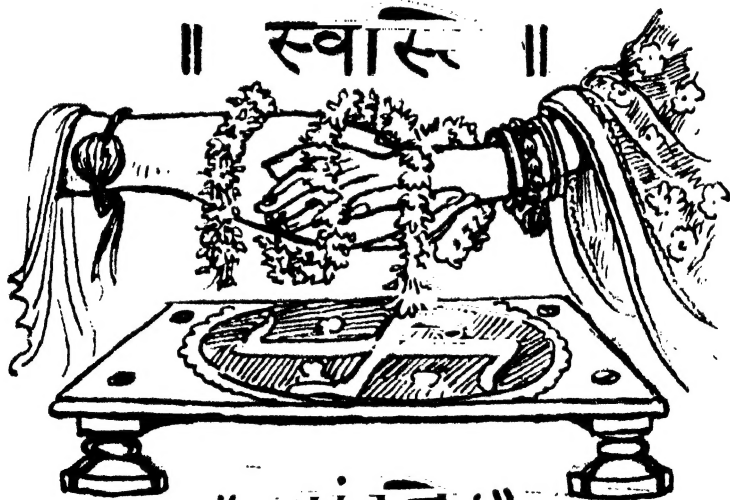
મુદ્રક અને પ્રાપ્તક  
અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ

# લાગન-મેટ

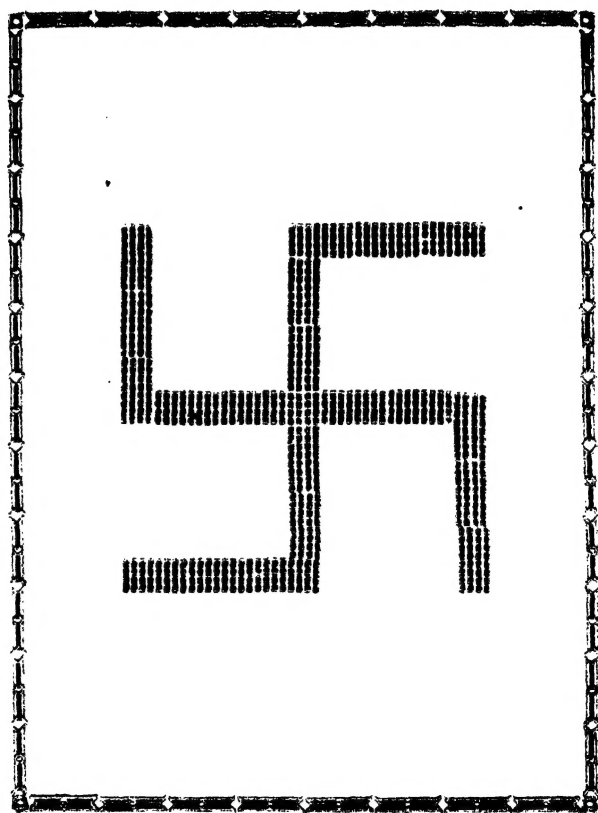
અંકન.....ને

તરફથી

॥ સ્વાસ્તિ ॥



॥ આંતિઃ ॥





આ પુસ્તકનું 'ચુંદડી' એવું પ્રથમ નામ  
 પાડનાર અને 'ચુંદડી'માં પોતાના અંતરના  
 નિર્મળા રંગો પૂરનાર અખંડ ચુંદડિયાળી સ્વ.  
 બહેન વસંતના નિધ્યાપ, સૌમ્ય અને નિર્દોષ

આત્માને

વીરની વીરપસલી

# નિવેદન

સવા બે વર્ષે ઉપર, રઠીયાળી રાત ભાગ બીજના નિવેદનમાં અપાયેલું વચ્ચન આજે પાળી શકાય છે તે બદલ પ્રભુના ગુણ ગાઉં છું. લોક-ગીતોમાં ધણું અડિયાતું સ્થાન રોકતો કમ-ગીતોનો પ્રદેશ બની શક્યું તેટલા શુદ્ધ સ્વરૂપમાં, અસહી તાળ શબ્દને વફાદાર રહીને આંહી રજુ કરી શકાયો છે. અમાથી ભાવનાઓ ઉદ્દેસવાતું કામ મેં મારી પોતાની જવાબદારી ઉપર કરેલું છે. જેઓને મારી દરમીયાનગીરી ન ગમે, તેમણે સુખેથી સ્વેચ્છા પાઠ-સંપ્રદા જ વાંચી કાઢવો. ગીતોમાં તો મેં મારો એક અક્ષર પણ નથી ઉમેર્યો.

આ સંપ્રદામાં મને ધણી મોટી સહાય રા. બહેન જયાકુમારી તથા સ્વ. બહેન વસંતકુમારી દાગીની મળી છે. તેમાંનાં એક બહેનનો તો મારે અંત-શ્વિષ્ટમાં જ આભાર માનવો પડશે એવું નહોતું ધાર્યું. તે સિવાય મેં અન્ય નીતસંપ્રદાની પણ છૂટથી સહાય લીધી છે. તે સહુનો હું ત્રાણી છું.

રાંદલનાં, સીમન્તનાં વગેરે ગીતો બાકી રહ્યાં છે તે બીજા સંપ્રદાની યોજનામાં આપી શકાશે.

પદ્ય સંપ્રદામાં હવે છેલ્લો વારો બજીનેનો અને ચારણી છંદોનો આવે છે. બંનેની વ્યવસ્થિત યોજના ચાલુ છે. બજીનેનો તો મહાસાગર જ પૂરવો રહ્યો છે. એ લોક-ધન તો અજોડ જ છે. અને આંજલ કવિ સર વૈ. રોકરે સંપ્રદેશ "The Border Minstrelsy" ની માફક આપણે પાશ્વ સૌરાષ્ટ્રનાં સીમાન્ત-સંપ્રદાએ વિષે રચાયેલા અનેક ચારણી ગીત છંદો પ્રગટ કરી સોરઠી ઇતિહાસના કાંઈ બાળી ઇતિહાસકારના હાથમાં સાચા ઇતિહાસની થોડીક નવી સામગ્રી ધરી દઈશું એવી મારી શ્રદ્ધા છે.

મારા એ કાચેમાં હું સહુ સૌરાષ્ટ્રપ્રેમીઓનો સહકાર ચાલું છું.

સા. સા. મં.  
ચેત્ર શુદ્ધ ૧ : ૧૯૮૪

અંખાલક



# સાંકળિયું

ચુંદડીના રંગો [પ્રવેશક]

ગણેશ કુંદાળા

૫૪

૧-૨૩

૨૫

## ૧ : સ્વયંવર વિભાગ.

૧	ધરતીમાં બળ સરજ્યાં બે જણાં	ચાક વધાવવાનું	૧
૨	કેની કોરે કોણે લાણુ	પ્રભાતીયું	૨
૩	છ રે ઇટો ચણુ		૪
૪	હૂથે તે ભરી રે તલાવડી	માયરાનું	૫
૫	મારા ખેતરને શેઠે	બન જતી વેળા	૬
૬	એક તે રાજ દ્વારકામાં રમતાં	પ્રભાતીયું	૭
૭	કન્ધા દાદાજીને ખોળે બેઠાં	સાંજમાં	૮
૮	કુંવારી ચડી રે કમાડ	માળા નાખતી વખતે	૧૦
૯	લાંબી તે લાંબી સરવરિયાની પાળ	કુલેકા સમયે	૧૧
૧૦	{ ગળાયા ગોળ વહેંચાય રે મેં તો વાર્યા રે.....ભાઈ લાડકડા		૧૨

## ૨ : રાણુગાર વિભાગ.

૧૧	ધડીએ ધડીએ લાડણુ વહુ કઝળ મોકલે	માંડવા વખતે	૧૩
૧૨	લગન બાળેકડી ને મોતીકે જડીયાં	માળા નાખતી વખતે	૧૪
૧૩	લીલાં છાણુની ગાર કરાવો રે	મગ ભેગતી વખતે	૧૫
૧૪	પાછલી પછીતે ચાંપલીયો રો મોર્યો		૧૬
૧૫	છાબ ફરી કુલકે માલણુ આવે રે		૧૮
૧૬	ધોડી અગન અગન પગ માંડ	સાંજનું ગીત	૧૯
૧૭	માંડવડે રે કાંઈ ઢાળોને બાળેઠી	માંડવા સમયે	૨૦
૧૮	લીલી પીળા પાંખને ભમરલો રે	"	૨૨
૧૯	કુંઝર કોરીને નીસર્યો ભમરો	"	૨૩
૨૦	પીળો પીળો રે વાને મેં સૂણ્યો	પીઠી સમયે	૨૭
૨૧	પીઠી ચોળે રે પીતરાણી	"	૨૮
૨૨	નાહો નાહોને કીચા ભાઈ રે	નાવાણુ સમયે	૨૯
૨૩	હાથો ચોરો ચંદન ચોવટો	પસ ભરાવતી વેળા	૩૦
૨૪	સૂરજ ઉગ્યો રે કેવડીઆની ફણસે	પ્રભાતીયું	૩૧

૨૫	આલા લીલુડા વાંસ વઢાવો રે	પ્રભાતીયું	૩૨
૨૬	સીંદૂરી વરણીના રે સૂરજ ઉગિયા	પ્રભાતીયું	૩૩
*૨૪	મારે તે આંગણુ આંખનો	પ્રભાતીયું	૩૪
*૨૫	માલણુ વીણે ભવંતરીનાં ફુલરે	વરઘોડા વખતે	૩૫
*૨૬	ઉઠોને ભોળી વીછળોને ગોળી	પ્રભાતીયું	૩૬
૨૭	રોયણુ વીચાણી રે	પ્રભાતીયું	૩૭

### ૩: દર્શન વિભાગ

૨૮	ગાગર ઉપર ખેડો લીલો હાંસ રે	માળા નાખતી વેળા	૪૨
૨૯	ઝલ રે મગીયનો ઝલ રે સીવડાનો	પસ વેળા	૪૩
૩૦	કુંવર ઘોડે ચડ્યા ને જગ જોવા મળ્યું	ફુલેકા સમયે	૪૩
૩૧	કેસરીઆ ચરો વરઘોડે	વરઘોડે ચડતાં	૪૪
૩૨	ધૂળ પડે રંગ મોલમાં રે	નન જતી વેળા	૪૫
૩૩	કંકડાં ફટ્યાં રે મોંઘા મૂલનાં	”	૪૫
૩૪	પાગલડે પગ દઇ ચરો રે વરરાજા	નન ઉધલતાં	૪૭
૩૫	હાલંતી મહાલંતી નીસરી	ચોંખતી વખતે	૪૮
૩૬	મેઘવરણા વાધા વરરાજા	નનમાં	૫૦
૩૭	મોર તારી સોનાની ચાંચ	નનમાં	૫૧
૩૮	કીયા ગામ ગડ્યાં રે નિશાન	વરઘોડામાં	૫૩
૩૯	આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ	તોરણે આવતાં	૫૪
૪૦	નવેનગરથી ચોળ ચુંદડી વાપરી	સામંથા સમયે	૫૫
૪૧	હંચા હંચા રે દાદે ગઢ રે ચણાન્યા	માળા નાખતાં	૫૬
૪૨	હંચા હંચા મોલ મારે ઘર રે	માળા નાખતાં	૫૮
૪૩	ફુલડે ઝાયો મારો માંડવો	સામંથા સમયે	૫૯
૪૪	કન્યા ચડ્યાં રે દાદાજીની મેરીયે	”	૬૦
૪૫	આંખલિયો સખી શીજો	માંડવા વખતે	૬૨

### ૪: મિલન વિભાગ

૪૬	સીતાને તોરણુ રામ પધાર્યા	ચોંખતી વેળા	૬૫
૪૭	બાર પધારો સોરંગ સુંદરી	ચોંખતી વેળા	૬૬
૪૮	અમદાવાદી ચુંદડી વાપરી રે	પસ ભરાવતાં	૬૭
૪૯	થાળી ઠમકીને વરવહુના હાથ મળ્યા	ચોરી સમયે	૬૮
૫૦	પેહું તે મંગળ વરતીયું	હસ્ત મેળાપ	૬૯

\* આ સંખ્યા મૂલથી ખેવડાઇ ગઇ છે.

૫૧	લાડો લાડી જમે રે કંસાર	કંસાર જમતી વેળા	૭૦
૫૨	કાંણે કાંણે કાંકણીઆળી ચૂડી રે	નન પાછી વળતાં	૭૨
૫૩	સૂડલા કાચલડીને પિનવે રે		૭૩
૫૪	ચોરીમાં ચરકલડી રે બોલે	ચોરી વખતે	૭૪
૫૫	આછેરું કંઢકું ઘોળ્યે રે લાડી	”	૭૫
૫૬	મેં તો હુંગર કોરીને ધર ક્યારી રે	પરણી ઉતર્યા બાદ	૭૬
૫૭	દાદાને આંગણુ આંબલો	કન્યાને વળાવતાં	૭૬
૫૮	લ્યોને લાડી કચોળડાં	”	૭૭
૫૯	પરશાળેથી કેસર હોડે	”	૭૮
૬૦	આ દશ આ દશ પીપળો	”	૭૮
૬૧	દોલીડા ધડૂક્યા લાડી	”	૮૦
૬૨	વાળી વાળી દાદા પૂછે વાત	”	૮૦
૬૩	એક આંબો તો પરદેશી પોપટો	”	૮૧
૬૪	મેં તો હરખેથી અંપડીયો રોપાવીયો	”	૮૧

#### ૫: જીવન

૬૫	હાં હાં રે હમલી !	ઉકરડી ઉઠાડતી વખત	૮૫
૬૬	હું તો સૂતી રે મારા રંગ રે મોલમાં	પ્રભાતીયું	૮૫
૬૭	ગાંધે તે બેડી રાગી રાજવાણુ બોલે	કુલેકામાં	૮૮
૬૮	પાલવ છોડજે		૯૦
૬૯	શ્રી પરભાતને પોતર	પ્રભાતીયું	૯૧
૭૦	શ્રી રામ ! ઘોળું નગર ઘોળું ઘોળકું	જૂહ-શાંતિ કરવાનું	૯૩
૭૧	કાળી શી કાચલ રાખદે સોહામણી	ચાક વધાવવા જતાં	૯૪
૭૨	ત્રાંમાકુંડી તે નગર સોહામણી	”	૯૫

#### ૬: પૂરવણી

૭૩	રાજ પેલડા પોરની નીંદરડી	પાપડ વણતાં	૯૬
૭૪	લીલુડો વાંસ ઢળૂકડે ઢળિયો	પ્રભાતીયું	૯૬
૭૫	કાંઈ નંબુવરણી કાચલ રે	પીડી ચોળતાં	૧૦૦
૭૬	સાવ રે સોનાનો મારો દીવડો	મામેરું	૧૦૧
૭૭	મારી આંખડલી બીંબય રે	”	૧૦૨
૭૮	વીરા ! ચાંદલિયો હોયો ને	”	૧૦૩
૭૯	વણારો આંબો ને વણારી લાંબો	પ્રભાતીયું	૧૦૩
૮૦	ભૂનેગદથી તબોળાડો વાપર્યો	ચાક વધાવા જતાં	૧૦૫

૮૧	ગુજરાતથી માલણ આની રે		૧૦૫
૮૨	માલણ ગુથી લાવ ગુણિયલ ગજરે।	કુલેકા વખતે	૧૦૬
૮૩	લાડડા ! લાડડી છાના કામળ મોકલે	લગ્ન લખતાં	૧૦૮
૮૪	તરવાર સરખી ઉજળી રે ઢોલા	બન જતી વખતે	૧૦૮
૮૫	મોલ પધારે રાજ	બન વળતાં	૧૦૯
૮૬	વર તો બહુ રે હોંશીયો	વરસાડા વખતે	૧૧૦
૮૭	મારા નખના પરવાળા જેની ચુંદરી	”	૧૧૦
૮૮	આજ મારે ભરિયાં સરોવર છલિયાં	બન વળતાં	૧૧૧
૮૯	લીલુડા વાંસળી વાંસળી	”	૧૧૨
૯૦	વરલાડડા રે તારે કાળે	”	૧૧૩
૯૧	સો સો રૂપૈયા લઇને હલ્લાર		૧૧૩
૯૨	લાડડી ટોડલા જેવડી રે		૧૧૪
૯૩	કીયા ભાઇની વાડીમાં		૧૧૫
૯૪	લાડડી તારા દેરામાં		૧૧૫
૯૫	સાંકલડી શેરી રે દીવડીયા		૧૧૬

## સુધારો

જ્યાં જ્યાં ‘મીલન’ હોય  
ત્યાં ત્યાં ‘મિલન’ કરવું.

## ચુંદડીના રંગો

### દિન-રાત્રિની મીલન-સખી

દિવસ મટીને રાત્રિ આવે છે, રાત્રિ લીલીને દિવસ હોય છે. રોમે રોજનો, રોજ બધે વખતનો એ ફેરફાર છે. જ્યાં ત્યાં થયું, ને થયું ત્યાં જ કરનાર કોઈ ભૂમીકમ્ય જોડેલો-બદલે તેથી એ વિશેષ મોટો એ ફેરફાર છે. દટણ પટણની દાડણતા આ દિવસ-રાતના પરિવર્તન પાસે શી વિસ્તારમાં છે ! બન્ને પરસ્પરનાં કટાં વિરોધી : એકની પ્રકૃતિ પ્રકાશમય, તપનશીલ અને ચૈતન્યદાયી : અન્યની પ્રકૃતિ ધન અંધકારમય, શીતવાહી, ને નિશ્ચેતનતામાં સૂવાડનારી : છતાં બન્નેનું સવાર સાંજ બદલાતું કેતું સ્વાભાવિક લાગે છે ! બે શત્રુઓ પરસ્પરની ગરદન વાટતા હોવાને બદલે બે પ્રેમીઓ પરસ્પરનું ગાદ-પ્રગાદ મીલન સાધતાં હોવાનું શું એ ઉત્સવ-દશ્ય નથી બની જતું ? એકનાં જવાલા ઝરતાં કિરણોને સ્પર્શે બીજના શીતલતા વર્ષતા તારલા તદ્દન સ્વાભાવિક જ કાં લાગે ? એકના સર્વદર્શી અજવાળાને બદલે અન્યનો સર્વગોપન અંધારપછેડો પણ કેટલો બધો સ્વાભાવિક ને સુસંગત લાગે છે !

આતુ પ્રવંડ પરિવર્તન, ને છતાં એનો લગારે આંચકો ન મળે. આવો બલવાન પ્રત્યાઘાત, છતાં તેનો જરીકે અવાજ ન સંભળાય. આવો વિરાટ પક્ષટો, છતાં જગતનાં કરોડો જીવો જરા એ ચોંક્યા વિના એને આધીન બને છે. એમાં સુખની હલેરો અનુભવે છે. એમાં વિશ્રામ અને સ્ફૂર્તિ પામે છે. એ શા માટે ? એટલા માટે કે એ પરિવર્તનનો આંચકો ન લાગવા દેનારી મૃદુલ એક કાલ-તન્યા ત્યાં વચ્ચે આવીને પોતાનાં કોમલ અંગો આડાં ધરે છે. એનું નામ ઉષા-સંધ્યા. કલહવેલાં માનવતર વચ્ચે હલી રહેનારી કો' ડાહી દીકરી સરખી એ બહુરંગી ઉષા-સંધ્યા દિવસ રાત્રિના વિગ્રહને પોતાની ચુંદડી આડે સંતાડી રાખે છે. ધીરે ધીરે, ધીરે-ધીરે-ધીરે બંને દિવસની પાંખો સકેલાઈને રાત્રિ રૂપી માળામાં છુપાય છે. ધીરે ધીરે, ધીરે-ધીરે-ધીરે બંને બાલક માતાની મીડી ગાદમાં લપાય છે. ધીરે-ધીરે-ધીરે બંને પ્રિયતમ પ્રિયાના બુજપારામાં સમાય છે.

ધારેથી બાણે એક પીગળીને અન્યમાં ઓતપ્રોત થાય છે. એ બાણે યુદ્ધ નથી, મીલન છે; પરિવર્તન નથી, ઐકાત્મ્ય છે; જ્ય પરાજય નથી, અન્યોન્ય આધીનતા છે; મૃત્યુ નથી, પ્રાણમાં પ્રાણનું નિમગ્નન છે; આંચકો નથી, આલીંગન છે. અને એ અસ્વાભાવિકને સ્વાભાવિક ખતાવનાર, એ અસંગતની સંગતિ યોજનાર, એ દારણને કણ્ણમય કરી મૂકનાર કેવલ અર્ધ પા કલાકની ઉષા-સંધ્યા જ છે. દિવસ રાત્રિ, ઉભયના રંગોને ધારણ કરીને એ મીલન-સખી આભને આરે ઉભી રહે છે. એણે અખળે પુનરાવર્તન પછી પણ ઉદય-સંધ્યાની રમ્યતાને નૂની પુરાણી થઇ જવા દીધી નથી. નિત્ય નિત્ય નૂતનત્વ અને નિગૂઢત્વની કોઇ નવરંગી ચુંદડી ઓઠીને પોતાના ઝલકતા પાલવ ઉરાડતી એ ઉષા-સંધ્યા રોજેરોજની અબાણી બની આભ-ધરતીને અમીરસ પાયા જ કરે છે. થાક એને લાગ્યો જ નથી. અમજ વર્ષે પણ થાક એને લાગવાનો નથી. થોડી વાર આપણે એ ચુંદડીનું ધ્યાન ધરીએ. એ ચુંદડીના રંગો આંખો વાટે ભરી ભરી પીએ. પછી એ ચુંદડીના સોહાગ ફેરતી કોઇ બીજી ચુંદડી પૃથ્વી પર ક્યાંયે હોય તો તેને શોધી કાઢીએ.

### માનવાત્માની મીલન-સખી

એકલ દશા ને યુગલ દશા : માનવ-જીવનની એ પણ બન્ને વિરોધી દશાઓ : દિવસ અને રાત્રિ જેવી : વિચાર કરીએ તો ભયંકર વિમોહ-તત્પર એ વિરોધીઓ જેવી જણાય. બન્ને દશાના સ્વભાવ ને સ્વરૂપ કેટલાં બધાં નૂજવાં ! બન્નેના મેળને અવકાશ જ ક્યાં છે ? આજનો એકલ-વિહારી, ઉન્મત કે કઠોર વ્રતધારી કુમાર આવતી કાલે પરગૃહની કોઇ અબાણી કુમારી સાથે પરણી જઇ જુગલવિહારી બને એ શું પ્રકૃતિના ભુવનમાં પ્રચંડ આંચકો નથી ? જેમ કુદરતમાં તેમ જીવનમાં પણ આંહી દટણુ તો બીજે પટણુ, આંહી જળ તો બીજે થળ, આંહી માયા તો બીજે મિટ્ટી બનાવી મૂકનાર એ ઘટના નથી ? યોગમાંથી ઉપભોગમાં લસરાવતું એ મહાન વાવાઝોડું છે. અનેક આત્માઓની ચાહના ત્યજવીને એક જ માનવી પર આપું અંતઃકરણ ઢોળાવનાર એ એક વિકટ દશાન્તર છે. નયું લજ એ એક એવું ભોખમકારક પરિવર્તન છે. એ નવા મીલને ધણા ધણા નૂના ગાઢતર સ્નેહ સંબંધોને રદ કરાવ્યાં છે. એણે સંયમ ભૂલાવી લાલસાના દોર છૂટા મેલાવ્યા છે. એણે સમતા છોડાવી મદોન્મત્તતા જન્માવેલ છે. એ પરિવર્તને ધણું નૂનું ભાંગીને નવું સરખવેલું છે. એ એનો સ્વભાવ છે. છતાં એને દિવસ-રાત્રિના પલટા સમાન કોમલ, નિઃશબ્દ ને મધુર બનાવનાર કોઇ ઉષા-સંધ્યા ક્યાં હશે ? હશે તો કેવી હશે ? કેવી હોવી

એધએ ? લોકોએ કેવી એની કલ્પના કરી છે ? એ ચુંદડીના ભાતીગજ પાલવડા પોતાની ફેરમે ઢાળતા ક્યાં ક્યાં ને કેવી રીતે ફરતી ગયા છે !

કેટકેટલી આળ પંપાળને અંતે બે પંખીનાં પ્રાણમાં પ્રેમ પ્રગટે છે ! કેટકેટલી કુશંકાઓ અને ભીતિઓ ટળી ગયા પછી જ બે ઢોર પાણુ પરસ્પર હેવાયાં બને છે ! માનવી તો એ સહુથી વધુ ગુચ્છવણીથી ભરેલો જીવ : એને તો મિત્ર બનતા પહેલાં પાણુ કેટલી અશ્રદ્ધા, ચિંતા ને ધાસ્તીમાંથી વટવું પડે છે ! એથી, એ સહુથી વધુ વિકટ મનસંયોગ તો નર અને નારીનાં બે પ્રાણપંખીડાના સમજવા. અને એ જીવનાં બેડાણોને કાળે નિરનિરાળા સમાજે, નોખનોખા જીવમાં નિરનિરાળી યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ ચોળેલી દિસે છે. આજે બહુ કે યુગ બેસે છે સંવનનનો. આજે સ્નેહ-સાહિત્યનું વાચન અને ચોખાજીનું સ્નેહ-સૃષ્ટિનું નિરીક્ષણ યુવક યુવતીનાં અંતરમાં બેલડ-દશાની ક્ષુધા જન્માવે છે, અને મોહવશ આંખો જોડેલો કાંઈક વિવેક વાપરવા આપે તેટલો વાપરીને પોતાના પસંદ કરેલા પાત્ર સાથે સંવનનની રીતિએ મનમેળ ઉપભવવા દેવાના આજે ઇલાબે નક્કી થયા છે, ધીરે ધીરે કે ત્વરિત ગતિએ, વિવેકની પાળો વચ્ચે સમતાથી વહેતી સરિતાની માફક અથવા તો ઉર્મિના પ્રબલ મારપછાડા રોકનારી કોઈ કિનારીઓ વિનાને વિકલ પથે એક જીવન બીજા જીવનમાં ઠલવાઈ જાય છે. પ્રેમના પત્રો, કવિતાની રચનાઓ, પરસ્પર પાકવવામાં આવતી ભેટો, પ્રતિબંધ રહિત મેળાપો, સહનિવાસો, સગાં વડાલાં ને સ્નેહીજનો તરફની સોગાદો, ચંદ્રજની (honey moon)ના એલડી-વિહારો, વગેરે વગેરે રંગો ને ભાતોથી ભભકે છે આજની જીવન-ચુંદડી. એ રંગો કાચા છે કે પાકા, એ ભાત રહેશે કે રેળાઈ જશે, એનો નિર્ણય હજી થયો નથી.

### સમતોલતા

પરંતુ એવી કોઈ જીવન-ચુંદડી જૂના કાળમાં હતી કે નહિ ? આજ કાલ અશિક્ષિત અને પછાત વર્ગમાં ખપતા સમુદાયને એવી કોઈ ચુંદડીનું સ્મરણ છે કે નહિ ? એનાં માનવ-મીલનો શું કેવલ ક્લાવિહીન, પ્રાણુ-વિહીન, રંગવિહીન મીલનો હતાં ? કે કોઈ કસુંબલ ચુંદડીની સુવાસો ત્યાં પાણુ મહેક્કતી હતી કદિ ? એણું કંઈક હતું. ને અવરોધ રૂપે હજી જીવે છે. એ જીવે છે પ્રાચીન લોકલગ્ન-વિધિ રૂપે; લોકોનાં લગ્ન-ગીતોના સમગ્ર એક ઝુમખા રૂપે.

લોકસમુદાયે પોતાની સંતતિની કૌમાર અને વિવાહિત દશાની વચ્ચે આખી એક લગ્ન-રીતિ અને લગ્નકાવ્યનું સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરીને પોતાને સૂઝવું તેણું સર્વદેશીય ભાવના-મીલન સાધવાનો ચત્ત કર્યો હતો. કહ-

અને પ્રેમી અને કડક બ્રહ્મચારી દશાનો પાલનહાર લોક-ચુલક અથવા ચુલ્લી, ધીરે ધીરે-દિવસ રજનીના મીલન જોટલાં જ ધીરે ધીરે, દંપતિ-જીવનની સામી પરિસ્થિતિમાં નિઃશબ્દે, વિણ આધાતે, વિના કમ્પે સરી જતાં, બંને અવસ્થાઓનું માધુર્ય મીલાવી મીલાવીને પીવા લાગતાં. કંઈ નહિ તો એવી મીલાવટનો આશય આ ઝીણવટભરી રસપ્રણાલીની પાછળ ઉભેલો હતો. બે સામસામાં છાબડાં વચ્ચે સમતુલાની દોરી બાંધવાનો એ પ્રયત્ન હતો. ઉપભોગની સામે વિશુદ્ધિને, યુગલ-જીવનની સામે કુટુંબ-સંસારને, શૃંગારની સામે કંજલતાને, ગાંભીર્યની સાથે પરિહાસને અને વિલાસની સાથે માંગલ્યને ભારોભાર બનાવી બેઠવાની કોઈ ભૂક્તિ રૂપે પ્રખરે આ પ્રણાલી યોજી હશે એવું માનવા મન લલચાય છે. જીવન-ચુંદડીના એવા સમરંગી શણગાર લોક-સાહિત્યમાં આજની ધરી સુધી સચવાયા છે, તે અપ્તાવવાનો પ્રયાસ આજે આપણે આ પુસ્તકમાં કરીશું.

### લગ્નની વિકટતા

કોઈ પણ સમાજના સંસ્કારનું માપ કાઢવું હોય તો એની નીપજવેલી લગ્ન-ક્રિયાની ને એના રચેલા લગ્ન-સાહિત્યની સામે દૃષ્ટિ કરી લેવી : જીવનની વાટ ભૂલાવે તેવું ગભીર વનરાવન આ લગ્ન છે. ત્યાં માનવીની સન્મૂખ વિલાસ ઉભેલ છે; સંયમ ત્યાં શેષે સાંભરે? ત્યાં સુરા ભજકે છે-કુલોની ધીરી મીડી સુવાસ ત્યાં કોને ગમે? ચાવન મદોન્મત બની ઘેનમાં ઘેરાતી આખે ઉભેલું હોય-ત્યાં નરમાસ અને નયનોની નિર્મલતા શે રહી શકે? વિવાહ અને વિષયભોગ વચ્ચે ક્યાં ઝાઝું અંતર છે? પ્રત્યેક સમાજ પોતાના તમામ ઉત્સવો કરતાં આ લગ્નોત્સવને અવસરે વધુ ઉધાડો પડી જાય છે. એને સદ્ગતમાં સદ્ગત તે વેળા નસ્ત બનતું, બહેકવું, તોફાને ચડવું, રંગાવા રસીલા થવું, બાન ભૂલવું ગમે છે. પાંચે છઠ્ઠીએ તે કાળે મ્હોં ફાડીને 'લાવો! લાવો!' ની ચીસો પાડે છે. મોહિની ને મંગલતા વચ્ચે મેળ રાખવા ત્યાં દુષ્કર થઈ પડે છે. સંતોષ અને સંયમ વચ્ચે ત્યાં સંગતતા રાખવી મુશ્કેલ નથી શું? શાસ્ત્રોનું બલ ત્યાં સદાકાલ ચાલતું નથી. શાસ્ત્રોતો ચોપીદારની પેટે કડક આજ્ઞા જ ફરમાવી શકે છે. મહાત્માઓના સદ્ગુણ ત્યાં સંભળાતા નથી, એની રસ-હીનતા ને કઠિનતા કોઈને પચતી નથી. શાસ્ત્રો ને મહાત્માઓ સ્પર્શો શકે તે કરતાં ધણી વધુ વિશાલ આંતર-સૃષ્ટિ એ સમયે હિલોળે ચડી જાય છે. ધર્મવચનોથી વાર્યા ન રહે તેવા વિકટ બાવોનો ત્યાં ખળભળાટ મચે છે.

### એકીકરણની ભૂક્તિ

માટે જ ત્યાં લોક-સમુદાયે નવીન જ ભૂક્તિ નીપજવી કાઢી. એ



કટાકટીની જીવન-દશામાં જૂજવા જૂજવા તમામ માનવ-ધર્મોનો મધુર મેળાપ યોજવા આપણા કોઇ રસિક પૂર્વજેએ આપણી લગ્ન-સંસ્થા ને લગ્ન-કવિતાની કુલવાડી કમાડી દીધી. એ કુલવાડીની વચ્ચે કર્તવ્યભાનનાં દેવાલય ચલ્યાં. કુલોને રંગે ચૂંટીએ તે કાળે મંગલતા રૂપી માલણની ચોટી મેલી. કાચદેવીએ પંપાળી પંપાળી પોતાના કોમલ કરરપરોં નાણે કે પરણનાર ખેલડીનો વિશુદ્ધ રસ-સમાગમ યોજવા યતન કર્યો. એ લગ્નમાં ઉતાવળ નહોતી, પરણીને પરબારાં સર્વ સ્વજનોથી દૂર કોઇ ચોર વા ખંડખોરની માફક એકલ વિલાસ માણવા નહાસી જવાની એ વિધિમાં જગ્યા નહોતી. ધીરે ધીરે એ કુમાર કુમારીનાં અંતઃકરણોને એક દુનિયામાંથી અન્ય દુનિયામાં ઉપાડી જવાની એ રનેહ-નૌકા રચાયલી હતી. ત્યાં ખાનખાનના સમા-રંભો સામે વર-કન્યાના ઉપવાસ પાણુ છે; વસ્ત્રાભૂષણના ઠાઠ માઠ સામે પ્રવેત પાનેતરના વહકલ શા સાધુવેશ પાણુ છે; ત્યાં તેલચીંચન, સુગંધી પીડીનાં મદન, અને ચુખકારી સ્નાન છે, તો આદિત્ય-રાંદલ સરીખાં તેજસ્વી અને પરિશુદ્ધ દેવયુગલની સાક્ષી પાણુ હાજર ઉમેડી કલ્પાઇ છે; ત્યાં માનવ-મેદનીની હાજરી છે, તો તે સધળી મેદનીની વચ્ચે જ વર-વધુના પ્રથમ પ્રેમલ હસ્ત-મેળાપ પાણુ છે; એક બાજુ સમાજની લાજ ભરબદ છે તો બીજી બાજુ હથેલાળા વાટે પરસ્પર દેહ-વિજળીના ચાલતા મધુર સંચાર પાણુ છે. દ્વૈતેભરી ચાળીમાં બંને હાથ કોડીની રમતો રમી રહ્યા હોય તો તે સામે ગોત્રીજ દેવની પાપ-ઠારની ન્યોત પાણુ બગતી રખાયલી હોય છે; સહુના દેખતાં વર-વધુનું પહેલી જ વારનું સહભોજન પાણુ ત્યાં જ છે. તો સામે અગ્નિદેવની ચોટી પાણુ ત્યાં જ ઉભી હોય છે. પતિની સાથે ચાહ્યા જવાના ઉડલાસની સાથેસાથ જ પિતામાતાથી ભૂદા પડવાના મર્મવેધક પ્રસંગો પાણુ ત્યાં જ ખડા છે. પુરોહિતના ધર્મ-મંગલ મંત્રો-વચારની બેડાબેડ જ સગાં જાણાંના મીઠા પરિહાસ ત્યાં ચાલે છે; શરીર-વૈભવની વચ્ચે ધર્મના મંગલ ઘંટારવ ત્યાં સતત બજતા સંભળાય છે. વિવાહિત જીવનના વિહાર-સરોવરમાંથી પાણી ત્રાલક મારીને બહાર ન વળ્યાં ન્ય તે માટે ચોપાત્ર કર્તવ્યની પાળ બંધાય ન્ય છે.

### લગ્નગીતોની સર્વદેશીયતા

એમાંથી જ કવિતા ઉડી છે. ને કવિતા લગ્નમાંથી ન બને તો પાણી બીજે ક્યાંથી બને? સર્વ કાવ્યોનું મહાકાવ્ય તે લગ્ન : સર્વ રસનું સાચું ગ્રણ્ય ને જીવનના સર્વ રૂઢિરની ધોરી નસ તે આ લગ્ન : એમાંથી કવિતા બગી. પાણુ એ તો સરિતા જેવી બગી. કોઇ એકાદ બગીચાના નાના નળ જેવી એ નહોતી : એકાદ કોઇ ભાંગેલ ગણેલ કે પ્રેમની પોપટીયા વાળી ગોખેલ

શુભલને સંતોષવા અથવા દેખાડે કરવા માટેની એ 'રસ' શબ્દના અતિ-રેકે ઉભરાતી કવિતા નહોતી; એ તો ન્હાનાં મોઢાં ને ઉંચા નીચાં તમામ ખેતરોમાં રેલી જનારી સર્વસ્પર્શી કાવ્ય-સરિતા રૂપે જ રેલી હતી. એ કવિતાએ તો રાચથી લઈ રંક સુધી તમામ વરકન્યાને એક જ સરખી રીતે લાગુ પડી મનઘ્રાર્યા મનોભાવ જગાવે તેવાં શબ્દચિત્રો આલેખ્યાં. એ કવિતામાં તો માત પિતા, ભાઈ બહેન, સાળા બનેલી, વગેરે સર્વ કુટુંબીઓને સ્થાન મળ્યું.

એ એની એક પ્રકારની સર્વદેશીયતા : બીજી સર્વદેશીયતા ને એના ભાવ મિશ્રણની-કહો કે ભાવોના એકીકરણની. એટલેટલી કુલમરબદમાં મૂકાયેલા એ સમાજ જીવનની વચ્ચે થઈને પાણુ સંવનનનો કેવો એક જ ધારો આમંદિત સૂર ચાલ્યો આવેછે ! છટાં છવાયાં, ભૂદી ભૂદી વિધિઓ વખતે ગવાતાં એ ગીતો મોટે ભાગે તો ખુદ વિધિની કાંઈ અર્થવાહકતા ઉઘાડી કરવાને બદલે બળે કે છાનાંમાનાં વર-વધુના જ પ્રેમાલાપની અથવા સંદેશાની, સાંત્વનની અથવા સમુલ્લાસની વાણી ઉચ્ચારેછે. બળે કે કવિતા પોતે કોઈ પ્રેમસખીનો પાક ભજવતી, છુપી છુપી, અન્ય પ્રસંગોની ઓથે રહીને વરવધુના મનમેળના પ્રયાસો આદરેછે.

### આખી કથા

એ પ્રેમસખી થનારી કવિતાનું સ્વરૂપ કેવું છે ? એના આખા પ્રયાસની વિલક્ષણતા શી છે ? આ પુસ્તકમાં એનું સ્વરૂપ કંઈક આવી રીતે નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. છટાં છવાયાં, પ્રાસંગિક વા અપ્રાસંગિક, માવામાં આવતાં એ પોણાસો સો જેટલાં ગીતોમાં બળે કોઈ શ્રુત સંકલના બહેતી માલુમ પડેછે. બળે કે કોઈ બે વર-કન્યાનાં ભાવના-લક્ષની સળંગ એક વાર્તા વર્ણવાતી દેખાયછે. એ યુવાન સ્ત્રીપુરૂષ જીવનમાં પ્રથમ વાર

દૂધે તે ભરી રે તલાવડી, મોતીડે બાંધી પાળ  
ઘસવર ધોવે ધોતીયાં, પારવતી પાણીડાં જાય

એ સ્થિતિમાં કોઈ જળાશયને તીરે મળ્યાં, પરસ્પર મન ઠર્યાં અને

પગવા તે ધોળે ઘસવર ધોતીયાં, છંટારો મારાં ચીર  
અમ ઘેર દાદોજી રીસાળવા, દેશે માતા મોરી ગાળ

એવા લગાર ફફડાટ પછી

નહિ તારો દાદોજી રીસાળવા, નહિ દેશે માતા તારી ગાળ  
આપણુ બેઉ જણુ પરણુશું, વશાખ મહિના માંચ

એવા પરરપર પરણવાના કોલ દેવાયા. ત્યાંથી માંડી, કન્યાએ જળેભરી  
આંખડીએ ચિંતાવર પિતા પાસે

એક ઉઘો તે વર નો જોજો રે દાદા  
ઉઘો તે નત્ય નેવાં ભાંગશે !

.....

એક કહ્યે ચે પાતળીયો ને મુખ રે શામળીયો  
તે મારી સૈયરે વખાણીયો

એવા પોતાની પસંદગીના મધ્યમ કોટિના પુરૂષ સાથે પરણવાની આ-  
કાંક્ષા બતાવી, પુરૂષે પણ ધેર જઈ

લાંબી તે લાંબી સરવરિયાની પાળ  
એ રે પાળે રે મોતી નીપજે

મોતી તે લાંધ્યું ...ભાઈ વર હાથ  
ઘેરે રે આવીને ઝગડો માંડિયો

દાદા મોરા મૂજને પરણાવ  
મૂજને પરણ્યાની દાદા હોંશ જો

એવી રદ્ય લીધી : બન્નેને પિતામાતાએ અનુમતિ દીધી. વેવીશાળ  
થયાં, ગળીયા ગાળ બહેંચાયા, લગ્ન માટે

ઘડીએ ઘડીએ લાડણુ વહુ કાગળ મોકલે  
રાયવર વેલેરો આવ  
સુંદર વર વેલેરો આવ  
તારાં ઘડીયાં લગન રાયવર વહી જશે !

એમ કન્યાએ પોતે જ પોતાના સુંદર વરને બહેલા બહેલા ઝટ આવવા  
માટે ઘડીએ ઘડીએ કાગળો મોકલ્યા. વરે પણ વિનોદ કરીને સામા

હું તો કચરાની ચોરીએ નહિ પરણું  
ઘડીએક બહેલો પરણીશ  
બ ઘડીએક મોડો પરણીશ  
હમણાં હમણાં ત્રાંખાની ચોરી નીપજે

અથવા તો

એતર વૈશાખના તડકા દે પડશે  
 ધોરાં બળદના પગ દે તળવાશે  
 ગોરાં જાનૈયા રજે ભરાશે  
 ગોરી જાનડીઓ શામળી થાશે  
 ભાઈ દે ...ભાઈનાં કુલડાં કરમાશે

એવા ઉર્મિભર્યા ઉત્તરો પાઠ્યા. પંદર દિવસ પડેડે મીઠાં મંગલ પ્રભા-  
 તીયાં સાંભળતો, કાગાનીંદરમાં સુમિષ્ટ સ્વપ્નાં જોતો, હેમવરણી પીડીનાં મદન  
 લેતો, મેઘવરણા વાધા પહેરી કેસરબીનાં છાંટણાં વડે શોભતો, ઘોડીને  
 આગડે પગ દઈ કન્યાને નોતરે જવા નીકળતો પુરુષ

કીચે ગામ ગળ્યાં દે નિશાન  
 કીચા ગામને પાદર મોરી રાજવણુ  
 તંબુ તાણીયા દે

એવા ડેરા તંબુ નાખીને સાસરવાસી ગામને પાદર મુકામ કરે છે.  
 લેલર માંડવેથી 'ચોળ ચુંદરી'માં સજ્જ થયેલી વધુ જોઈ રહી છે કે

આવે આવે દે વાસુદેવનો નંદ  
 પૂનમ કેરો ચંદ  
 દીવા કેરી જ્યોત  
 વીવા' કેરી વરધ  
 કે વર આવ્યે અંજવાળાં દે

એવાં અંજવાળાં પાથરતો વર આવે છે. એટલેથી સંતોષ ન પામતાં

ઉંચા ઉંચા મોઢાં મારે ઘર દે વીવાતા  
 એથી ઉંચેરા ગઢના કાંગરા દે  
 કાંગરે ચડીને બેની ...ખા જોશે  
 કેટલેક આવે વરરાજ્યા દે

કાંગરે ચડીને નિહાળે છે: દાદાજીની મેડીએ, કાકાની મેડીએ, નિકટ ને  
 નિકટ આવતી આવતી નિહાળે છે: અન્ય સગાં સંસારી આંખે વરરાજ્યા,  
 વર રૂપલા, વર લાડકા, વર હોંસીલા, વગેરે કહી વખાણે છે, પાણુ પોતે તો

“અમે જોયા ચતૂર સુજાણુ  
 છત્રીસ વાળાં વાગીયાં”

એમ વરની ચાતુરી પર જ નજર ફેરવે છે. વરરાત્રી પણ

સીતાને તોરણુ રામ પધાર્યા  
લેજે પનોતી પેહુ પોંખણુ

એ રામસીતાના મનોભાવથી રંગાતો પોંખાવા આવે છે. અને

ઢોલ ઢમક્યાં ને વરવહુના હાથ મળ્યા  
જાણે ઈસવર પારવતીના સાથ મળ્યા

જગત્પિતા ને જગદગ્નાની જોડકીનું સ્મરણ કરાવતો એ હસ્ત મિલાપઃ  
આવતી કાલે માવતરથી વિખૂટાં પડવાનું છે એ વાતના અફસોસમાં પુત્રીની

અમે રે લીલા વનની ચરકલડી  
ઉડી જશું પરદેશ જો

આજ રે દાદાજીના દેશમાં  
કાલે જશું પરદેશ જો

એક તે પાન દાદા તોડીયું  
દાદા નો દેજો ગાળ જો

એવી આશિયાણી, દયામણી મનોદશાઃ પિતા પાસે પહેરામણી માગતી  
પુત્રીનું

સંપત હોય તો દેજો દાદા મોરા  
હાથ જોડી ઉભા રેજો !

હાથ જોડી ઉભા રેજો દાદા મોરા  
જીભડીયે જરા લેજો !

એવું રૂદ્ધભીનું વર્ણન : પૂંધટની અંદર છાના વિલાપ કરતી પ્રિયાને

આછેરું કંઠકું ઘોળ્યે રે લાડી  
આછેરી પીળ્ય કઢાવું !

તારા બાપનાં જૂંપડા મેલ્ય રે લાડી  
દાદાજીના મોલ દેખાડું !

એવાં સ્વામી તરફથી અપાતાં પ્રયોજનો : અથવા એથી પણ અધિક

મેં તો કુંગર કોરીને ઘર કર્યાં રે

મેં તો કાચનાં જડિયાં કમાડ રે હો લાડડી !

હજી રે સમજ મારી કોયલડી.

એવાં, આ વિવાહ પરત્વેનાં પોતાનાં વસમાં વીતકોનો ચિતાર દેતાં  
મર્મગ્રામી આશ્વાસન : તે પછી વિદાય થતી પુત્રીને સ્વજનો તરફથી

હેલી વળામણુ મારા દાદાજી, દીકરી ડાયલાં થાજે !  
હેડે તે જડશું સોના સાંકળાં, મનડાં વાળીને રેજે !  
સસરાનો સરડક ધુમડો, સાસુને પાચે તે પડજે !  
જેઠ દેખી જીણું બોલજે, જેઠાણી વાદ ન વદજે !  
નાનો દેરીડો લાડકો, એનાં હસ્યાં રે ખમજે !  
નાની નણુંદ જાશે સાસરે, એનાં માથડાં ગૂંથજે !  
માથાં ગૂંથીને લેજે મીઠડાં, બેનને સાસરે વળાવજે !

એવી ક્ષણાર્દ્ર શીખામણો : એવી શીખામણો પામીને વધુ પતિને  
ઘેર પહોંચી. પીયરના વિરહની વેદના રામી ગઈ. દંપતિ-જીવનના પ્રથમ  
પૂર્ણિદયની પહેલી રાત્રિયે

હા હાં રે હમલી, લીલી ડાંડીનો જમરખ દીવડો

એવો જમરખ દીવડો લઇને નવવધુ રમજીમતાં મેડીએ ચડ્યાં. પ્રથમ  
પૂજાય છે કે

વગર તેડયાં ગોરી શીદ આવ્યાં !

છત્ર છત્ર શૃંગાર-નીતરતો ઉત્તર મળે છે : નિર્મલ શૃંગારની લહરીઓ  
વાય છે :

પાતળિયા પગ ચાંપવા આવ્યાં !

આછી પછેડી ઓઠવા આવ્યાં !

પ્રિયતમના પ્રેમની એવી આછી પછેડી ઓઠી લઈ, સુખનિદ્રામાં  
પોઢેલી કુલવધુએ ગહન મીઠાં સ્વપનાં દીઠાં, સ્વામીએ એ સમસ્યાભર્યાં  
સ્વપનાંના સુદર અર્થો ખેસાડ્યા : કુલવધુએ પોતાના એવા ચતુર સુખજી  
સ્વામીની શરણાગતિ પુકારી :

હું તો મારગડાની ભુલી રાજ ખંદલા !

મને મારગડો દેખારો રાજ ખંદલા !

એક વાર એ મારગડો-એ કર્તવ્યનો પંથ ભૂકાયો પણ  
અતાવવામાં આવ્યો :

**શ્રી પરભાતને પો'ર દેવકીએ દાતણ માગીયાં  
માગ્યાં વાર બે વાર રૂખમણીએ શબ્દ ન સાંભળ્યો**

મોહવશ મનોદશામાં અન્યમનસ્ક બનેલી વહુવારે એ માગણી ન  
સાંભળી. ચિત્ત કેવળ ઉપભોગની લહેરમાં ડોલતું હશે ! કર્તવ્ય ચૂકાયું. ને  
સ્વામીદેવે એ 'મારગડાની ભૂલી' સ્ત્રીને માર્ગ દેખાડ્યો :

**મારા નાનેરા બળભદ્ર વીર, ગંગાને કંઠે ધર કરો !  
ત્યાં કાંઈ રાખોને રૂખમણી નાર, માતા-વચન શીદ લોપીયું**

એ નિષ્કૂર કર્તવ્ય કરતાં પણ પોતાની અનન્ય પ્રીતિનું કચ્ચાદ્રું વચનઃ  
ગોરી તમે મારા હૈયાનો હાર, માતા-વચન કેમ લોપીયું !

\* \* \*  
**રાખીશ રાખીશ માસ છ માસ, છઠે માસે તે તેડાં મોકલું**

એમ સહદુઃખી બનીને સખ દેવાની, સીતાપતિનું સ્મરણ કરાવતી.  
કર્તવ્ય-ભાવના પ્રગટ થાય છે. અને આખરે લગ્ન-જીવનનું શ્રેષ્ઠ ફળ  
પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરીને પીયર પળતી પત્નીનું છેલ્લું દ્રશ્ય : બહેન  
માવતરની કુંજની કોયલ આવી :

**કાળી શી કોયલ શબ્દે સોહામણી  
આવે રે કોયલ આપણા દેશમાં**

એની સોહામણી કોયલને સખીઓએ સન્નિધાયુક્ત પ્રશ્ન પૂછ્યો :

**કેમ કરી કોયલ એ વન વાસ્યાં ?  
કેમ કરી સૂડો રાણો રીઝવ્યો !**

ઉત્તર પણ મોઘમ જ મળ્યો :

**આંખા આંખલિયે એ વન વાસ્યાં ?  
ટૌકલે સૂડો રાણો રીઝવ્યો !**

પછી સ્પષ્ટ પૂછાયું :

**કેમ કરી બેની બા એ ઘર વાસ્યાં ?  
કેમ કરી નાહોલિયો રીઝવ્યો !**

અને લજ્જ-જીવનની લોક-કલ્પેલી મનોરથસિદ્ધિ હાખવતો જવાબ નીકળ્યો કે

દીકરા દીકરીએ એ ઘર વાસ્ત્યાં  
નેજીલે નાહોલિયો રીઝવ્યો

સંતતિ-જનન અને નયનનીતસ્તી પ્રીતિ : એ બે જીવન-સાક્ષ્યનાં  
અંગો : અથવા

ઓરડા ઓસરિયે એ ઘર વાસ્ત્યાં  
છોડે નાહોલિયો રીઝવ્યો !

પરજીતર તો જનનને કાળે : જગત્પિતા સમીપની એ લોક-કલ્પેલી અમૂલ્ય બેટ : સૃજનના મહિમાનું એ સાર્થકપણું : લજ્જના આશયની એ અસલ મનાયલી પૂર્ણાહૂતિ : આજે બલે એ ભાવના આદર્શબ્રહ્મ થઇ હોય.

એક જ યુગલની જીવન-યાત્રાનું બહુ વૃત્તાન્ત કહેતી કહેતી કવિતા આટલી આટલી ભૂમિકાઓ ઓળખાવતી આપણને આંહી સુધી લઇ આવે છે. લજ્જ-ગીતોની એ સંકલના-ગદ્ય યોજના આ પુસ્તકમાં સંપાદકની પોતાની જ જવાબદારી પર ગ્રહણ કરવામાં આવી છે. લોકચોરણે નક્કી થયેલ સ્નેહ-લજ્જનો સળંગ ઇતિહાસ એમાં પ્રતિબિંબિત થયેલો બેઠ શકારો.

### લોકગીતની વાસ્તવિકતા

આણું ભાવના-લજ્જ લોક-જીવનમાં ક્યાં યે કદિ યે પ્રવર્તતું હતું ખરું ? કે કેવળ કાવ્યમાં જ એનાં ભક્તભર્યા ચિત્રો ખડાં કરી, લોક સમૂદાય પોતાના ઉદ્દેશ અસંતોષભર્યા જીવનમાં એક ભતની ઉણપ હતી તેને પૂરી લેતો ? લોક-જીવનમાં શું હતું કે શું નહોતું તે પ્રશ્ન આપણે સમાજ-શાસ્ત્ર અને સમાજ-ઇતિહાસના અભ્યાસીને માટે જ રાખી મૂકીએ. અમૂક યુગના પ્રભુજીવનનો ઇતિહાસ ઉકેલવા માટે તે સમયે સૂન્યકું સાહિત્ય સાક્ષી રૂપે વપરાય છે તેટલું આપણે બાણીએ છીએ. એ સાહિત્યને સામાન્ય જીવનનું પ્રતિબિંબ લેખવાનો સીરસ્તો લાંબા સમયથી ચાલે આવે છે. અને આપણે એટલું ઉમેરી પણ શકીએ કે અન્ય સાહિત્ય તો સમાજનું ચિત્ર ઝીલે વા ન યે ઝીલે, ચિત્ર ઝીલવાની મુખ્ય દૃષ્ટિ એ સાહિત્યના સર્જકની હોતી નથી-એ પોતાની એકલાની, અથવા અમુક દુકા સમૂદાયની જ જીવન-કથા વા કલ્પના હોઇ શકે, પરંતુ લોક-સાહિત્ય તો એના સ્વભાવે ને લક્ષણે કરીને સર્વે દેશોમાં સમાજ-જીવનના જ સૂરો કાઢતું-એનાં જ ચિત્રો ખેંચતું મનાયું છે. કોઇ બહુ



કલ્પના શક્તિ નહિ, કોઈ મિથ્યા કાવ્યપુંજમાંથી આનંદ લઈ લેવાની એકાદી રસવૃત્તિ જ નહિ, પણ સમાજ-જીવનની ઉર્મિજનક વાસ્તવિકતા જ આ લોકસાહિત્યની પ્રથમ પ્રેરક હોય છે. એટલે જેમ સાસુ-વહુ કે સ્ત્રી-પુરૂષની કંઠાજનક કલહ-ઘટનાઓ આલેખતાં ગીતો પરથી આપણે તે યુગના ગૃહ-કલેશનાં અનુભવો પર દોડ્યા જઇએ છીએ, તેમ ન્યાયને ખાતર આપણે આ 'લગ્ન-ગીતો' જેવા સંસ્કારી સાહિત્યની પાછળ પણ કોઈક એવી રમ્ય વાસ્તવિકતા ઉભી હોવાનું કમુલ રાખવું ધટે છે. એ ન્યાયત્વા આપણને એવી માન્યતા પર દોરે છે કે લોકદષ્ટિમાં કોઈ સાચેસાચ બનેલા ભાવના-લગ્નની જ આ ગીતોમાં તસ્વીર પાડવામાં આવી છે, ને એ સાહિત્ય કેવળ કોઈ કલ્પનાવિહારી કવિનું નીપજવેલું અવાસ્તવિક ચિત્રપટ નથી.

### રનેહલક્ષ્મીની સંભાવના

પરંતુ તે તો આપણે સમાજ-ઇતિહાસના પ્રદેશને સોંપીએ. ધરીભર માની લઇએ કે લોક-જીવનમાં આવા ઉત્તત બનાવો બનવા અસંભવિત જ છે ! વર-કન્યાની સ્વતંત્ર પસંદગીની તે વાત જ ત્યાં શી હોઈ શકે ? લોકડે માકડું જેડી દેનારાં માખાપો તે વળી પોતાનાં સંતાનોની સ્વયંવર-પ્રથામાં પોતાની સંમતિ જ શી રીતે નોંધાવે ? કન્યા પોતાના બાપને સલાહ આપે, પોતાના સ્વામીને પરણવા આવવાની કકોત્રી લખે, એ તે શું સંભવની વાતો છે ? રનેહલક્ષ્મીના છેલ્લામાં છેલ્લા શોધાયલા નવાયુગના આદર્શો તો પશ્ચિમમાંથી આવેલા છે. અથવા એ લક્ષ્મીના તો કવિ ન્હાનાલાલને ખાતે જન્મ થવી જોઈએ, તેને બદલે તમે શું આ યશ એ અધિકારમય મધ્યયુગનાં અડખૂત માનવીઓને અર્પણ કરતાં શરમાતા નથી ? અ ટાય-લાંમાંથી આવી સત્ય ઘટનાઓ ઉકેલવા જતાં શું તમે તમારી નરી પુરાણપ્રિય ઘેલછાનું જ પ્રદર્શન કરતા નથી ? વગેરે વગેરે મેણાંના હુમલા લાવનારાઓની સામે વાદમાં ન ઉતરતાં એ પ્રશ્ન એના ખાસ અભ્યાસીઓને સોંપીએ.

### સાચો સંકેત

છતાં એક વાત તો ઉભી જ રહે છે : પ્રશ્ન ઉઠે છે કે તો પછી શા હેતુથી આવાં રનેહલક્ષ્મીનાં પ્રગલ્ભ આદોલનો જગાવનારાં ગીતો રચવામાં આવ્યાં ? રચ્યા પછી પણ એને એક સાહિત્ય-એટ તરીકે, કોઈ થોડા ધણા રસિકજનોના રસ-ડોલનને કાળે અલાયદાં રાખી મૂકવાને બદલે પ્રત્યેક વર્ષે કે છ માસે, રાચથી રંક સુધી પ્રત્યેક કુટુંબના લક્ષ વખતે, ગાઈ શકે તેવી પ્રત્યેક સ્ત્રીના કંઠે, બરાબર કોઈ હેતુપૂર્વકની યોજના હોય એવે સ્વરૂપે શા માટે આ આખા ગીત-સાહિત્યને પ્રવાહી બનાવી વહેલું મેલી દેવામાં આવ્યું ? શા માટે એ પરમાણુઓને આવી ચીરંજીવ પાંખો આપી ન્હાનાં

મોટાં પ્રત્યેક બહેનોને અંતરેથી એના પડધા જગાધિવાની પ્રથા પડી ? એ પ્રથા પાછળ કોઈ ગંભીર સંકેત તો હશે ખરો ને ? હોવો જ નેહએ : કાં તો

૧. ગીતોમાં મૂકાયેલી ભાવના એજ લગ્નને આદર્શ હોય. તેથી એ લગ્નકાળે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ ચાહે તેવી ચાલતી હોય, છતાં ગવાય તો આદર્શોની જ ગાથા : એટલે કે તે સમુદાય આવા મર્યાદામય સ્નેહ-લગ્નને આદર્શ રૂપે પૂજતો આરાધક હતો. અથવા તો

૨. માનસશાસ્ત્રની કોઈ મજબૂત વ્યવહારદષ્ટિ આ ગીતોની સાચવણ પાછળ ઉભી હતી : કેવી રીતે ? એ રીતે કે પરણનાર સ્ત્રી પુરૂષને, પરણતાં પરણતાં એ પંદર વીસ દિવસો દરમિયાન, સ્નેહલગ્નની, સંવનનની, કર્ણા-દંતાની, કુટુંબ-જાણની, વાત્સલ્યની-એવી એવી જેટલી બની રાકે તેટલી ભૂમિકામાંથી માનસિક રીતે પસાર કરાવી જવાં નેહએ. કે જેને પરિણામે વાસ્તવિક રીતે તો પોતાની સંમતિ વિના કેવળ વડીલોના નિર્ણયને આધીન બનીને જ નેડાતાં છતાં, એ યુગલ એ પંદર વીસ દિવસની ગીત-સૃષ્ટિમાંથી મીઠા શ્વાસોચ્છવાસ લઇને મનોરાજ્યની અંદર તો એ ગીતોની જ ઉન્મુક્ત ઉર્મિએનો અનુભવ કરી કાઢે, અને પરસ્પર મોહિત બનીને જ મુક્ત મને પરણતાં હોય તેઓ આંતરિક મીઠો ઉમંગકો માણી રાકે. પરિણામે શું ફાયદો મળે ? મનના સંકોચ, અન્યોન્ય અન્નભૂખાના ઉચાટ, સામસામા અલુગમાના સંશયો, પારકાના નિર્ણયનું દબાણ, ઇત્યાદિ બોલ અતઃકરણ પરથી સરી પડે. કાન્યદેવી જાણે કોઈ જીવંત પ્રેમસખીને પાક લજવતી પરસ્પર બે અન્નપયાં હૂંચાનો મેળાપ કરાવે, નેત્રોમાં અમૃત આંજે, હૃદયમાં મોહિની છાંટે, શેમિશમમાં પ્રીતિનો આવેશ પ્રગળાવે, ને છતાં મરબદ, મંગલતા, વિશુદ્ધિ, દેવસાક્ષી, ધર્મ વગેરે ન ચૂકવા દે; દિવસ રાત્રિનું નિઃશબ્દ સુંદર સંમીલન નીપજવે. એવો કંઈક હેતુ હશે ?

### કરમાતી વાડી

એમ શા માટે ન હોય ? અને ધણા સમય સુધી એ ફળીભૂત પણ થયો હશે. લોકસાહિત્યનાં અન્ય બધા છોડવા કરતાં આ લગ્ન-ગીત રૂપી આસોપાલવનાં મૂળ ઉંડાં ઉંડાં, સહુથી ઉંડાં રોપાયાં હશે. નહિ તો આજ સુધી પણ એ વૃક્ષ પોતાનાં ડાળ-પાંદડાં સમેત આજના યુગની ખારી બનેલી ભૂમિમાં ખડું રહેલું આપણે ન જોવા પામત.

બેરાક આજે એ વૃક્ષને નવો ફાલ આવતો બંધ થયો છે. નવી ટરાશે કુટતી નથી. રાતી ફૂંજી ફૂંખેજો બેસતી નથી. એ આંખે તાબ મ્હોર નીકળતા નથી. અને જૂનાં જે ડાળ પાંદડાં છે તે પણ કરમાઇને સૂકાવા લાગ્યાં છે. એની લીલુડી મીઠપ જતી રતી છે. આજે તો કેવળ રૂઢીની ઝડ પેસવાને

કારણે એ ન્હાનાં ગીતો દિવસ રાત આરડી આરડીને કોકિલકંઠી સ્ત્રીઓ પોતાનાં ગળાંને સોઝા ચડાવે છે. ન્હાના લગ્નની બધી રીતિઓ ને વિધિઓ જેમ જટિલ જણાય છે, ન્હાનાં દુમડાંના દગલા ને અલંકારોના થયેરા જેમ બોભરૂપ બની ગયાં છે, ન્હાના સ્નેહ-મમતા જેમ આજે શિષ્ટાચાર અને દલમાં પરિણમ્યાં છે, તેમ આ ગીતોની એક વાર મંદ મધુર મ્હેકતી ફુલ-વાડી પાણુ આજે ઉજ્જડ વેરાનની અવસ્થાએ ઉતરી ગઈ છે. ગાનારાં એક જ સામટાં ગળાં ભરડીને ગાય છે, એક ગાય ને અન્ય સહુ ઝીંઘે તે પદ્ધતિમાંથી મળતી વિશ્રાંતિ અને એમાં સ્વયંભૂ ઉર્લૂવતિ ઉર્મિને આ લગ્નગીતો ગાવાની પ્રથામાં અવકાશ નથી. એના અર્થો સમજવાની તો શું પાણુ સ્પષ્ટપણે શુદ્ધ અશુદ્ધ રાખ્દ-રચના તપાસવાની પાણુ કોઈને બેવના નથી. પુરૂષો તો પ્રકૃતિથી જ સ્ત્રીઓના સાહિત્ય તરફ બેદરકાર રહ્યા, એટલે તેઓ ભાગ્યે જ એ ગીતોના મર્મ તપાસવા થંભ્યા છે. પુરૂષોને મન કેવળ એક જ ભ્રમણા પેસી ગઈ છે કે આ વેવલી સ્ત્રીઓ ભેગી મળી કેવળ બડી પાપડનાં ટાયલાં બેડકણાં, અથવા તો મસ્કરીનાં બેમરબદ ફટાણાં જ ગાય છે !

### ફટાણાં

નિમળાં મીઠાં નીરની એક નદી અનેક ગામોને પાદરથી ચાલી ભય છે. પણ બધાં ગામનાં ગામલોકો એકસમાન રસવૃત્તિનાં નથી હોતાં. કોઈએ એ પ્રવાહને કાંઠે આંબાવાડિયાં ને ફુલવાડીઓ ઉઝર્યાં, તો કોઈએ એના પટની અંદર ચીમડાંના વાડા ઉગાડી પાણીને રૂંધી રાખ્યું. કોઈએ રૂપાળા ઘાટ આરા ચણાવી એની પાળે દેવાલયો બાંધ્યાં, તો કોઈ માછીમારોના ગામડાએ પાણી ગંધવી માર્યું. કોઈએ પ્રભાતની પૂજનાં પુષ્પો અથવા ધીના દીવા એ પ્રવાહમાં તરતાં મેલ્યાં, તો કોઈએ પોતાની ગંદકીની ગટરો જ એમાં ઠલવી દીધી.

લોક ગીતોની-લોક સાહિત્યની પાણુ આવી એક સરિતા જ વહે છે. લોક કાવ્યો રચવાનું કે લોકવાર્તા યોજવાનું સંસ્કાર-ઝરણું અસલથી ન્હા ન્હા યુગો વાટે ન્હી ન્હી જનતાનાં જીવન સોસરવું થઇને ચાલ્યું ભય છે. કોઈ એકાદ વ્યક્તિ, એકાદ સમુદાય, કે એકાદ સમયનાં રચેલાં એ ગીત વાતો નથી. કાવ્ય રચનાની તાકાત અને વૃત્તિ અલબત્ત સહુ સમુદાયોમાં હતી. કાવ્યોર્મિને ભજૂત કરનારા અવસરો પણ સહુને માટે ચાલ્યા આવતા. પછી તો એ અવસર મળતાં જ સમુદાયની જેવી અભિવ્યક્તિ હતી તેવી કાવ્યરચના એણે નીપજવી કાઢીને પરપરાની ગીત-સરિતામાં બેસી મૂકી દીધી. એટલે રસવૃત્તિ હીન થતી ગઈ હશે તેમ તેમ

પરિહાસ પણ ઉતરતો ગયો હતો. એમાંથી પ્રથમ જરા બુદ્ધિશાળી કે માર્મિક વિનોદગીતો જનમાં હતો. પછી વળી વધુ સ્થૂળ, એછા માર્મિક ને કૃત્રિમય હાસ્યરસ પેદા થયો હતો. અને પછી છેક જ અધમતામાં અને અશ્લિલતામાં એ પરિણમ્યો હતો. પરિહાસ, નર્મ રસ, માર્મિકતા, વિનોદપ્રિયતા, એ બધાં તો બેશક જનસ્વભાવનાં જ અંગો છે. સાહિત્યમાં એ પ્રકૃતિનો મહાન ફાળો છે. એ વગર સાહિત્ય એકપક્ષી અને અને ફીકકું જ થઈ પડે છે. અને લોક-પ્રકૃતિનું નિખાલસ પ્રતિબિંબ હોવાથી એ પરિહાસ ગીતોમાં ઉતર્યા વગર રહી જ ન શકે. એટલે પ્રથમ તો એમાં અત્યંત નિર્દોષ નિર્માળ નર્મરસ જ ગ્રહકર્યો હતો. દાખલા તરિકે,

પેલી પીડી ચડશે રે જીયાવરને  
ઉતરતી ચડશે રે એલી છાડીને

અથવા બનેલી કે વેવાઇનો વિનોદ કરવાની આપણી કુસ્તી વૃત્તિ પ્રમાણે

વન્થે રે મારે બેનડ બાંધની વેલ્યું  
કે માફા જળકે મશરૂ તણા.  
વાંસે રે મારે ભટ્ટજી પૂરખીયા  
કે કમર બાંધીને ખાસડ ખડખડે

એ મુજબ, લગ્ન પર આવેલ ઉદેનતા પતિનું કીખળ કરવાની સહજ વૃત્તિ જરા વધુ ઘાટા રંગો પૂરીને એક ચિત્ર જન્માવે છે:-

આલા લીલૂડ વાંસ વઢાવો રે.  
તેની નાનો શી ટોપલી જૂંથાવો રે  
ટોપલી આપો બેનીબા વર હાથ રે  
ગોલો વેચી સાટીને ઘેર આવ્યો રે  
ઓરડે ઉભાં બેનીબા લેખાં લે છે રે  
તમારા દાદાને ઘેર હતા વીવા રે  
અરધી રાતનાં દળણ્યાં દળાવ્યાં રે  
પાછલી રાતનાં પાણીડાં ભરાવ્યાં રે  
સૂરજ ઉગ્યે દાતાણીયાં નખાવ્યાં રે  
પો'ર દિ ચડ્યો ને છોડ્યા પખળાવ્યાં રે  
અમને આવડલી વાર ત્યાં લાગી રે!

આટલે સુધી તો વિનોદ નિર્દોષ છે. પ્રકૃતિગત છે. જીવનમાં એ જ  
 વસ્તુ બૂદે બૂદે સ્વપ્ને સર્વત્ર દર્શન દે છે. પરંતુ તેથી આચળ, આલસ્ય  
 એ દુર્ગુણ મારતો પ્રદેશ આવે છે, તે ફટાણુંનો પ્રદેશ. એમાં કુસંસ્કર  
 છે, મર્મ નથી:

તારી તે માની લાડી

તારાં લૂણલાં ઉતારે છે કોણુ રે

ઉડણુ બાંડણુ ભૂંકતી

જાણી શેઠાની સિયાળ રે

અથવા એથી વધુ કુચિમય

લાડી લાડો જમે રે કંસાર, લાડીની માડી ટળવળે રે  
 દીકરી મને આંગળી ચાડાડ, કંસાર કેવો મળ્યો લાગે રે  
 માડી પું તો પરણી છો કે નહિ, કંસાર નવ સાંભરે રે

આવી હીન રૂચિનું મોભું સર્વત્ર આવ્યું હશે. સૂરતી ગીતોમાં ખૂબ

વેવાણુ ઉતરની પું હેડી રે, તારા પેટે પડી છે બેટી રે  
 તારા ચૂલા પછાડી ગારે રે, તને દીકરી જણ્યાનો વારે રે  
 પું તો દીકરી જણી જણી થાકી રે, આંખાની કેરી પેટે પાકી રે

એટલું જ ખસ નથી. કન્યાની વિદાય જેવા મર્મવેધક પ્રસંગે એ  
 આવું ફટાણું ગવાય તો તો એ બહુ ધાતકી કહેવાય :

તારાં ઢીંગલાં પોતાયાં લેને લાડી ચાલ હવે વેહેલી  
 માડું સાજન જોડી થાય રે લાડી ચાલ હવે વેહેલી  
 તારો ભાઈ બહીયારો રે લાડી ચાલ હવે વેહેલી  
 તારી બેન એણુ રે લાડી ચાલ હવે વેહેલી  
 તારી મામી માછેણુ રે લાડી ચાલ હવે વેહેલી  
 તારી ઠાકી કોલણુ રે લાડી ચાલ હવે વેહેલી

આવાં ફટાણું-જ્યારે ગામડાંમાં લગ્ન વખતે માંડવાની નીચે જ સામસામાં  
 રહીને બંને પક્ષની સ્ત્રીઓ ગાય છે, ત્યારે એ સામસામી ગાળાગાળી અને  
 વહેવાડનું જ સ્વરૂપ ધરે છે. અનેક કુરૂડી માંહેલી એ એક કુરૂડી છે.  
 એ ક્યારે પેસી ગઈ તે શોધવું રહેલ નથી. રસ સાહિત્યમાં એને સ્થાન  
 નથી. સંગ્રહ તરીકે જે પુસ્તક તૈયાર થતું હોય, તેમાં તો સર્વદેશીયતાની

દષ્ટિએ આવાં ફટાણાં પણ સંધરી લેવાં જ નેહયે. પરંતુ ‘ચુંદડી’ સંગ્રહ નથી, કેવળ સુપુષ્પોનો સંચય છે. તેથી ફટાણાંને બાતલ રાખવામાં આવ્યાં છે. અને લગ્ન-ગીત એટલે ફટાણાં, એ માન્યતા અજ્ઞાન પર જ ચલાયલી છે. એ જામણા દૂર થવી ધટે છે.

### લગ્નગીતોનું સંગીત

વનવાસી પશુ પક્ષીઓના અને વનસ્પતિના દેહ ઉપર જેમ રંગોની વિલસણ બુલબુલામણી છે, કયો રંગ પ્રત્રાનપણે છે એટલું જ જેમ એ વિષયમાં બોલી શકાય છે, તેમ આ લગ્નગીતોમાં પણ નૃજના રાગોની કોઇ સ્વયંભૂ મિલાવટ છે. તેમાં પ્રધાન સૂરો સારંગના છે. અને સૂરોના શાસ્ત્રવેત્તા સમજવે છે કે સારંગ એટલે ઉખાનો સૂર : એ ગરમી પ્રગટાવે છે, હુંફ આપે છે, ચેતનાનું પ્રેરણ કરે છે. સારંગ રાગની આ શાસ્ત્રભાષી પ્રકૃતિ : સાચી વાત : લગ્નગીતોમાં એ રાગનું પ્રધાન પદ સાર્થક છે. જીવનની ગૂઢતમ ઉખા બન્ને પરણનારાં સુવાન-ફવતીના પ્રાણમાં જાગૃત કરવી એ મુખ્ય હેતુ જ જેમ ગીતના શબ્દોનાં છે, તેમ રાગનો પણ હોવો જ નેહયે. અને સારંગ તો બન્ને બતની આંતરિક ઉખા જગાડે છે : આનંદની ને શોકની. બહુકારો કહે છે કે મારવાડીઓનાં મૃત્યુ પરના વિલાપોમાં પણ સારંગના જ સૂરો ભરેલા છે. એનો અર્થ એ કે સારંગ કાંઈ છકેલો, માટેલો રાગ નથી. એ તો ગણીર ભાવોથી ભરેલી ઉખાનો આપનાર છે. એ હર્ષ શોકના મિશ્ર આવેશ સૃજનાર સારંગનું લગ્નગીતોમાં અત્યંત ઉચિત સ્થાન છે. એ ઉર્મિઓને પહેકાવતો નથી, તેમ બૂઝાવી પણ દેતો નથી. એ તો ધીરી ધીરી, કંટાળભરી, ગમીરતાભરી ઉખા સંચિ છે. સોરડી લોક-જીવનમાં શાસ્ત્રીય સંગીત-પદ્ધતિનો પ્રચાર કયાંયે હતો એવું દેખાતું નથી. તેમ આ ગીતો કોઈ ગવૈયાએ આપેલા સૂરો પરથી જ રચાયાં હોવાની કશી સાબીતી નથી. એટલે ગીતો ને ગીતોના રાગો પણ ને સ્વયંભૂ જ જનમ્યા હોય તો તો સારંગનો આવિર્ભાવ કેવળ સ્ફુરણાગત જ હોવો નેહયે. લોકના ગળામાંથી નહિ પણ પ્રાણમાંથી જ સારંગ આપોઆપ બહાર નીકળ્યો હશે. એ વાત પણ સ્વયંસ્ફુરિત સંગીતના આખા વિષય પર કોઈ સંગીતકારને આકર્ષી જનારી થઈ પડને! લોક-સંગીતની ડંડી કંદરાઓમાં ઉતરી શકેલા કોઈ ભાઈ ગોવીંદરાવ જેવા જ્ઞાની પુરૂષની સહાયથી એ વિષયનું પણ એકાદ પુસ્તક લખાવાની ધડી આવી પહોંચી છે.

### આવાની શૈલી

સૂરો એક જ સરખા છે. ગીતો પણ લગભગ ધડી ખરી કોમો માટે

સર્વસામાન્ય જ છે. ખેતક કામે કામ પરત્વે કાંઈક પાકાન્તરે થતા હશે. કોમીની ખાસ પ્રકૃતિ પણ કંઈક નિરાશીઓ મૂકતી હશે : દાખલા તરીકે :

લાંબી તે લાંબી સરવરિયાની પાળ  
આહે એ રે પાળે રે મોતી નીપળે !

મોતી તે લાઘુ ...ભાઈ વર હાથ  
આહે ઘેરે રે આવીને જગડો માંડિયો.

એ ગીતમાં કોઈ મોતી વીણનાર-એટલે કે વૈશ્ય પ્રકૃતિના પુરુષની છબી આતી. એટલે એ વાણિજ્યપ્રધાન કામમાં ગવાતી પદ્ધતિઓ દિસે છે. હવે એજ ગીતનું પાકાન્તર :

લીલુડી ઘોડી પાંતળિયો અસવાર  
આ હે ચોદ રતનનો વીરને ચાખખો.

ઘોડી તે ખાંધી આંખલિયાની ડાળ  
આ હે ચાખખડો વળગાડ્યો આંખા ડાળખી.

તે પછી તો અને ગીતોમાં

દાદા તે મોરા મૂળને પરણાવ  
આ હે મૂળને પરણ્યાની દાદા હોંશ ઘણી

એજ પદ્ધતિઓ આવે છે. આપણે ભેદ સમજી શકીએ છીએ. બીજામાં રાજપૂતોનો ભાવ પ્રદીપ્ત થાય છે.

એજ રીતે જે જે ગીતોમાં ધાર્મિકતા, પવિત્રતા, દેવોનું આવાહન, વગેરે આવે તે ગીતોની પ્રથમ હતપત્તિ બ્રાહ્મણ જેવી જાતિમાં જ થયેલી માની શકાય. વધુ પ્રમાણમાં એ ગીતો ત્યાં જ ગવાય. વૈશ્ય જાતિઓને હીરા, મોતી, સોના રૂપા, વગેરેના ભાવો વધુ સ્પર્શે. અને ક્ષત્રિયોને ?

તરવાર સરખી ઉજળી રે ઢોલા ?  
તરવાર હોટયમાં ખિરાજે રે વાલીડા વીરને.  
એવો રે હોય તો પરણીએ રે ઢોલા !  
નીકર બીજી પરણાણું રે વાલીડા વીરને !

તજ સરીખી તીખી રે ઢોલા !  
 તજ તે સુખમાં ગિરાજે રે બાલીડા બીરને !  
 એવી રે હોય તો પરજીએ રે ઢોલા !  
 નીકર બીજી પરજીવું રે બાલીડા બીરને !

આ રજપૂત ગીત : એ પોતાની કન્યામાં તલવારની તેજસ્વિતા, વઠની તજ સરખી તીખારા, વગેરેની અપેક્ષા રાખે છે. અથવા રાજપૂતની બીજી પણ કેટલીક છાપો પડેલી જુઓ :

માલજી બૂંથે ભવંતરીનાં ફુલ રે  
 માળીડો બૂંથે વીંઝણો રે

x                      x                      x

ઠાકોર પોઢયા પીતળીયે પહંગ રે  
 વહુ ...ખા ઢોળે વીંઝણો રે

અથવા

છીયે ગામ ગડયાં રે નિશાન  
 છીયા ગામને પાદર મોરી રાજવજી !  
 તંજુ તાણીયા રે

આ બધી રાજપૂત-ભાવોની સરજીઓ વહે છે. જેમ શબ્દોમાં એ બહિષ્કૃત સંસ્કારો, તેમજ સ્વરોમાં; એટલે કે ગાવાની શૈલીમાં. આઠાણ વૈશ્યની સ્ત્રીઓને ગાતાં સાંભળો, તે સાદા સીધા, કંઈ ખાસ ઉર્મિ ન જગાડનારા સૂરો કાને પડશે. કણબણો ગાતી હોય, ત્યારે એમના બ્યવસાયની, રીતભાતોની, ને સંસ્કારોની સ્થૂલતા, કાંઈક મારવાડી માણાંને સ્મરાવે તેવા ત્વરિત આરોહ અવરોહમાં, અને સાંકડા પહોળા ઉચ્ચારોની ધમધમતી ઉતાવળમાં પ્રગટ થાય છે. પરંતુ હવે સંભારો : કેમ વેલડામાં એટલી પાંચ કાઠીઆણીઓને અથવા ખવાસણોને ગાતી સંભારો : ધીરે ધીરે સંપૂર્ણ સ્વસ્થતાથી શરૂ થતા, બહુ અનંત કાળ સુધી પૂરા નહિ જ થાય તેવાં અખંડિત આદોલનોની ધારા સ્થોને ચાલુ રહેતા, અને કરી થે ત્વરા ન હોય તેવી ખામોશથી, સંધ્યાના આરા તરફ વળતાં સૂર્ય-કિરણોની માફક ધીરે ધીરે મધુર સમાપ્તિમાં વિલીન થતા એ સૂરોને સંભારો :

તરવાર સરખી ઉજળી રે ઢોલા !  
 તરવાર હોટયમાં ગિરાજે રે બાલીડા બીરને.



અથવા પેલા, ચાર પાંચ ગાઉના સીમાડાને હલોહલ ભરી દેતા પ્રસાંત,  
નજરમાન, ઓજસભર્યા,

મેાર ભળે ઉગમણે દેશ  
મેાર ભળે આથમણે દેશ  
વળતો ભળે ફે વેવાયુને માંડવડે હો રાજ !

એ સ્વરોને યાદ કરો. અથવા પરણવા આવનાર ક્ષત્રિયનું મદભર્યું,  
મલપતું સ્વાગત-ગીત

મેા'લ પધારો રાજ !

મેા'લ પધારો રાજ !

તમે સોનાની શરણાયે મેા'લ પધારો રાજ !

એના સ્વરોને યાદ કરો. અથવા ગામને પાદરથી નીકળતી રજપૂત-બન્ધ  
સાથે એકલી વાગતી શરણાઈના પ્રેમખિત સૂરો સંભારો : સમનપ જરો  
કે રાજપૂતી સ્વરોમાં કયા સંસ્કાર નીતરેછે. અંતઃકરણની સ્વસ્થતા, વીર  
ભૂતિનું પ્રરાન્ત ઝારવ, નજરમાન વ્યક્તિત્વ, અને વિરાળ સીમાપ્રદેશ  
પર રાજ કરવાની અભિલાષા : એ સંસ્કારોમાંથી આવું સ્વસ્થતાભર્યું  
સંજીત જન્મે છે.

આ બધા સંસ્કારોનું એકીકરણ લગ્ન-ગીતોમાં થઈ ચૂક્યું હતું.  
સાંસ્કૃતિક ગીતોમાં બહુમાં નથી રહ્યાં. સહુએ પેલપેલાની વિશિષ્ટતા સાચવીને  
પણ એ બધી ગાત-લક્ષ્યોમાં સહીયારી કરી કાઢી છે. વાડા કે પથો તેમાં  
રહ્યા નથી. ગીતો વાટે સોંસરવા નીકળી જાય એટલે સમનરો કે એ  
ગિરજા કેવી મધુર બનેલા છે. લોકસાહિત્યમાં જે Democracy-લોક-  
શાસનનું તત્ત્વ છે તે આ છે. આવે કંઈક રૂપે દેખાયા કરે છે.

લગ્નગીતોના સંગ્રહ

હાલમાં આ સંગ્રહો આજ સુધીમાં થયા છે તેનાં નામ કામ :

૧. મંગલિક ગીતો

સંગ્રહ

: ઇ. સ. ૧૯૨૪માં પ્રગટ થયું

બહેન જશદેવ કુંવરજી

આણંદ-ભાવનગર

૨. મંગલ ગીતાવળી

(પ્રશ્નોરા જ્ઞાતિની)

સં. દેવશંકર વૈ. ભટ્ટ-ભાવનગર. ૧૯૧૭

૩. લખાદિ પ્રસંગનાં  
ઠાઠીઆવાડી ગીતો  
પ્રયોજક ૧૯૨૦  
હરિશંકર માધવજી ભટ્ટ  
મોરબી.

૪. પ્રશ્નોરામાં ગવાતાં ગીતો  
સં. સૌ. લાલચક્ષ્મી દા. ભટ્ટ. ૧૯૨૫  
ભાવનગર.

૫. લગ્ન ગીતાવળી (સૂરત)  
સંયોજક-બહેન સરલા મંગલસાલ દીવાનજી ૧૯૨૫  
સૂરત.

૬. નાગરી ગીતાવળી  
સં. અ. સૌ. રૂક્મણી શામળજી ૧૯૨૬  
ભાવનગર.

ચોતપોતાના સમુદાયોમાં ગવાતાં ગીતોને જેને સ્વરૂપે સૂઝ્યાં અથવા સાંપડી રાખ્યાં તેને સ્વરૂપે પણ સંઘરી લેવામાં આ બધા સંગ્રહોએ ઠીક જ ક્યું ગણાય. અલગતાં જ્ઞાતિઓમાં ગાવા માટે સરસતા પડે તે જ આશય આ સંગ્રહો પાછળ ઉભો હતો. તેમ છતાં તે તમામની અંદર અગોચરપણે પણ આ ગીતાનું સાંદર્ય-ભાન હોયું જોઈએ. આમાં સહુથી વધુ વ્યવસ્થિત અને શુદ્ધ સંગ્રહ સૌ. લાલચક્ષ્મી ભટ્ટનો માણુમ પડયો છે. એના પ્રવેશક લખનાર બંધુને પણ એ ગીતોમાં લોકગીતાનું દર્શન લાગેલ દિશે છે. મારા સંગ્રહમાં મેં એમાંથી સારી પેઠે તારવણી કરી છે. નાગર ગીતો કેટલેક અંશે પ્રશ્નોરા ગીતને મજાતાં આવે છે, પરંતુ નાગરી ગીતોમાં પંક્તિઓ અત્યંત લાંબી, ભાષા ઘણી અઠપટ્ટી અને પ્રવાહ પણ રૂઢાયેલો લાગ્યો છે. એ ગીતો ગાવાની મૈલી પણ રસ-વિહીન અને જટિલ છે. પંક્તિઓ વિચિત્ર રીતે ગોડવામાં આવે છે અને એ શબ્દરચના તથા એ તાલની જટિલતા શી રીતે સ્મૃતિમાં રહેતી હતી તે સમજવું કઠિન થઈ પડે છે. બધું એ ગીતો ગવાતાં નથી, પણ ગીતોનો વધ થતો લાગે છે.

બીજા સંગ્રહોમાં રહી ગયેલી અશુદ્ધિઓ તેમજ ત્રુટીઓ તે તે સંગ્રહક બહેન બંધુઓ નવી આવૃત્તિઓમાં સુધારી લેશે તથા કૃતાબ્જોને સદંતર રદ જ કરશે એવી આશા રાખું છું. એમાંના નં. ૨ અને નં. ૫ના સંગ્રહોમાં જે કેટલીક હીન પંક્તિઓ કાઢી કાઢીને નવાં સંસ્કારમય ગીતો રચી દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે, તે પરથી સ્પષ્ટ દિસે છે કે લોક-ગીતોની નવી રચના કરવાનો યત્ન દુબ્ધર નથી. કૃતાણાંની રાગની સારી પંક્તિઓનો અથવા એના સુંદર દાળ તાલનો એ રીતે આપણે સદુપયોગ કરી શકીએ છીએ.

### અવિધ્યનું કાર્ય

હવે પછી આ લક્ષ પ્રથા અને લક્ષ-સાહિત્યનો તલસ્પર્શ આટલું કામ માગી લે છે :

૧. રાજપૂત, કાઠી, ચારણ, આહિર, વગેરે જાતિનાં ગીતોનો ખારીક અભ્યાસ કરી તેનાં વિશિષ્ટ પાઠાન્તરો તારવવાં. પ્રથાની વિશિષ્ટતાઓ પણ વર્ણવવી.

૨. મારવાડી, દક્ષિણી, પારસી, મુસલમાની વગેરે ઇતર હિન્દવાસીઓની જૂની લોકલક્ષની સંસ્કૃતિ તથા સાહિત્યની દિશા તપાસવી.

૩. પરદેશીઓમાં લક્ષ-પ્રજ્ઞાલી તથા લક્ષ-સાહિત્ય પરત્વેનું લોકતત્ત્વ તપાસવું.

આવા મનોરથની સિદ્ધિમાંથી 'ચુદડી' ભાગ બીજો પ્રબલ પાસે ધરી શકાય તેવી આશા સાથે વિરમું છું.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર  
ચૈત્ર શુદ્ધ એકમ : ૧૯૮૪

સંપાદક

## ગણેશ હુંદાળા

પરથમ ગણેશ બેસારો રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

ગણેશ હુંદાળા ને મોટી કુંદાળા

ગણેશને વર દાન દેબે રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડા ઘોડલા શણગારો

ઘોડલે ખીતળિયાં પલાણુ રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડા હાથીડા શણગારો

હાથીડે લાલ અંખાડી રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડા જાનૈયા શણગારો

જાનડીયું લાલ ગુલાલ રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડી વેલડી શણગારો

ધોરીડે બખ્ખે રાશું રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

કૃષ્ણની જાને રૂડા ધોરીડા શણગારો

વેલડીયે દસ દસ આંટા રે

મારા ગણેશ હુંદાળા !

વાવલીયા વાયા ને મેહૂલા ધડુકયા  
રણુ રે વગડામાં રથ થંભ્યા રે  
મારા ગણેશ હુંદાળા !

તૂટયા તળાવા ને તૂટી પીંજણીયું  
ઘોરીડે તૂટી બેવડ રાશું રે  
મારા ગણેશ હુંદાળા !

ઉઠો ગણેશ ને ઉઠો પરમેશ  
તમ આંખે રંગ રેશે રે  
મારા ગણેશ હુંદાળા !

અમે રે હુંદાળા ને અમે રે કાંદાળા  
અમ આંખે તમે લાળે રે  
મારા ગણેશ હુંદાળા !

અમારે જોશે સવા મણુનો રે લાડુ  
અમ આંખે વેવાઈ ભડકે રે  
મારા ગણેશ હુંદાળા !

વીવા અઘરણી ને જગન જનોઈ  
પરથમ ગણેશ બેસારું રે  
મારા ગણેશ હુંદાળા !

-୧-

:: ସ୍ବୟଂବର ::

સફૂથી પહેલું લગ્નનું મહિમા—ગીત લખ્યે: સરજનહારની સૃષ્ટિમાં  
મહિમા દાખવતી શક્તિઓનાં યશ વણવતું આ ગીત છે. આભ મેડૂલા  
વરસાવી પોતાની સહચરી ધસ્તીનાં અંગ્રો પલાળે, અને પતિદેવની  
એ પ્રેમધારાઓ ઝીલી ધન ધાન્ય વનરપતિને પ્રસવ દેતી ધરણી કેં કેં ગર્ભ—  
જ્વારની વેદના ઝીલે: ઘાવા વૃષિઘોની રનેહ—મેઝડીવાળું એ શાસ્ત્રોમાં  
મવાયેહું સ્તવન આંહી લોકવાણીમાં સરલ નિર્મળ બનીને નીતયું:



ધરતીમાં બળ સરજ્યાં બે જણાં,  
એક ધરતી બીજે આભ વધાવો રે આવીયો. ૧

આભે મેડૂલા વરસાવીયા,  
ધરતીએ ઝીલ્યા છે સાર વધાવો રે આવીયો. ૨

એ તો સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કરનાર ભવ્ય શક્તિ—યુગલ: હવે સૃષ્ટિનાં  
ચોષક અને સાહસ—પ્રેરક બે બલ ગણાવાય છે:

ધરતીમાં બળ સરજ્યાં બે જણાં,  
એક ઘોડી બીજી ગાય વધાવો રે આવીયો. ૩

ગાયનો જાયો રે હળે જુત્યો,  
ઘોડીનો દેશ પરદેશ વધાવો રે આવીયો. ૪

એ સર્જન, પોષણ, દેશ પરદેશનાં સાહસ, બંનેની વચ્ચે માનવ—  
શક્તિ કોણે પેદા કરી? જગત્પિતાએ માનવીમાં સૌદર્ભ સૌચવા, અને ક્યાં  
ક્યાં સૌદર્ભ સૌચવા કોને મોકલ્યાં?

ધરતીમાં બળ સરજ્યાં બે જણાં,

એક. સાસુ બીજી માત વધાવો રે આવીયો. ૫

માતાએ જનમજ આપીયો,

સાસુએ આપ્યો ભરથાર વધાવો રે આવીયો. ૬

કન્યા ને ભરથાર, બન્નેને અવતરાવનાર વિધાતા કૃતાર્થ થયો. પણ પૂરી સફળતા હતી બાકી છે. કન્યાને સાચી દુલ-વધુ બનાવવા માટે બે સંસ્કારોની જરૂર : પ્રીતિભર્યા પિતાનાં લાલન પાલન, અને ગૌરવભર્યા સસરાની કુલમરજદ :

ધરતીમાં બળ સરજ્યાં બે જણાં,

એક સસરો બીજો બાપ વધાવો રે આવીયો. ૭

બાપે તે લાડ લડાવીયા,

સસરાએ આપી લાજ વધાવો રે આવીયો. ૮

એકું સુજન-મહિમાનું સ્તોત્ર : લગ્નની પછવાડે ઉમેલી આત્મ-ધરતીની મંગલ જનન-લાવના, અને પૃથ્વીને પોષવા તથા ધૂમવાનો નિયંતાનો નિરધાર : વર-કન્યાના જીવન-મિલનની એથમાં આવા રૂડા સંકેતો ભર્યા છે. માનવ દંપતિનું સ્થાન આત્મ-ધરતીની બેડાબેડ મૂકાયેલું દિસે છે.

એટલું જ બસ નથી. શું ફક્ત માનવી જ પરણે છે ? ના, પરણેલું તો રક્ષુ હથેર-પાર્વતીને પણ. કેમ અગમ નિગમના આવાસમાં એ પર-આત્મ-મિલડી પણ પરણેતર ઉજવે છે : અગડ' બગડ' અને શોર બકોરની રીતે ઉતાવળે ઉકેલી લેવાની એ આપત્તિ નથી, પણ પાકા રંગનાં એ બન્ને



પ્રેમીઓનાં તો મંગળ મુહૂર્તનાં વસ્ત્રો રંગુવાને માટે જ સૂરજ બાણના તેજ-  
મય ઉદયને ટાણે આકાશનાં ખેતર ખેડાવવાનો અને કસુંખીના ખીજ વાવ-  
વાનો સુંદર સાદ પડે છે. તે વિના પ્રભુની પાધડીનો અને પ્રભુપ્રિયાની  
ચુંદડીનો ખરેખરો કસુંખી રંગ ક્યાંથી ચડે ? તે વિના સાચો રસવૈભવ શી  
રીતે હોય ? (હરણાં તે સૂર્યની રાણી રન્નાદેનાં વાહન છે.)



કેની કેર ઉગેલા ભાણુ  
કેની કેર હરણાં હળ ખેડે !

ઉગમણુ ઉગેલા ભાણુ  
આથમણાં હરણાં હળ ખેડે

હરણાં છોડી રે મેદ્ય,  
ખળદ બેડયે રે કલ્લોલીયા

ખળદે ખેવડ રાશ  
ખેડુને માથે મોળીયાં

ખેડી સઘળી રે શીમ  
વાલી લાલ કસુંખડી

રંગો ઇશવરની મોહ્ય  
રંગો પારવતીની ચુંદડી

રંગી ઇશવરની મોહ્ય  
રંગી પારવતીની ચુંદડી

બાંધો ઇશવર મોહ્ય  
બોધો પારવતીજ ચુંદડી

• • જસણતાં વર-વધુના હૈયામાં હજી એ જીત સંભળાવીને  
આ સંસારનાં નિરનિરાળાં સૌંદર્ય-તત્વોની માદ દેવશાવે છે. આ માનવી-  
જીવનના શાણગારમાં એના મનને વિહાર કરાવે છે. એ શાણગારે સંસારી  
છે, બદકે ધરખારી છે. એ બધી રસ-સામગ્રી ભવિષ્યની બુદ્ધનારીને પોતાના  
નવા ધનારા ધર પ્રતિ ખેંચાણો કરે છે :



જ રે ઇંટો ચણે ને ધર નીપજે  
નીપજે રે રૂડો મેડીનો મહેલ વધાવો મેં સૂણ્યો  
જ રે ઓરડાનું માંડણ\* દીવડો  
દીવડાનું રે માંડણ રૂડી જ્યોત વધાવો મેં સૂણ્યો  
જ રે પરસાળનું માંડણ રૂડું પારણું  
પારણાનું રે માંડણ રૂડો પુત્ર વધાવો મેં સૂણ્યો  
જ રે મેડીનું માંડણ ઢાલીયો  
ઢાલીયાનું રે માંડણ રૂડો કંથ વધાવો મેં સૂણ્યો  
જ રે પુરૂષનું માંડણ પાઘડી  
પાઘડીનું રે માંડણ રૂડું કુલ વધાવો મેં સૂણ્યો  
જ રે અસ્રીનું માંડણ રૂડી કાંચળી  
કાંચળીનું રે માંડણ રૂડો હાર વધાવો મેં સૂણ્યો  
હું તો વારી રે ....ભાઈની વાડીને  
વાડીમાં નીપજે રૂડો કંકુનો છોડ વધાવો મેં સૂણ્યો  
જ રે કંકુ ઘોળે ને રસ નીપજે  
ચાંદલા કરશે મારી બાહુડી જીડેન વધાવો મેં સૂણ્યો



બહુ મોતી જડયાં હોય એવી ઝગમગતી, કોઈ દૂધ રાા મીઠા નીરના સરસવરની પાળે-કોઈ પણ સુંદર જળાશયને તીરે-યુવાન યુવતીનું પહેલું મિલન થતું કદપામ છે. ઇશ્વર અને પાર્વતીના જ પરિશુદ્ધ ભાવ અનુ-ક્રિત રાખીને આંહી એ વર-કન્યાના આચરણની સરસ મર્મીદા બધાય છે. મન્યાઃ ઓચીતિઃ વિનોદ યથોઃ વૈશાખ માસની સપ્તમી અમૃતમાં તો પરણવાના કાલ પણ દેવાયા.



દૂધે તે સરી રે તળાવડી મોતીડે બાંધી પાળ,  
ઇસવર ધોવે ધોતીયાં પારવતી પાણીની હાર.

હળવા તે ધોળે ઇસવર ધોતીયાં છંટાશે મારાં ચીર,  
અમ ઘેર દાદોજી રીસાળવા માતા મારી દેશે ગાળ.

નહિ તારો દાદોજી રીસાળવા નહિ દે રે માતા તારી ગાળ,  
આપણુ બેય મળી પરણુશું વૈશાખ મહિના મહિ.



ફરીવાર પાછા બહુ કુલવાડીને શેઠે મળવાનો અવસર જડયો. વરે કુલઝાડની ઉંચી ડાળી નીચે નમાવી, કન્યાએ કુલો વીણીને હલકતી છાજ સરી, અને ચતુર માલજી બન્નેને ગાટે મોડીયો ને છાગું ગુથી, બન્નેને કુલના સાજ શણગાર કરાવ્યા. મનથી તો એ પુરૂષને કન્યા વરી ચૂકી. અંતરમાં પ્રેતિસા પણ દેવાઈ, કે પરણું તો એને જ પરણુંઃ નહિ તેજ અખડ-કોમારનાં તપ આદર્શ !

મારા ખેતરને શેઠડે	જ	રાય	કરમલડી	રે
ફાલી છે લચકાં લોળ		”	”	”
વાળો ....ભાઈ ડાળખી		”	”	”
વીણુ ....વહુ કુંડડાં		”	”	”
વીણી ચુંટીને ગોરીએ છાળ ભરી		”	”	”
તેનો ગુથે માલણ મોડીયો		”	”	”
મોડીયો ....વહુને માથડે		”	”	”
તેનો ગુથે માલણ છોગલો		”	”	”
છોગલો ....ભાઈને મોડીએ		”	”	”
છોગલો દેખીને રાણી રવ ચડ્યાં		”	”	”
પરણું ....ભાઈના મોલીને		”	”	”
નીકર ઉણી તપ ધરું		”	”	”

૬.

અતરનેા સંકલ્પ હવે તો પ્રગટ થયો. રાજે રાજ રાત્રીમાંત્રી ધધને રમનારી હસમુખી દીકરીના અંગ ઉપર આજે દાદાએ દુર્ખલતા દીઠી. આંખોમાં આંસુ દીઠાં. પૂછપરછ ઘડ. કન્યાએ ઉદાસીનું કારણ કહ્યું. હજી સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરીને નથી કહેતી કે પોતે કયો સ્વામી નફી કરી લીધો છે. એટલું મોઢમ જ કહે છે કે વરની પસંદગી કરવામાં એા પિતા ! આઠ્ઠી વાતો ભૂલરો મા. બંધી વાતે મધ્યમ કોટિનો જ પુરૂષ મારે માટે ગોતી. દેજે ! શા માટે ઉત્કૃષ્ટ નહિ ? કેમકે એ તો કદાચ મારાથી સતોષ ન જામે ! એને તો પોતાની ઉચ્ચતાનું મિથ્યાભિમાન રહે !

એક તે રાજ દ્વારકામાં રમતાં,  
બેનીના દાદે તે હસીને બોલાવીયાં;

કાં કાં રે ઘેડી તમારી દેહ જ ફળણી !  
આંખડલી રે જળે ભરી !

નથી નથી રે દાદા મારી દેહ જ ફળણી,  
\*નથી રે આંખડલી જળે ભરી.

એક ઉચો તે વર નો ભેશો રે દાદા,  
ઉચો તે નત્ય નેવાં ભાંગશે !

એક નીચો તે વર નો ભેશો રે દાદા,  
નીચો તે નત્ય ઠેબે આવશે !

એક ઘોળો તે વર નો ભેશો રે દાદા,  
ઘોળો તે આપ વખાણશે !

એક કાળો તે વર નો ભેશો રે દાદા,  
કાળો તે કટંબ લલવશે !

એક કડ્ય રે પાતળીયો ને મુખ રે શામળીયો  
તે મારી સૈયરે વખાણીયો.

એક પાણી ભરતી તે પાણીયારીએ વખાણ્યો,  
ભલો રે વખાણ્યો મારી ભાણીએ !

સહીયરે વખાણ્યો, ભાણીએ વખાણ્યો, પનીયારીએ પસંદ કર્યો, પણ  
એ મુસતીયામાં શી મોગપ રહી ? એ ત્રણેના બધી રસિક તેમજ વિવેકી

હજી ખીન્ન કાળી હોજી સકે ? મર્મમાં હીકરીએ પિતાને સારી પેઠે પોતાનું  
મનેભાવ સમજવી નહીંયા કે હે પિતાજી ! મારી માલવરા આંખ તે  
કદાચ ભૂલ પણ કરે, તૈથી તો આ ખીન્ન આમજનો કને મેં મારી  
પસંદગીની કસોટી કરાવી છે.

## ૭

એથી પણ બૂદ્ધી કવિવલ્લરી વાણીમાં તે પ્રશ્નોરા જ્ઞાતિની કુમારિકાએ  
સમજાવ્યું. એણે ગુણોત્તું ઝીણું વણન ન કર્યું. પણ જન્મતની ઉત્તમ  
બેઠલીએ અણી ખતાવી: પતિ દેરા માયલો દેવ ને પોતે પૂતળી: પતિ વાણી  
માયલો મોરલો ને પોતે ઢળકતી ઢલડી: પતિ આપાડીલો મેઘ અને પોતે  
અણુકતી વિજળી: પતિ ચંપાકુલનો છાડ, ને પોતે ચંપા-પુષ્પની પાંખડી:

## ૮

કન્યા દાદાજીને જોળે બેઠાં એમ લણે રે  
દાદા ! વર બેબે કાંઈ દેરા માયલો દેવ રે  
કન્યા દેરાસર પૂતળી રે

કન્યા કાકાજીને જોળે બેઠાં એમ લણે રે  
કાકા ! વર બેબે કાંઈ વાડી માયલો મોર રે  
કન્યા ઢળકતી ઢલડી રે.

કન્યા મામાજીને જોળે બેઠાં એમ લણે રે  
મામા ! વર બેબે કાંઈ આપાડીલો મેઘ રે  
કન્યા અણુકતી વિજળી રે.

કન્યા વીસણને જોઈને જોડાં એમ બણે ર  
વીરા ! વર જોઈને કાંઈ ચાંપલિયાનો છોડ ર  
કન્યા ચંપાસર પાંખડી ર.

દાદા ! દરશણ લાગ્યો દેરા માયલો દેવ ર  
દરશામણ લાગી પૂતળી ર !

કાકા ! જોલણ લાગ્યો વાડી માયલો મૌર ર  
જોલામણ લાગી ઢલડી ર !

મામા ! વરસણ લાગ્યો આપાઢીલો એધ ર  
ઝખૂકણ લાગી વિજળી ર !

વીરા ! સૌરમ લાગ્યો ચાંપલિયાનો છોડ ર  
સૌરલે લાગી પાંખડી ર !

૮

પછી બણે કે વડીલોએ પૂછાવ્યું : એા બહેન ! તમારું અંતર ક્યાં થે  
કરેલું છે ? તમે બહુવ્યા પ્રમાણેનો કોઈ વર ક્યાં થે હોયો છે ? અથવા  
એધ રાખરો ?

હીકરી પોતાનો કય પસંદ કરવાને મિથે ઓરડાને બારણે ચડી ઉભી  
હલી નિહાળે છે. એણે તેા બહુ મૂકયો હતો તે જ ભેયો. એ 'વહેવા-  
રીયા' અર્થાત પ્રતીક્ષ વરની વાતો ચલાવી : સામાં સામાં પ્રતીક્ષ ! રમત-  
પ્રતીક્ષ-Sportsman : અટપડી બનરમાંથી પણ મેડી વડે દડો કાઢી  
બચ ! બહુતરમાં પ્રતીક્ષ-સુદર મરોડદાર અક્ષરો કાઢનારો : જમવામાં ચતુર-  
અદો ગોબરો કે અક્ષાંતીયો નહિ : પ્રિયદર્શી-સરોવરમાં સ્નાન કરતાં ભેજ

માયાની સુંવાળી કાળી ચોટલી શોભી ઉઠેલી : અને લક્ષ્મીનાં લેખાં કર-  
વામાં પ્રવીણ-વેપારી : એવો સુલક્ષણો સ્વામી મને પરજીવને !



કુંવારી ચડી રે કમાડ, સુંદર વરને નિરખવા રે  
દાદા મોરા એ વર પરજીવ, એ વર છે વેવારીયો રે

ધીડી મોરી ક્યાં તમે દીઠા, ને ક્યાં તમારાં મન મોહ્યાં રે  
રમતો'તો ખવળી ખબર, દડૂલે મારાં મન મોહ્યાં રે

કુંવારી ચડી રે કમાડ, સુંદર વરને નિરખવા રે  
વીરા મોરા એ વર જોજો, એ વર છે વેવારીયો રે

જોની મોરી ક્યાં તમે દીઠા, ને ક્યાં તમારાં મન મોહ્યાં રે  
લણતો'તો લટની નિશાળે, અક્ષરે મારાં મન મોહ્યાં રે

કુંવારી ચડી રે કમાડ, સુંદર વરને નિરખવા રે  
ઠાકા મોરા એ વર જોજો, એ વર છે વેવારીયો રે

લત્રીજ મોરી ક્યાં તમે દીઠા, ને ક્યાં તમારાં મન મોહ્યાં રે  
જમતો'તો સોનાને થાળે, કોળીડે મારાં મન મોહ્યાં રે

---

● પ્રમોદ-ગીત :

● સોય રંગ રમે રે કુંવારાં, કન્યાજી તો એમ બણે રે  
દાદાજી મુજ પરજીવો, છ વર છે વેવારીયો રે  
● કહો દીકરી ક્યાંથી દીરો, શેણે તારાં મન મોહ્યાં રે  
● રમતા'તા ખંશરી ખબર, દડૂલે મારાં મન મોહ્યાં રે

● જમતા'તા શાક ને દાળ, ચતુરાઇએ મારાં મન મોહ્યાં રે

● ઝીલતા'તા સરોવરની પાળ, ચોટલે બાઇનાં મન મોહ્યાં રે

● બેઠા'તા મેડીને મોલ, લક્ષ્મીનાં લેખાં કરે રે



૯.

સરોવરની પાળેથી કાલ આપીને ઘેરે ગયેલા કુમારે પણ પિતાની પાસે જઈ રહ લીધી કે પાળેથી જડેલા એ મનોહર મોતીની સાથે જ મારો સંબંધ બેડો ! અને એ સાચા મોતીના તો લાખ બે લાખ રૂપીઆ અર્થવા પણ વરના દાદા તૈયાર થઈ ગયા.

૭

\*લાંબી તે લાંબી સરોવરીયાની પાળ  
આ હે એ રે પાળે રે મોતી નીપળે.  
મોતી તે લાગ્યું .....લાઈ વર હાથ,  
આ હે ઘરે રે આવીને ઝઘડો માંડીયો.  
દાદા તે મોરો મૂજને પરણાવ,  
આ હે મૂજને પરણ્યાની દાદા હોંશ ઘણી.  
ખરચું તે ખરચું લાખ બે લાખ,  
આ હે મોલીને પરણાવું ઘણી હોંશથી.

• પ્રશ્નોરા—ગીત

પરજી તો ક્રીયા દેવની કુંવરી  
નહિતર રહું કુંવારડો રી

૧૦

ખનેનાં માવતરોએ પછી વાતોચીતો ચલાવી હશે. અને પોતાનાં બેઠા બાલકોની અંગત પસંદગી પર માળાપની મંદૂરીની મ્હોર અંકાઈ ગઈ હશે. સમપણ વખતે મોટે મોળ બહેચાયો હશે.

• પ્રશ્નોરા—ગીતની પંક્તિઓ

ગળીયા ગોળ બહેચાય રે  
 દૂધમાં સાકર લેળાય રે  
 આગળ હૂતા એ ભાઈ રે  
 હવે થયા છે વેવાઈ રે  
 આગળ રડવડતા શેરડીયે  
 હવે વળગ્યા છે બેલડીયે

અને વર-કન્યા બન્નેની મોહજ્વાનાં અન્યોઅન્ય સતોષનું વિનોદ-  
 શીત અવાયું હશે કે



મેં તો વાર્યા રે....ભાઈ લેખડા  
 તારા સસરાની શેરીએ રમવા ન જઈશ

તારા કાનમાં કારેલાં દેખશે  
 તારા સસરાને રહ લાગશે  
 ઘર પૂછીને માગાં આવશે

મેં તો વાર્યા રે કંઈ બા લાડકડા  
 તારા સસરાની શેરીએ રમવા ન જઈશ

તારો જડાવ અંબોડો દેખશે  
 તારી સાસુને રહ લાગશે  
 ઘર પૂછીને માગાં આવશે

પરથી માંડીને વર-કન્યાની મમતાને કેવી કેવી તરેહે પોષણ મળ્યાં,  
 તેનો આધાર દેતી કશી પણ ધટના ગીનોમાં ગવાયેલી નથી જડતી. જૂના  
 સમાજના જે રીત રીવાજો આપણને હજી પણ યાદ આવે છે, તે પરથી  
 આપણને ભણી પાડે છે કે એક બીજાં આવતરને ઘર કોઈ ઉત્સવ, અવ-  
 સર અથવા પર નિમિત્તે વર-કન્યા રમવા જમવાનું નોતરું પામતાં.  
 અત્યક્ષ પ્રગટપણે મળવું અને ગોઠિ કરવી, એ તો કુલ મરબદની મનહ  
 હતી. પરંતુ આજીવી દોહાદોહ તો મળતી; યુગી પ્રીતિ મળજીત જતી.

॥ शङ्खगार ॥

૧૧

એમ કરતાં લક્ષ્મી કહેલરી લખવાનો શુભ દિવસ આવી પહોંચ્યો. બાલકની રીતિએ કન્યાના પિતાએ જ વેવાઈ પર સાદી સીધી કંકુમ-પત્રિકા લખી કાઢી હતી. પરંતુ ગીત તો એમ બાળે છે કે બહેન જુદા કન્યાએ જ પોતાના રાયવરને-પોતાના સુંદર વરને 'ધડીયે ધડીયે' કાગળો લખ્યા કે બહેલો આવ ! બહેલો આવ ! મેં અધીરીએ આપણાં ધડીયાં લખ લેવરાઆં છે. માટે વેલેરો આવ ! વેળા વહી જશે !



ધડીએ ધડીએ લાડણ વહુ કાગળ મોકલે  
રાયવર વેલેરો આવ  
સુંદર વર વેલેરો આવ  
તારાં ધડીયાં લગન રાઈવર વહી જશે.

જવાબમાં પણ એણે જ કહ્યાયું કે પુરૂષ માંથે યામ છે. મરડામ છે. લાડ કરે છે !

હું તો પાતરાંને તોરણ નહિ પરણું  
ધડીએક મોઝો પરણીશ  
જ ધડીએક વેલો પરણીશ  
આ ને ધડીએ નાળીએરી તોરણ નીપજે-ધડીએ  
હું તો લાકડાને બાળેઠ નહિ પરણું  
ધડીએક મોઝો પરણીશ  
જ ધડીએક વેલો પરણીશ  
આ ને ધડીએ રૂપાના બાળેઠ નીપજે-ધડીએ  
હું તો કચરાની ચોરીએ નહિ પરણું  
ધડીએક મોઝો પરણીશ  
જ ધડીએક વેલો પરણીશ  
આ ને ધડીએ ત્રાંબાની ચોરી નીપજે-ધડીએ

૧૨.

ફરીવાર સંદેશો ભય છે : 'વેગે બહેલો આવ' એવા આગ્રહ હરે છે. પણ માનતંગી વરરાજને તો વળી નવનવા લાડ સૂઝે છે. ગોરા જનૈયા રજે ભરાય, ગૌરવરણી જનડીઓ શામળી પડી ભય, અને પોતાની માળાનાં કુસો કરમાય, એ વાતોના એને મીઠા ઉચાટ થાય છે !



લગન બાબેઠડી ને મોતીડે જડીયાં  
કુંવારી કન્યાએ કાગળ લખી રે મોકલીઆ  
વેગે વેલો આવે ચોરાશીના જાયા !  
હું કેમ આવું દાસીની જાઇ !  
આડા છે દરિયા ને પાણીડે ભરીયા !  
તે વચ્ચે બહાણુ છીપાવો વરરાજ !  
બહાણુ બેસીને વેલા આવો વરરાજ !  
ચૈતર વૈશાખના તડકા રે પડશે !  
ઘોરી બળદના પગ રે તળવાશે !  
ગોરા જનૈયા રજે ભરાશે !  
ગોરી જનડીઓ શામળી થાશે !  
ભાઇ રે ....ભાઇનાં કુલડાં કરમાશે !

૧૩.

કન્યાના જૂહ-મંદિરમાં હરે તો માનવ-મિલનના અપૂર્વ મંત્ર હસ-વની કેરી કેરી ઝીણવટથી તૈયારી ચાલે છે ! પરની સાંકસુડી અને શોભા આવા રમ્ય શબ્દે વર્ણવાય છે !

લીલાં છાણુની ગાર કરાવો રે  
 ત્યાં કાંઈ કંકુના છાંટા દેવરાવો રે  
 ત્યાં કાંઈ મોતીના ચોક પૂરાવો રે  
 ત્યાં કાંઈ ધીના દીવા અજવાળો રે  
 ત્યાં કાંઈ સોનાના ખાનેઠ ઢાળો રે  
 ત્યાં કાંઈ નેશીડાને તેડાવો રે  
 લાડકડાનાં લગન લખાવો રે

લગ્ન લખાયાં. અને કન્યાની માતાએ હોંશે હોંશે પીયરમાંથી પોતાનાં  
 સાથ ભોળધ તેડાવ્યાં :

મારે પગરણુ આવીયું પહેલું રે  
 મેં તો સૈયર કેવરાવ્યું બેલું રે  
 મારે પગરણુ આવ્યું ધાઈ રે  
 મેં તો તેડાવ્યા સાથ ભોળધ રે  
 મારા વીરો આવ્યા સીમે રે  
 મારાં હૈડલાં ટાઢાં હીમે રે  
 મારા વીરોજી આવ્યા ઝાંપે રે  
 દુશમનીયાનાં હૈડાં ઝાંપે રે  
 મારા વીરોજી આવ્યા શેરી રે  
 વજડાવો ઢાલ ને ભેરી રે  
 મારા વીરોજી આવ્યા ખડકી રે  
 વાગી વાગી ઘોડલીયાંની પડધી રે  
 મારા વીરોજી આવ્યા ડહી રે  
 હું તો નેવાને થઈ છું ઘેલી રે  
 મારા વીરોજી આવ્યા ધાઈ રે  
 મેં તો ચરૂ ભરી સેવ ઓસાઈ રે  
 મેં તો ઢળકે વાઢી ધી રેડાઈ રે

મેં તો જોખલે ખાંડ પિરસાઈ રે  
મેં તો જમાડયાં લાઈ લોભઈ રે  
મારી નણદી તે રાખે ભરાઈ રે

કન્યાની માતા પોતાનાં વીરાની ઉપર ઓછી ઓછી થઇ બચ, તે  
નણદથી દીકું બતું નથી. ભરપૂર સરોવર-રનેડનાં સ્તવ-ગાન વચ્ચેથી  
નણદના રોષનો ખસૂરો તારખોલે છે. કવિ અત્યંત દ્યાર્દ્ર રીતે દિખળ માણે છે!

નણદલ આવડો રોષ ન કીજે રે  
માડું અંતરે એથી સીજે રે  
નણદલ આવડું બણ્યું ન બાઈ રે  
ન તેરાવત લાઈ લોભઈ રે  
નણદલ આવડું બણ્યું ન પેલું રે  
ન કે'વરાવત મૈયર વેલું રે \*

---

\* આ પ્રકારે જ્ઞાતિનું લગ્ન-ગીત છે.

૧૪

પહેલ વહેલા જ પગરણને કારણે ઓછી ઓછી થઇ જતી હુપ્પેલી  
કન્યાની માતા-અથવા વરની માતા અન્ય ક્યાં ક્યાં આત્મજનોને તેડા-  
વીને આનંદ પામે છે ! બહુ એ બધાં સ્વજનોનું એક ઘટાદાર ચપા-  
વૃક્ષ બની બચે છે:

૮

પાછલી પછીતે ચાંપલીયો શો મોરો  
થડ થોડો ને ડાળે અત ગણો રે.

પેલી ડાળે છાયા મારા ઓરડા રે,  
ખીલ ડાળે રે છાઈ ઓસરી રે.

ત્રીલ ડાળે છાયા માણ ચોક રે,  
ચોથી ડાળે છાયા મારા માંડવો રે !

કોણસ આંચે કડું શણગાર રે,  
કોણસ આંચે ખેસું ગોઠડી રે !

કોણસ આંચે માંડું જગીયા જાગ રે,  
કોણસ આંચે રે મારાં ઘર વસે રે !

કોણસ આંચે ચોપાટો શી ડાલે રે,  
કોણસ આંચે રે મારાં જોતજ હસે રે !

કોણસ આંચે તોરણ દહેરે જાય રે,  
કોણસ આંચે રે શેરી રણભણે રે !

કોણસ આંચે માંડવ દહેરે જાય રે,  
કોણસ આંચે મારાં દિલ હસે રે !

એના ખુલાસા પણ પોતે જ આપી રહી છે. સુસંબદ્ધ ખુલાસા:

સ્વામી આંચે કડું શણગાર રે,  
વીરોળ આંચે રે કડું ગોઠડી રે.

દીકરો આંચે માંડું જગીયા જાગ રે,  
વહુવાર આંચે રે મારાં ઘર વસે રે.

નણહોઈ આંચે ચોપાટો શી ડાલે રે,  
નણદી આંચે રે મારાં જોતજ હસે.



જમાઈ આંચે તોરણ લહેરે જાય રે,  
હીકરી આંચે રે શેરી રણગણે રે.

સાજન આંચે માંડવ લહેરે જાય રે,  
કુટુંબ આંચે મારાં દિલ હસે રે\*

## ૧૫

વર પક્ષને આંગણે શા શા ઉલ્લાસ વર્તી રહ્યા છે ! ત્યાં તો પ્રભાતે  
પ્રભાતે પુષ્પો મહેકે છે : મંગલ-મુખી માલણ આવે છે :

\*છાબ ભરી કુલડે માલણ આવે રે  
ઘર રે પૂછે રે વીવા ક્યાં હવા રે

ઉચલી ખડકી ને નવલાં કમાડ રે  
ગોખે જાળીયાં મંદિર માળીયાં રે

એવા સુશોભિત ઉચા અને સુગંધીમય ઘરમાં આજે પરણનાર કુમા-  
રને મુખ્ય જાળના તો પોતાની પરદેશણ બહેનની છે :

આવશે બેનડ બેની બાઈ, બેસશે માંડવા હેઠ રે  
વરરાજનાં નયણાં શણગારશે રે

એટલે માતાએ કંકાતરી લખવાની કવચ ને શાહી સુદ્ધાં નવી બનાવ-  
રાવી, નિર્મળા અક્ષરો લખાવ્યા :

લીલુડી લેખણ વાપરા, મશ મરવો ને માંહી કપૂર રે  
 દોત મગાવો દેશાવરી, અક્ષર લખશે મોટા વહુના કંથ રે  
 અક્ષર લખજો નિર્મળા, વાંચી જોશે યેની જાનો કંથ રે  
 વાંચીને વેલા પધારજો, આપણે ઘેર છે વરધ ને વીવા રે  
 આવી શકો તો આવજો, નહિતર યેનીજાને મોકલજો રે  
 નહિ રે આવો તો રૂસણાં, આપણાં સગપણનો શો રે સ્વપ્ન રે

## ૧૬

કોઠાની લઈને મોટા ભાઈ ઘોડીએ ચડ્યા : કેવી એ ઘોડીની ચાલ !



ઘોડી અગન ગનન પગ માંડ, કે ચાલ ઉતાવળી રે  
 ઘોડી અજલે ચાલે ને મજલે ડગ ભરે,  
 ઘોડી જઈ ઉભી ગામને ચોક વીવા આવ્યા હૂકડા.

જડને ખેંચીજાને જગાડ્યાં.

યેની ઉઠો ....ખા પાતળાં,  
 યેનડ સોળ કરો શાણુગાર વીવા આવ્યા હૂકડા.

પરંતુ ખેંચને એકલાં એકલાં વિવાહના રંગ મ્હાલવા ન ગમે:

વીરા હું કેમ આવું એકલી,  
 મારે ઇશ્વર સરખા ભરથાર વીવા આવ્યા હૂકડા.

બહુ સારું, બહેન !

તારા ઇશ્વરને ચડવા લોડલાં  
મારી બેનડને માફની વેદ્ય વીવા આવ્યા ઢૂંકડા.

## ૧૭

બહેનનાં તેડાં તેા બીજી બે ત્રણ શૈલીએ વર્ણવાયાં છે. કૂલતો ને  
ડોલતો નવો ઢાળ માતાના મુખમાંથી રેલાય છે. બાનેડી ઢળાવી, ચામેર  
કંકાવટી મેલાવી, બેશી મહારાજ પાસે પુત્રીને કંકાત્રી લખાવતી માતા  
આય છે :

## છ

માંડવડે રે કાંઈ ઢાળોને બાનેડી  
કે ફરતી મેલોને કંકાવટી

તેડાવો રે મારે જાણાપરના બેશી  
કે આજ મારે લખવી છે કંકાત્રી

ખંધાવો રે મારે ....ભાઈને છેડે  
કે જાય બેન ....બા ઘરે નોતરે

બેની રે તમે સૂતાં છો કે જગો  
તમારે મૈયર પગરણ આઢ્યાં

વીરા રે તમે કીયા શે'રથી આવ્યા  
કે કીયે શે'ર તમારા બેસણાં

બેની રે હું ....શે'રથી આવ્યો  
 કે ....શે'ર અમારાં બેસણાં  
 વીરા રે તમે કેરસ કેરા બેટા  
 કે કંઈ બાધ માતા ઉદર વચ્ચે  
 બેની રે હું તો ....ભાઈનો બેટો  
 કે ....બાધ માતા ઉદર વચ્ચે  
 બેની રે મારી ગરથલીયાની ઘેટી  
 કે આંત્રણે આવ્યો રે વીર નો ઓળખ્યો  
 વીરા રે મને છોડે હરવાણી રે  
 વાછરૂં બાળતાં વીર ન ઓળખ્યો  
 વીરા રે મેં તો ઘોડીયે ને ખરણે દીઠ  
 કે રથ ઘોડલીએ વીર ન ઓળખ્યો  
 વીરા રે મેં તો અબલે ને ટોપીએ દીઠ  
 કે પાઘડી પોશાકે વીર ન ઓળખ્યો  
 મોર્ય રે મારા ....ભાઈના ઘોડા  
 કે પડછી વાગે ને ધરતી ધમધમે  
 વાંસે રે મારે બેનડ બાના માફા  
 કે ઈડાં અળકે રે સોના તણાં\*

\* પ્રમોદ-ગીત

વચ્ચે રે મારે બેનડ બાધની વેણું  
 કે માફા અળકે મરાડ તણા

વાંસે રે મારે ભટ્ટ રૂરખીયા  
 કે કમર બાંધીને ખાસડ ખડખડે !

છેલ્લી પંક્તિમાં જોઈનેના ભાઈએ પોતાના બેનવીરું વિનોદાત્મક ચિન્હ  
 દોરી દીખાવ્યું હતું.

૧૮

મામ માનવીની સાથે જ નહિ, પશુ પક્ષી અને જીવ જન્તુમાંથી જે  
જે રૂપાણાં, રસાણાં અને ચતુર પ્રાણીઓ જડે, તેની સાથે પણ સંદેશ  
મોકલવાની સ્કુરણાઓ થાય છે. ગુંબરવ કરતો, રંગબેરંગી અને કુલોનો  
લોગી ભભરે—તેને ય બાણે કે માતાએ રાતા ચૂડા વાળી સુદાગણ પુત્રી  
પર દૂત કરી મોકલ્યો :

૭

લીલી પીળી પાંખનો ભમરલો રે  
ભમીયો દેશ પરદેશ (૨)  
જાજે ભમરા નોતરે રે

પેલું તે નોતરું ....ગામ રે  
જમાઈ ....ભાઈને ઘેર (૨)  
રાતે ચૂડે બેની બા રે

બેની મોરી વરધે વધાવ (૨)  
મૈયર પગરણ આઢ્યાં રે

હું કેમ આવું એકલી રે  
મારે ઇસવર ભરથાર (૨)  
ઇસવર ચાડણ ઘોડલાં રે

બાને માફાળી વેદ્ય (૨)  
માફા આવે મલપતા રે

નેજા ઢળકતા મેદ્ય (૨)  
ચંપાવરણી રજે ભરાય રે

૧૬

અથવા તો હજી એ એક વધુ ગીત ગવાય છે:



ડુંગર ફેરીને નીસર્યો લમરો  
બાળે રે લમરા નોતરે

ગામ ન બાણું બેની નામ ન બાણું  
ફીયાં બા રાયા ઘેર નોતરે

ગામ .... ને .... નામ છે  
....બા રાયા ઘેર નોતરે

ઉઠાને બેની તમે પહેરો પટોળાં  
તમારે મૈયર પરગણુ આદર્યાં

ઘોડવેલે બેસી બેની ....બા આવે  
જોળે તે બાવન બેટડો

હાથમાં ઝારી ....વહુ ઉભાં રીયાં  
....વહુ નાખે બાને બેસણાં

બેસો બેસોને મારી પરદેશણુ નણુદી  
બેસીને વાત કરો ગોઠડી

બેસીશ બેસીશ રે મારા વીરાની જોડયે  
બેસીને વાત કરીશ ગોઠડી

ઘરની ધણીઆણી તમે રાંધે ને ચીંધો  
માડીની બાઇ જમવા બેસશે

ઘરની ઘણીઆણી તમે ચીર સાડી પે'રે  
માડીની જાં પટોળાં પે'રશે

ઘરની ઘણીઆણી તમે ચોરડામાં મા'લો  
માડીની જાં માંડવ મા'લશે

વીવલીયા ખુંદી બેની ઘેર પધારે  
માડીનો જાંયો તે વળામણે

દીઠાં દીઠાં રે બેની ....નાં ઝાડવાં  
અમને તે દેને બેની શીખડી

વાધજે વાધજે રે વીરા વડની વડવાઈઓ  
પરવરજે પૂતર કેરે પારણે

માડીના જાંયા તને દહ રે આશિષો  
સાતે પુત્રે ચાલે મલપતો

વેવાણુની જાંય તુને દહ રે આશિષો  
સાતે શોકયે ચાલે મલપતી\*

\* પ્રાનોરા જ્ઞાતિનું ગીત સરખાવો

સોનાની સાંજ ને રૂપાન્ય મોર વાસ્ત્યા રે  
ઊરે પાંખાળા સુડલા નોતરે

ગામ ન જાણું ને નામ ન જાણું રે  
કેરસ બેર જાં રે સુડલા નોતરે

હો! ગોરાં બેની જાંય કરો રાખુઆર રે  
પેરે પટોળાં ઓઢો શુદ્ધી રે

યાળ બર્થો કુલડે જીપ જીપ રાર ખડે  
જામમાં શેષે મીઠા પીઠામાં રે

મોખરે 'અગન ગગન પગ માંડતી' ને પડતી ગજવતી વીરની થોડી : ને પાછળ મશરૂના માફા વાળી મલ્લપતી આવતી બેનની વેલડી : બેનના બોળામાં બાવન-એટડો સૂતો છે : વીરના હાથમાં ઢગકતો નેબે છે, ને બેનની વેલડીના માફા ઉપર સોનાનાં ઇડાં ગજકારા મારે છે. સંઘ્યા સમયની અજવા તો પ્રભાતની પીળી ચંપાવરણી ધૂળ એ માફાને, અને એ મશરૂના નેબને ચોંટતી આવે છે. ધરની ધમધમે છે. એ રીતે બેનીબાની સવારી એ મંગળ ગીતોથી ગાજતા મહીયરના આંગણમાં આવી ઉભી રહી. ત્યાં તો મોઢા લાઇએની વડુએ ઝારીચાંચી નણુંદને જળ પાય છે. અને ચાકળા ઢાળે છે. બબ્બે ભોભઇએ તો બાની તહેનાતમાં ઉભી થઇ રહી છે. વિનવે છે કે 'જેસો', પણ બહેનને તો વીરની સાથે જેસીને વાતો કરવાની આવરતા છે. લાઇએ પણ બહેનને ઉત્સવની અંદર દમામસ્યા આસનો સોંપી દીધાં. બહેન તો બિચારી પરદેસી: મોંઘેર મહેમાન : એ કબોચણુનું દિલ રખેને લગારે કાચવાય, એની ચિંતા રહે છે. અને વળી બહેન તો પરણુતા વીરના લલાટ પર સતારા થોડી, કંકુની પીળ્ય કાઠી, રસીલા શણગાર કરશે. એનું ગળું તો માંડવો ગમ્મવશે.

બહેનો આવી, અન્ય સગાં પણ આવી ઉતર્યાં. અને હવે પીડીનો આદર થયો. વરરાજા જરા સ્વામવરણા છે ખરા ને, એટલે એની ચામડીને ઉભસ ચડાવવા, એના ઝીણામાં ઝીણા મેલ પણ ઉતારી નાખવા, અને એના દેહને સુગંધિત બનાવવા એને આખે અંગે પીઠી ચોળવામાં આવે છે. માતાએ મગ ભેળતી વખતે જ ગાયું કે

મગ રે મનોરા પીઠડી દળાવો

હળદર ગાંઠીયો પીઠડી દળાવો

એ રીતે માતાએ મગની દાળ દળાવી, તેમાં હળદરનો લોટ મિલાવી, પાકો રંગ ઉપડે એવા તેલની તૈયારી કરી:

આદિતની કરણે રે તજી નીંદરમાં પોઠો રે  
વરરાજાને લેલ સંઘ્યારો, રન્નાદે જાગવો રે  
સળીયો સોનાનો ઘઠાવો, કે લોચનીયાં ભરે રે  
આ રે અસાધ્યના ધાંચી લેલ પીલે મધરાતે રે



ઓ ભાઈ ધાંચો ! અધરાતે કોઈનો ઓછાચો ન પડે તે વખતે તું  
આ પીડીનાં તેલ પીલજે હો ! અને વળી

માંહી પીલે ડમરો ને માંહી પીલે મચકંદ  
એહ તેલ વરરાજને શિર સોહિ રે

એવા સુવાસિત તેલમાં ચાર સુવાસણિયે આંખાનાં પાંદડાં બોળીને  
તેલ વરના માથા પર સોંચ્યું. અને

અડહ દળાન્તી તે મગ દળું, મગે તે હોશે પીડી  
પીડી પીડી કરશે રે પિત્રાઈ, હાથ પગ ધોશે રે ભોજાઈ  
મુખડાં નિહાળે રે માની જાઈ

મીઠડાં તે માતાજી લેશે  
મુલડાં તે દાદાજી દેશે

એમ ભોજાઈઓએ વરને શરીરે સોનાવણી પીડીનો લેપ મદન કરી  
નવડાગ્યો, માની જણી બહેને મુખ નિહાળ્યું, માતાજીએ મીઠડાં લીધાં,  
પિતાજી પીડીના મૂલ મૂલવ્યાં: વાટકે ઘોળીને પીડી લાડકડાને ચોળી :

પીડી પાવલાની પા શેર  
પીડી અરધાની અધ શેર  
પીડી રૂપૈયાની સેર  
પીડી આણી અમારે ઘેર  
પીડી વાટકડે બોળાય  
પીડી લાડકડાને ચોળાય

૨૦

અને માતાએ તો મીઠાં લઈને પીઠી ભર્યા પુત્રને આશિષ દીધી :



પીળો પીળો રે વાનો મેં સુણ્યો,  
પીળો હળદરનો છોડ, સોય રે વાનો મેં નિરખીયો

ગોરા વરરાજા રે તમને પીઠાં ચાખીશ,  
જેમ રે સાજનીયાં સંતોખશે

હુરીજન હુરીજન રે હૈડે ડાખલા પાય  
દોખીયડાં રે દાઝી મરે

રાતો રાતો રે વાનો મેં સૂણ્યો  
રાતો કંકુનો છોડ, સોય રે વાનો મેં નિરખીયો

ગોરા વરરાજા રે તમને ટીલડાં કરીશ  
જેમ રે સાજનીયાં સંતોખશે —હુરીજન૦

લીલો લીલો ર વાનો મેં સુણ્યો  
લીલી નાગરવેલ, સોય રે વાનો મેં નિરખીયો

ગોરા વરરાજા રે તમારે મુખડે તંબુલ  
જેમ રે સાજનીયાં સંતોખશે —હુરીજન૦

લીનો લીનો રે વાનો મેં સુણ્યો  
લીની કાજળ રેખ, સોય રે વાનો મેં નિરખીયો

ગોરા વરરાજા રે તમારાં નયણાં ભરીશ  
જેમ રે સાજનીયાં સંતોખશે —હુરીજન૦

કાકીઓએ ને બાબીઓએ મળીને ગાતાં ગાતાં પ્રભાતે પીડી ચોળી,  
ચપ્પવરણું રૂઠું શરીર બનાવ્યું, કાલ તિલક કર્યું, લીલી નાગરવેલનાં  
તાંબુલ ગ્રહોમાં દીધાં, ને કાઝળ થકી નયનો આન્યાં : એમ ચાર ચાર  
મંજલ રંગો વડે પુત્રનો દેહ બહારી હડયો.

૨૧

એમાં વળી કોઇ દીપળી ભોભળને ચાદ આવી બચ છે કે વેવાઇને ઘેર  
તો કન્યા પણ સૌંદર્ય વધારવા માટે પીડી ચોળાવતી હશે ! એટલે બાબીએ  
પોતાના દેવરની વિશિષ્ટતા બળવવા માટે વિનોદ ભરીદુવા દીધી :

❧

પીડી ચોળે પીડી ચોળે પીતરાણી  
હાથપગ ચોળે રે વરની બાબી  
ઝુખાં નિહાળે રે વરની માતા !

પેલી પીડી ચડશે રે મારા જીયાવરને  
હિતરતી ચડશે રે પેલી છોડીને

પાકાં તેલ ચડશે રે મારા જીયાવરને  
કન્યાં તેલ ચડશે રે પેલી છોડીને

પડતી ઠેકી માણે રે મારા જીયાવરને  
ઘોટલાં તો ચૂસશે રે પેલી છોડી રે

૨૨

આવા ખટ મીઠા પરિહાસ વચ્ચે પીઠીનાં મદન પૂરાં થાય, ને પછી ખળ-  
ખળતે જળે કીચરીયાનાં અધોળનેા આદર થાય. ગવાયું છે કે બહે આદિત્ય  
અને રત્નાદેવું યુગલ પોતે જ વીરાને સ્નાન કરાવવા ઉતરે છે. બહે  
અને ગંગા ચમૂનાના નીરનું ન્હાવણ દેવાય છે :



નાહોને નાહોને કીયા ભાઇ રે  
તમારા પાહોલા હેઠ ગંગા વસે  
ત્યાં બેસી કીયો ભાઇ નાહીયા રે

ત્યાં તો આદિત્ય રાંદલ આવશે રે  
આદિત્ય હાથ કચોળડાં રે  
રાણી રાંદલ તેલ સાંચરશે રે

નાહો નાહોને કીયા ભાઇ રે  
તમારા પાહોલા હેઠ જમના વસે રે  
ત્યાં બેસી કીયો ભાઇ નાહીયા રે

ત્યાં તો કીયો ભાઈ કેઇ વહુ આવશે રે  
કીયા ભાઇ હાથ કચોળડાં રે  
રાણી કેઇ વહુ તેલ સંચારશે રે

સૂર્ય-રત્નાદે સરીખી તમારી ચે. બેલકી બનેા, તમારાં અંગનાં ઓજસ  
પણ એ જ્યાં જ ઉધડો, એવી મંગલ ભાવના આ વિધિ વાટે મ્હેકી ઉઠે  
છે. દેહનાં સૌંદર્ય ખીલવવાની ક્રિયામાં પણ વિશુદ્ધિ અને દેવત્વના જ  
મંગલ નાદ સંભળાય છે. અને નિર્દોષ પરિહાસનેા એકાદ સૂર એ આખી  
વિધિના ગાંભીર્યમાં ફાળી ભાત પાડે છે.

૨૩

માથા પર તેલ સીંચી, પીઠીનાં મદન કરી, નવશાવી, બાબોદે બેસારી,  
નયનોમાં કાળજી આંલ, કપાળે ટીકું કરી, પછી વરના પસ ભરાવાય છે.  
બહુ વરનાં કુધ ને કુવાનું યુગલ અથવા ભાઈ-ભાભીનું બેઠું પરસ્પર  
સંકેત કરે છે:

છ

ઉચો ચોરો ચંદન ચોવડો

રે નીચી ભમ્મરીયાળી ભાત

ગિરધરલાલ કેરી બાંધણી રે

ત્યાં ચડી કયા ભાઈ સાજન પોઢશે

રે કંઈ વહુ ઢાળે છે વાય—ગિરધર લાલ૦

અંગૂઠો મરડી પિયુ જગાડિયા

રે પિયુ તમે સૂતા છો કે જાગ—ગિરધર લાલ૦

આપણે ઘેર ....ભાઈનો સોયરો

રે ઉઘડાવો સોનીડાનાં હાટ—ગિરધર લાલ૦

સોનીડા લાવે રૂડાં ઝૂમણાં

રે તે તો મારે ....ભાઈને કાજ—ગિરધર લાલ૦

વીંઝણા ઢાળતી એ પત્નીએ કોઈ વૈરાગ્ય માસના લહેરીએ લેતા પડે-  
ડિયે પોઢેલા પતિને જગાડયા : જગાડયા પણ કેવી રસમય રીતએ ?  
અંગૂઠો મરડીને, ધધલાવીને નહિ ! અને તે જ વખતે સોનીડાનાં હાટ  
ઉઘડાવી ઝૂમણાં, દોસીડાનાં હાટ ઉઘડાવીને પામરી, સુતારનાં હાટ ઉઘડાવીને  
બાબોદ, લુહારનાં હાટ ઉઘડાવીને દીવડો અને સુખડીયાનાં હાટ ઉઘડાવીને  
સુખડી કઢાવ્યાં; પરણનારના બોબામાં પસ ભરાવ્યાં.

સામા પક્ષમાં કન્યાને પણ એવાં જ ગીતો ગાઇ ગાઇ, એવી જ  
પીઠીના લેપ ને સુગંધી તેલનાં મદન કરી, આદિત્ય-રાંદલ અને ગંગા  
ચમૂનાનાં સ્મરણ સાથે અધ્યાજ કરાવી સગાં જ્ઞાતાંએ પસ ભરાવ્યાં.

૨૪

દરમિયાન શેનશેન અને ધરે પ્રભાતીયાને મંગલ સૂરે ગુંગતાં રહે છે. બધું કે પ્રત્યેક પંક્તિએ મંગલ ભાવનાઓના મુખ દેવાઈ રહ્યા છે. ધરમાં બધું શબ્દો વડે દેવ આરતીના ડંકા પડે છે. ઉગતા સૂર્યનાં, તેજનાં, રાંદલ-આદિત્યની પ્રેમલીલાનાં, અને લગ્ન-જીવનના જે કાંઈ આદર્શો હોય તેન સ્તવનો વડે એક બાબુથી પ્રભાતને સ્વાગત દેવાય છે, ને બીજી બાબુ સૂતા વરરાત્રીની નિદ્રા ઉડાડાય છે:

૭

સૂરજ ઉગ્યો રે કેવડીયાની ક્ષણશે કે વાણુલાં ભલે વાયાં રે  
સૂતા જાગો રે \*વાસુદેવના નંદ કે વાણુલાં ભલે વાયાં રે

સૂતા જાગો રે \*સુલદ્રા બેનીના વીર કે વાણુલાં  
તમ જાગે રે જાગે સહુ દેવ કે વાણુલાં  
લેજે લેજે રે દાતણ ને ઝારી કે વાણુલાં  
બેસજે બેસજે રે તુલસીને ક્યારે કે વાણુલાં  
મુખ લૂજે રે પામરીયું ને છેડે કે વાણુલાં  
લેજે લેજે રે શ્રીરામનાં નામ કે વાણુલાં

ને પછી કાંઈ વિનોદ કરવા યોગ્ય સ્વજનને શી રીતે જમાડ્યા !

સૂરજ ઉગ્યો રે કેવડીયાની ક્ષણશે કે વાણુલાં  
સૂતા જાગો રે +....બાઈના કંથ કે વાણુલાં  
લેજે લેજે રે કદકું ને કુંડું કે વાણુલાં  
દાતણ કરજે રે મદલાંની મસીદે કે વાણુલાં  
મુખ લૂજે રે ધાબળીયું ને છેડે કે વાણુલાં  
લેજે લેજે રે અદલા બદલાનું નામ કે વાણુલાં

\* પછીથી વરના પિતા તથા બહેનનું નામ લઈને ગવાય છે.

+ વિનોદ કરવા લાયક જે પુરૂષ હોય તેની વફાનું નામ મૂકાય છે.

## ૨૫

એ વિનોદનું બહેન જરા બહું બને છે. જમાધરાજને દાતણ લેવા મોકલ્યા કલ્પાય છે:



આલા લીલૂડા વાંસ વઢાવો રે  
તેની નાની શી ટોપલી ગુંથાવો રે  
ટોપલી આપો બેનીબા-વર હાથ રે  
ગોલો વેચી સાટીને ઘેર આવ્યો રે  
ઝોરડે ઉભાં બેનીબા લેખાં લે છે રે

ક્યાં ગયા હતા ? બાપડો ખુલાસો કરે છે:

તમારા દાદાને ઘેર હતા વીવા રે  
અરધી રાતનાં દળણાં દળાવ્યાં રે  
પાછલી રાતનાં પાણીડાં ભરાવ્યાં રે  
સૂરજ ઉગ્યો ને દાતણીયાં નખાવ્યાં રે  
પોર દિ' ચડ્યો ને છોકરાં પખળાવ્યાં  
અમને આવડલી વાર ત્યાં લાગી રે

## ૨૩

લગ્ન-ગાથવા આવેલી સ્ત્રીઓ આટલો પરિહાસ કર્યા વગર રહી શકતી નથી. પરંતુ એ ટીપ્પણ લાંબુ નથી ચાલતું. પ્રભાતનું સૌંદર્ય તેઓને વધારે આકર્ષે છે. સૂર્યોદયનાં ભવ્ય દર્શનમાંથી કેવી વાત્યા મળે છે ! કેવી કલ્પના પ્રગટ થાય છે !

સૌંદર્ય વરણીના રે સૂરજ છગીયા રે  
ચાંપલીયા વરણી કાંઈ ચાંદલીયે પ્રે વાસી રે  
વેલ્ય પરવાળડે મારીયો રે  
વેલ્ય વેડાવો ને કળીયું ચૂંટાવો રે  
હાર ગુંથાવો ને રાણી રન્નાદેનો રે  
રાણી રન્નાદે તમે હાર સોવરાવો રે  
તમ પિયુડો લાલ છડે રમે રે  
લાલ છડે રમે પાસલા ઢાળે રે  
રતન કચ્છળડે દીવા બળે રે

સૂર્યોદય એટલે સૌંદર્યવરણી તે ચંપાવરણી બન્ને પ્રભાતના છ'ટકાવ :  
આકાશની કુલવણીમાં બહુ ફિરછોડપી વેલડીઓના કુલ-ખીલાવ : રત્ન-  
કચ્છળે ઝળહળતા બહુ આદિત્ય-આવાસના દીવા : એ દીવાને અબજાળે  
બહુ રન્નાદે રાણીને પિયુડો પાસા ઢાળી લાલ લાલ રોગડે રમે છે. ને  
સપ્તરંગી પુષ્પો વીણીને પ્રિયતમા રાંછ એ સ્વામીના મળાનો હાર ગુલે  
છ : આવી આવી કલ્પનાઓ એ ગાનારે સ્ત્રીમંડળીની આંખોમાં રમી  
રહી હશે.

૨૪

પણીઓ પણ પોતાના મીઠા કિલકિલાટ વડે પોલી મચેલાઓને જગાડવા  
આવે છે. લીલુડા વનના પોપટજીએ શર આંગણની આંગણડાએ બેસીને  
"બગો ! બગો !" ના ટોંકા મનબ્યા. પરણતી બહેનના આરે વીર બૂદે  
બૂદે સ્થળે સૂતા હતા તેને એક પછી એક મધુર રીતે ઉઠાડ્યા અને પણ



વિવાહ પર આવેલા જમાઈ સજ્જને કાગા રાણાના કંઈરા સંગીત વડે  
હાડયાનો પરિહાસ યથો :—



મારે તે આંગણુ આંખલો

આંખલિયાનાં ખોખેરાં પાન કે લીલૂડા વનનો પોપટો

તીયાં બેસી પોપટ રાણો વાસીયા

જગાડયા ચારેય વીર કે લીલૂડા વનનો પોપટો

\* મેડીયું માયલા મોટાભાઈ જાગીયા

વહુ રે વહુ મોટી વહુના કંથ કે લીલૂડા વનનો પોપટો

\* \* \*

ચારે તે જાગીને શું કર્યું

રાખ્યો મારા માંડવડાનો રંગ કે લીલૂડા વનનો પોપટો

મારે તે આંગણુ લીંબડો

લીંબડીયાના પાંખેરાં પાન કે લીલૂડા વનનો કાગડો

તીયાં બેસી કાગો રાણો વાસીયા

જગાડયા ચારે જમાઈ કે લીલૂડા વનનો કાગડો

\* પછી ચોરડા માયલા ભાઈ, ચોસરી માયલા ભાઈ, માંડવા માયલા  
ભાઈ, એમ ત્રણે ભાઈઓને વિશે એની એ પંક્તિઓ ગવાય છે.

માલણ વીણે બવંતરીનાં કુલ રે  
 માલીડા ગુથે વીંઝણે રે  
 માલણ પૂછે માલીડાને વાત રે  
 ક્યાં ભેટે જશે વીંઝણે રે  
 આપણા શે'રમાં કીયો ભાઈ દેહાત રે  
 ક્યાં ભેટે જશે વીંઝણે રે  
 આપણા શે'રમાં ....ભાઈ દેહાત રે  
 દેહાતે જશે વીંઝણે રે  
 ઠાકોર પોઢયા પીતળીયે પલંગ રે  
 વહુ ....બા ઢાળે વીંઝણે રે  
 સૂતા જગો નણદલબાના વીર રે  
 માલણ ઉભી તપ ધરે રે  
 માલણને આપો સોળે શણગાર રે  
 માલણ જશે મલપતી રે

મંગલ પ્રભાતનો એવો મહામૂલો વીંઝણે તો સાચે જ જે કોઈ મોટા  
 દાતાર હોય, એને જ ભાગે જાય. ખીબ બધા ઢળવળતા રહે. કુલની મહે-  
 નતનાં મોટાં મૂલ્ય લઈને માલણ મલપતી ચાલ્યે ચાલી ગઈ. તુલસીને ક્યારે  
 દાતણ થયાં, પામરીએ મ્હોં છુછાયાં ને રામનાં નામ લેવામાં : પ્રભાતની  
 મંગલ દશા એ રીતે પથરાઈ રહી.

સૂર્યનો ઉદય થયો. અને બણે ઉગમણી દિશામાં કોઈ મંગલમય  
 દેવતાનાં કંકુવરણાં પગલાં દેખાયાં. એ અંતરિક્ષમાં ચાલ્યાં આવ્યાં

દેવ-યુગલ કોણ છે ? એ તો છે લાશ અને લક્ષ્મી : શ્રીપતિ અને શ્રીદેવી :-  
એ બંને શી વાતો કરે છે ? પરસ્પર મસ્તક કરે છે કે આપણે કોને ઘેરે  
જશું ? ક્યા ઘરને આંગણે આપણે પગ મેલવા જેવી પુનિત ભૂમિ છે ?  
ગીત ગાનારીઓ એ દેવ-બેલડીની વાતો પોતાના ગીતમાં ઉતારે છે:-



ઉઠાને લોળી વીંછળોને ગોળી

મહીડાં વલોવો લેંસુ તણા રે

મહીડાં વલોવશે મારી ....લાઇની માડી રે

પેરણ પટોળી ઓઢણ ચુંદડી રે

\*લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઇ ઘેર જશું રે

જે ભાઇ પરભાતે પાણી ગળે

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઇ ઘરે જશું રે

જે ઘર સાસુ વહુ સુવાસણાં

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઇ ઘેર જશું રે

જે ઘેર બાપ દીકરો લેખાં કરે

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઇ ઘેર જશું રે

જે ઘેર પુતર કેરાં પારણાં

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઇ ઘેર જશું રે

જે ઘેર વરધ ઉતાવળી

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઇ ઘેર જશું રે

જે ઘેર સમી સાંજ દીવો બળે

\* લાશ (લાઇ) શબ્દનો અર્થ સમજાતો નથી. કદાચ લક્ષ્મીનું જ  
દુઃખલેખું નામ હોય. તો થજી આંહી બે દેવીઓ સમજવી.

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઈ ઘેર બાશું રે  
જે ઘેર સામી ભીંતે સાથીઆ

લાશ ભણે રે લખમી કીયા ભાઈ ઘેર બાશું રે  
જે ઘેર પોપટ કેરાં પારણાં

જેને ઘેરે પ્રભાતમાં જ જોલાં પાણી ગળાય, સમી સાંજના જ દીવા પ્રગટ થાય, ને પિતાપુત્ર સખી ઝખીને ચોપડા લખે, એવા ઉદયમશીલ ધરમાં જ લક્ષ્મીનાં વાસા સંભવે: જેના ધરમાં સાસુ વડુ બન્ને સૌભાગ્ય-વતીઓ હોય, પારણે પુત્ર રમતો હોય, ભીંતે સાથીઆનાં મંગલ ચિન્હો અંકાયાં હોય, ને પ્રભુનામ ભણતો રૂપાળો પોપટ પાંજરે બેસે હોય, એજ ધર સુખી હોઈ શકે. લક્ષ્મી અને લક્ષ્મીપતિનાં એજ મનમાન્યાં મુકામ છે. આણું મંગલ શુદ્ધ-જીવન પ્રભાતને પહોર ગીતોમાં સરજીને ગાનારીઓ સહુ કુટુંબીજનોને ભગૃત કરે છે. અને પ્રભાદ ઉરાડી ઉદયમ પ્રેરે છે.

૨૭.

ફરી પાછી અન્ય એક પ્રભાતીયામાં કુદરતી દૃશ્યની નવી કદખના ઉદ્ભવે છે:

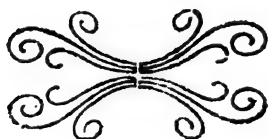


રોયણ વીયાણી રે તારલા ઉગીયા

ચંદ્ર-રાણી રાહિણીને પ્રસવ થયો ને તારલા રૂપી બચ્ચાં અવતર્યાં? કદખના તો એટલેથી જ થંભી રહે છે, અને આખું ગીત વિનોદન્ય વાદિ-કાએ વહેવા લાગે છે:

રાયણ વીચાણી રે તારલા કીચીયા  
 જેમ મુખ સુણોરે ....ભાઈ દાતણ વિના  
 દાતણીયા તેડાવોરે વર બેનીબા તણા  
 દાતણીયાં લઈ આવે રે ....જમાઈ માંડવે  
 દાતણીયાને આલો રે દોઢ બદામ રોકડી  
 તેની રે ઘડાવો રે બેનીબાને ટોટડી  
 ટોટડી પેરીને રે બેન માંડવ માલશે

એ રીતે વરરાબના બનેલીને દાતણ, મદન માટે તેડ, નહાવા માટે  
 ખખાલ, મુખવાસ માટે તબોળ વગેરે લાવવાનું કહેવામાં આવે છે, અને  
 એવા વિનોદની ઘાટી પાતળી દહેરમાં પ્રભાતની પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ થાય છે.



•

-૩-

:: દર્શન ::

૨૮

પરણુવા જવા માટેનો ગંભીર દિવસ પાસે ને પાસે આવતો નય છે. તેમ તેમ વરરાજ્ય બહે કે પોતાના જીવનના એ ચાલ્યા આવતા અગ્રગ્ય પદ્ધતિ વિષે કંઈક નિગૂઢ વેદનાની, ચિંતાની ને પ્રીતિની લાગણીઓ અનુભવતો હશે. દાંપત્યના રસની એને ગમ નહિ પડતી હોય. એનું અંતઃકરણ યડક યડક થાતું હશે. તેવા સમયમાં એને અંતરે હિમ્મત પૂરવી, સૌંદર્યનું સિંચન કરવું, મનોરમ કલ્પના માંહેથી એના મનને પસાર કરાવી મુંઝવણો છાડાવી દેવી, એ જરૂરનું હતું. જે સરલતાથી દિવસ પીગળી જઈ રાત્રિના પ્રદેશમાં ઉતરી પડે છે, વચ્ચે રહેલી જખરદસ્ત અસંગતતા જે રીતે પોતાને કળાવા દીધા સિવાય દિન-રજનીનું એતપ્રોત મિલન સધાવી લે છે, તેવી જ કોઈ કોમલ પરિવર્તનની રીતિ વડે આ ગીતો આપણા તરૂણ પતિરાજને જીવન જીવનની નવી અનજી દુનિયામાં, કંઈ જ આંચકા અવરજ્યા વિના ઉપાડી નય છે. હંસરાજનું એ સંબોધન કેવું મીઠું, ગલગલીયાં કરતું ને અર્થભર્યું છે ! નીરક્ષીરનો વિવેકી વરરાજ્યું સાંભળે છે :

૭

ગાગર ઉપર બેઠો લીલો હંસ રે  
આ હંસ કેણે ઉડાડીયો રે !

કહો હંસ રાણા ક્યાં તમારા વાસ રે  
આ ક્યાં તમારાં બેસણાં રે !

આંખા ડાળે હુવા અમારા વાસ રે  
આ સરોવર પાળે બેસણાં રે !

કહો હંસ રાણા કેમ જાશો પરદેશ રે  
આ કેમ કરી દરિયો ડાળશો રે !

પાંખે ઉડી જાશું રે પરદેશ રે  
આ આંખે દરિયો ડાળશું રે !

ગાગર ઉપર બેઠો લીલો હંસ રે  
આ હંસ કોણે ઉડાડીયો રે !

કહો \*....ભાઈ ક્યાં તમારા વાસ રે  
આ ક્યાં તમારાં બેસણું રે !

+....શહેરમાં હુવા અમારા વાસ રે  
આ ભરી બજારે બેસણું રે !

કહો ....ભાઈ કેમ જાશો પરદેશ રે  
આ કેમ કરી લાડડી લાવશો રે !

રૂપિયાની થેલીએ જાશું પરદેશ રે  
આ ગરથે લાડડી લાવશું રે !

\*વરનું નામ +વરના વતનનું નામ

એ લાડડીને લેવા જવા માટે રાણગારની સંભવટો થવા લાગી. નવાં વસ્ત્રાભૂષણો પહેરતાં મન કેવી રીતે મલકાઈ ઉઠે, અગો કેવા મદ વડે મરડાવા લાગે, તેનો ઢૂંબઢૂં ચિતાર બેઠ્યો:



ઝલ રે મગીયાનો ઝલ રે સીવડાવો  
ઝલ રે સીવડાવો  
ઢોરંગી વેતરાવો.

કેડ મરડીને પે'રા રે ....ભાઈ  
પે'રા રે ....ભાઈ  
વીરાનાં મન મોશે.

વીરા ....ભાઈ આની કોર નેશે !  
ઓલી કોર નેશે !  
લળી લળી મોઢા સામું નેશે !  
હસી હસી મોઢા સામું નેશે—ઝલ૦

૩૦

વરરાબ શાણગારો સજીને કુલેકાં ફરવા માટે ઘોડે ચડ્યા : ઘોડેસવાર  
વીરો કેવો દિરયો ? આહો, એને તો 'નેવા જગ મળ્યું' : જામ બધું  
નેવા માટે હલકયું :

૪

કુંવર ઘોડે ચડ્યા ને નેવા જગ મળ્યું  
મારી શેરીમાં હાટ નો માય કુંવર ઘોડે ચડ્યા  
વીરા મેં રે ઢોશીડા તને વારીયો  
ફૂડી પામરીયું સઘં આવ કુંવર ઘોડે ચડ્યા

હ રે ....ભાઇ તે ....ખેનને વીનવે

મારા લાલ ગુલાલને કાળ કુંવર ઘોડે ચડ્યા

એ જ રીતે સોનીડાને વીનવ્યો-ખેરખડા લઇ આવ : માળીડાને  
વીનવ્યો-વીંઝણલા લઇ આવ : આજ તો કશી યે ઉણપ ન રહેવી બેઘરે-  
વીરોજ આજે પોતાના જીવનસર્વસ્વને બેઘરે ચડે છે.

૩૧.

કેસરીઆ વાધા પહેરીને નવર કુલેકે ચડે છે. એની ખેન એને મીઠાં  
લે છે. એની ભાગ્યવતી માતા માથે મોડીયો બાંધીને હાથમાં દીવડો લઇ  
આવી આવે છે. મામો મામેશ્વર ભરીને આવે છે :



કેસરીઆ ચડો વરઘોડે

ચડો વરઘોડે ને લાલ અંખોડે-કેસરીઆ૦

મીઠાં લઉં તારા માથાની મોડીયે-કેસરીઆ૦

ધન્ય તારો દાદોજી કુલેકામાં મા'લે-કેસરીઆ૦

ધન્ય તારી માતા મોડળ'ધી આવે-કેસરીઆ૦

ધન્ય તારો વીરો સાજનીયાં તેડાવે-કેસરીઆ૦

ધન્ય તારો મામો મામેરાં લઇ આવે-કેસરીઆ૦

૩૨

કુલેકાં ફરી રહેવાયાં છે. અને આજે તો જન વિદાય થવાનો, પરજવા  
જવાનો, પરસ્પરનાં દર્શને પળવાનો પુનિત દિવસ આવી પહોંચ્યો છે. આજે તો



જૂંધૂં પડે રંગ મોલમાં રે

પડે રે નગારાંની ધ્રાંશ ભમર તારી જનમાં રે

હાદા વિના કેમ ચાલશે રે

હાદા .....ભાઈ હોય, ભમર તારી જનમાં રે

એ રીતે રંગમહેલમાં દોલની ધૂંબ પડી. નગારાં પર ધાવ પડ્યા. જન  
જોડાઈ. કુટુંબીઓ સાજન બનીને ચાલ્યાં. કુલડાંના ભોગી વર ભમર-  
રાજની જનમાં ગવાતું આ ગીત દોલ પર ડાંડી પડતી હોય તેવા સૂર ઠઠીને  
ગવાય છે. કાકા, મામા, વીરા, સહુનાં નામ લઈને નવી કડીઓ રચાય છે.

• પાઠાન્તર—

ભમર ઉડે રંગ મોલમાં રે

૩૩

ખમ્બોરી રસિકઓ તો એથી પણ અધિક ઉલ્લાસની જમાવટ કરે છે:



કંકુડાં ઉડ્યાં રે મોંઘા મૂલનાં, ઉડે ઉડે અધમણ શુભાલ  
કેસરીયાની જનમાં રે

દાદા વિના કેમ ચાલશે જે, દાદા કીયા દેવ છે સાથે  
વીરા તારી જનમાં જે

ઢાલડીયા ઢળાવું તારા ચોકમાં જે, પડે જે નગારાંની ધ્રાંશ  
વીરા તારી જનમાં જે

કાકા વિના કેમ ચાલશે જે, કાકો કીયો દેવ છે સાથે  
હોંશીલાની જનમાં જે

નોખત બેસારું તારા ચોકમાં જે, શરણાઈ સરવો છે સાથે  
વીરા તારી જનમાં જે

મામા વિના કેમ ચાલશે જે, મામા કીયો દેવ છે સાથે  
ઢાલરીયાની જનમાં જે

પૂતળીયું નચાવું તારે માંડવે જે, નાચે ભવાયાની જોડ  
ભમર તારી જનમાં જે

વીરા વિના કેમ ચાલશે જે, વીરો કીયો ભાઈ છે સાથે  
લેરખડાની જનમાં જે

વાળું વગડાવું તારા ચોકમાં જે, હાથીડા રાજકુવાર  
વીરા તારી જનમાં જે

કસરીઓ : હોંશીયો : ઢાલરીયો : ભમરીયો : લેરખડો : એવાં એવાં  
વિરોધભ્રેથી ઉમળકાભરી જ્ઞેન પોતાના વિદાય થતા વીરને વધાવે છે.  
આંદરમાં બદલાતા જતા રંગોની માફક પ્રત્યેક શબ્દ વરસાબને નવે નવે  
રંગે આલેખી રહેલ છે.

૩૪

પરંતુ એમ તો કુંવર શી રીતે ઘોડે થકી શકે? હજી એના શિર પર કે' કે' ત્રણ રહ્યાં છે. સંસારનાં એ સૂક્ષ્મ કરજ ચૂકાવ્યા વગર માનવી જીવનની સફલતા કોઈ ન મેળવી શકે. એક પછી એક લેણદાર આવીને એનો છેડો ઝાલી રાખે છે :



પાગડલે રે પગ દઇ ચડો રે વરરાજા !  
ગોત્રજ છેડો સાહી રહ્યાં.

મેલો મેલો રે ગોત્રજ છેડા અમારા  
તમારા કર અમે આપશું

જેણે નાનાં થકી મોટા રે કીધાં  
તેના તે કર કેમ ભૂલશું

પાગડલે પગ દઇ ચડો રે વરરાજા !  
માતાજી છેડા સાહી રહ્યાં.

મેલો મેલો રે માતા છેડા અમારા  
તમારા કર અમે આપશું

જેણે તે નવ માસ ભાર વેંડાર્યો  
તેના તે શુભ કેમ ભૂલશું

પાગડલે પગ દઇ ચડો રે વરરાજા !  
ફૈયર છેડો સાહી રહ્યાં

મેલો મેલો રે ફૈયર છેડો અમારા  
તમારા કર અમે આપશું.

જેણે નાને થકી નામ પમાડયાં  
તેના તે ગુણ કેમ ભૂલશું.

પાગલડે પગ દઈ ચડો રે વરરાજા  
બેનડ છેડો સાહી રહ્યાં

મેલો મેલો રે બેનડ અમારા છેડા  
તમારા કર અમે આપશું.

જેણે નાના રે પણમાં લાડ લડાવ્યા  
તેના તે ગુણ કેમ ભૂલશું !

એ રીતે સહુ કુટુંબીજનોનાં જાણ સ્વીકારી, આભારબીને અંતરે પુત્ર  
પરણવા ચાલે, તો એને મદ ન ચડે, ખુમારી ન આવે, પારકી જાણીના  
મોહમાં અંબઇ જઇને અન્ય કુટુંબ-જાણો વિસરી ન બચ, એવા ઉચ્ચ  
સંકેતમાંથી જ આ ગીત સ્ફુરેલું હશે.

### ૩૫

કેસરીયા કુંવરને પાદર સુધી વળાવવા માટે એક વિલક્ષણ દંખવાળું  
માનવી દોડયું બચ છે. હાથમાં સળગતો હીવડો છે. આનંદે હલકતી,  
ભાદરવાની લેંસ સરીખી, અને ઉતાવળે જેણું તેણું માથું આળી લેતાં  
જેના વાળ પર મોટી બૂં રહી ગઇ છે તે બિચારી ધેલી ધેલી જનેતા :  
વરની એ માતા પરિહાસનું પાત્ર બને છે :



હાલંતી મહાલંતી નીસરી

જાણે ભાદરવાની લેંસ રે

## ઓળી ઓળીને માથાં શુંથીયાં ટોકળો ટળવળ્યો જાય રે

માફામાં જોડેલી બહેન પોતાના વીરના માથા પરથી હુણુ ઉતારે છે :  
એટલે કે બાઇને કોઇ પ્રેમ જલા ન સતાવે, બાઇ ઉપર કોઇની ભારી નજર  
ન પડે, તેથી માફુ ઉતારે છે. એક ખીતળની ટ્યુડીમાં મીઠાના માંગડા  
નાખી બહેન એ ટ્યુડી બાઇના શિર ઉપર ખનવે છે :

મારી તે માના ....બાઇ  
તારાં હુણુલાં ઉતારે છે ચાર  
સીતા કુંતા ને દ્રૌપદી  
ચોથી હરચંદની ધરનાર

\*

\*

\*

\* તે પછી કન્યાપક્ષને ઉદ્દેશીને જે અસહ્ય વિનોદ કરેલ છે એ  
આપણે નથી સંધરવો, માટે જ આંહી ભૂદો આપીએ છીએ.

તારી તે માની લાડડી  
તારાં હુણુલાં ઉતારે છે કોચુ રે  
ઉડણુ ભૂંડણુ ભૂંકતી  
બાળી શેદાની શિયાળ રે

૩૬

ઉપલતી-વિદાય થતી સાજન મંડળીની વચ્ચે વરરાજ શા શા રંએ  
સોલે છે !

મેઘવરણા વાઘા વરરાજ  
કેસર બીનાં વરને છાંટણાં

મેઘવ રંગના વાધા ! લોકકવિને રંગ પારખવાની સાચી રસદષ્ટિ હતી. ધનસ્થામ રંગ ! રામ અને કૃષ્ણના દેહનો વર્ણ : તે પર કેસરનાં છાંટણાં : અને ખુદ્ગાં અગો તે બધાં પીડી થકી ઉધડેલાં, ચમકતાં, ને સુવાળાં સફેદ : પરણવા જતા એ વરને ચાદ કરાવે છે કે તમને તો સાસરવાસી ગામને સીમાડેથી જ નિરનિરાળા રખેવાળો વધામણીની ભેટ સોગાદો માગી માગી સતાવશે, તે વખતે તમે શું કરશો ? એ ચોકીદારો આડા ફરશે તો 'લાખેણી લાડી' શી રીતે લાવશે ? માટે તમામને 'રૂડી રીત' દેળે-સરપાવ દેળે ! કેમકે તમે તો રાજ છો :



મેઘવરણા વાધા વરરાજ  
કેસર ભીનાં વરને છાંટણાં

સીમડીએ કેમ જાશે વરરાજ  
સીમડીએ ગોવાળીડો રોકશે

ગોવાળીડાને રૂડી રીત જ દેળે  
પછે મોટાનાં છોડ પરણશે  
પછે લાખેણી લાડી લાવશે.

વાડીએ કેમ જાશે વરરાજ  
વાડીએ માળીડો રોકશે

\*

\*

\*

સીમાડાનો ગાયો ચારતો ગોવાળ : પાદરની કુલવાડીએ કુત્રો ઉઘેરતો માળા : બબરે રાજ કરતું મહાજન : અને માંડવે મંત્રોચ્ચાર બાણતો પુરોહિત : એ બધાં તો ગામનાં આશુષણો હતાં. સાંદર્ય, સમૃદ્ધિ, સુખંધ, સત્તા, અને શાન્ત વિગેરેના સદા ભરૂત પહેરગીરો હતા. એના લાગા તો સહર્ષ ચૂકવામાં આવતા. એ વરરાજને-એટલે કે એ રાજરાજેન્દ્રને પણ આ આમ-જીવનના ચાર પાંચ ચમરમંધીઓની ખંડગી ચૂકવવી જ પડતી.

\*એજ પ્રમાણે : ગાંપલે-ટોલીડો  
શેરીએ-સાળો

બબરે-મહાજન  
માંડવે-ગાર



### ૩૭

પરંતુ એ ખરૂંથી મક્કતની ચૂકવવાની ન હોય. ચાર દહાડાનો એ ચૂકવતી વરરાત્રી જીવનનો એક અપૂર્વ દિગ્વિજય કરવા ચાલ્યો છે, એટલે તેનાં સ્વાગત પણ સીમાડેથી જ શરૂ થવાં જોઈએ. વરરાત્રીની બહેનો, ચોપાસના સીમાડા ગળવતે ગળે, લખા મીઠા, શરણાઈ સરીખા સારંગ-સૂરે, સાસર-ગામને સીમાડેથી જ સંદેશ મોકલવા માંડે છે, અને એ સંદેશ લઈ જનારો ફૂલ પણ દેવપણી મોરલો જ બને છે:

મોર તારી સોનાની ચાંચ  
મોર તારી રૂપાની પાંખ  
સોનાની ચાંચે રે મોરલો મોતી ચરવા બય.

મોર બળે ઉગમણે દેશ  
મોર બળે આથમણે દેશ  
વળતો બળે રે વેવાયુંમે માંડવડે હો રાજ.

વેવાઈ મારા સૂતો છો કે બગ  
વેવાઈ મારા સૂતો છો કે બગ  
\*....જાઈ વરરાત્રે સીમડી ઘેરી માણુરાજ.

સીમડીએ કાંઈ ચમર ઢાળાવ  
સીમડીએ કાંઈ ચમર ઢાળાવ  
ચમરનો હોંસી વીરો મારો આંચો માણુરાજ.

વેવાઈ મારા સૂતો હોય તો બગ  
વેવાઈ મારા સૂતો હોય તો બગ  
\*....જાઈ વરરાત્રે અંપલા ઘેર્યા માણુરાજ.

ઝાંપલીયે કાંધ છાંટણાં છંટાવ  
 ઝાંપલીયે કાંધ પાણીડાં છંટાવ  
 ઠંડકુંનો હાંસી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

વેવાઈ મારા સૂતો હોય તો જગ  
 વેવાઈ મારા સૂતો હોય તો જગ  
 \*....જાઈ વરરાજે શેરીયું ઘેરી માણુરાજ.

શેરીએ કાંધ કુલડાં પથરાવ  
 શેરડીએ કાંધ કુલડાં પથરાવ  
 મુગધીનો હાંસી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

\*

તોરણે કાંધ તંબોળ છંટાવ  
 તોરણે કાંધ તંબોળ છંટાવ  
 તંબોળનો હાંસી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

\*

માંડવડે કાંધ લાડડી પથરાવ  
 માંડવડે કાંધ લાડડી પથરાવ  
 લાડડીનો હાંસી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

\*

ગોત્રીને કાંધ રમતું મંડાવ  
 ગોત્રીને કાંધ રમતું મંડાવ  
 રમતુંનો હાંસી વીરો મારો આવે માણુરાજ.

૩૮

આવતી બનનાં ડંકા નિશાન ગડેડયાં. ગામને પાદર તંબુ તાણાવો  
લાગ્યા:

૭

કીયા ગામ ગડયાં રે નિશાન

કીયા ગામને પાદર મોરી રાજવણુ ! તંબુ તાણીયા રે

કીયા રાજ કેરી રે સીમ

કીયા ભાઈ વરરાજે મોરી રાજવણુ ! ઘોડાં ખેલવે રે

કીયા ભાઈએ જોડી રે બન,

કીયા રે વેવાઈનો મોરી રાજવણુ ! લેલર માંડવો રે

કીયા ભાઈ કેરો રે મોર

કંઈ વહુ સુવાસણુ મોરી રાજવણુ ! ઢળકતી ઢેલડી રે

કંઈ વેવાણુ પોંખશે રે મોર

કંઈ વહુ સુવાસણુ મોરી રાજવણુ ! પોંખે જોડલાં રે

દસે દિશાના પડદામાં ચરેરાટી દેતા એ સૂરો વચ્ચે રૂમઝુમાટ કરતી  
બન, ગામને પાદર વડલાને છાંયડે ધરાખર હીવે વાટયો ચડી તે વખતે  
આત્મીને હજી થઈ રહી. અને એ દીવોખળતી મેડીએથી કાણુ નેણે ફેરવીયે  
પ્રીતિભરી મીઠ માંડીને 'બાળા વરને જોઈ રહી' !

૭

મારા છયાવરની મેડીયે હીવા બળે,

ઓહ્યા વેવાઈને ઝાકઝમાળ બાળા વરને જોઈ રહી !

૩૯

કેને ભેધ રહી ! કોણ આવે છે એ ? મારી આંખોમાં આ અજવાળાં  
સાનાં હવાયાં ? એ સુખગા ! તારી જીવન-પૂર્ણિમાનો ચંદ્રમા આવે છે :

૪

આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ

પૂનમ કેરો ચંદ

દીવા કેરી જ્યોત

વીવા' કેરી વરધ

કે વર આંચે અંજવાળાં રે !

તું મોકલ વેવાઈ વાટકડો

તારે તોરણ આવે છે લાડકડો-આવે આવે રે०

તું મોકલ વેવાઈ સોપારી

તારે તોરણ આવે છે વેપારી-આવે આવે રે०

તું મોકલ વેવાઈ હાથીડા

એસી આવે વરરાજના સાથીડા-આવે આવે રે०

તું મોકલ વેવાઈ પાલખડી

એસી આવે વરરાજની માલખમી-આવે આવે રે०

તું મોકલ વેવાઈ વેલડીયું

એસી આવે વરરાજની જોનડીયું

આવે આવે રે વાસુદેવનો નંદ

પૂનમ કેરો ચંદ

દીવા કેરી જ્યોત

વીવા' કેરી વરધ

કે વર આંચે અંજવાળાં રે !

એને માટે જ્યાં તપ કરતી હતી તેને આજે આજ્યો દેખી એકીટરો બેઠ રહી.  
એણે પણ પંદર દિવસ સુધી પ્રીતીભર્યા પ્રમાતીયાં સાંભળ્યાં છે. પીડીએ  
ચોળાની છે, માંગલિક તેલનાં મદન લીધાં છે, કનાં ખગખગતાં મોથનાણી  
પાણીનાં અધોળ કર્યાં છે, અને એ ચપકરણા દેહ ઉપર કાકા, મામા,  
ને વીરાજ્યે પસ બરાવેલી ચુંદડી પહેરી લીધી છે : કેવી ભાતીગળ  
એ ચુંદડી !

૪

નવેનગરથી ચોળ ચુંદડી વાપરી,  
આવી રે અમારલે દેશ રે વોરો રે દાદા ચુંદડી.

ચુંદડીયુંને ચારે છેડે ધૂધરી,  
વચમાં તે આળેખ્યા ઝીણા મોર રે વોરો રે દાદા ચુંદડી.

સંકેલું તો ધમકે રૂડી ધૂધરી,  
ઉખેળું ત્યાં ટહુકે ઝીણા મોર રે વોરો રે દાદા ચુંદડી.

અમદાવાદી ચોળ ચુંદડી વાપરી,  
આવી રે અમારલે દેશ રે વોરો રે કાકા ચુંદડી.

ચુંદડીયુંને ચારે છેડે ધૂધરી,  
વચમાં તે આળેખ્યા ઝીણા મોર રે વોરો રે કાકા ચુંદડી.

સંકેલું ત્યાં ધમકે રૂડી ધૂધરી,  
ઉખેળું ત્યાં જગમોહનની ભાત રે વોરો રે કાકા ચુંદડી.

સૂરત શેરથી ચોળ ચુંદડી વાપરી,  
આવી રે અમારલે દેશ રે વોરો રે મામા ચુંદડી.

ચુંદડીયુંને ચારે છેડે ધૂધરી,  
વચમાં રે આળેખી ચોપટવેલ રે વોરો રે મામા ચુંદડી.

સંકેલું ત્યાં ધમકે રૂડી ધૂધરી,  
ઉખેળું ત્યાં પોપટ બોલે વેણુ રે વોરો રે મામા ચુંદડી.

ભૂનાગઢથી ચોળ ચુંદડી વાપરી,  
આવી રે અમારલે દેશ રે વોરો રે વીરા ચુંદડી.

ચુંદડીયુંને ચારે છેડે ધૂધરી,  
વચમાં રે ચોખલીયાળી લાત્ય રે વોરો રે રૂડી ચુંદડી.

સંકેલું ત્યાં ધમકે વાગે ધૂધરી,  
ઉખેળું ત્યાં ટૌકે ઝીણા મોર રે વોરો રે વીરા ચુંદડી.

## ૪૧

એવી ચુંદડીએ ઓપતી કન્યા વરને નેહ રહી. સંધ્યાના ખીલતા રંગો વચ્ચે રંગાતા એ મુખ સામે કન્યા નેહ રહી. જેને નેચે આંખડી-ઓની તરસ કદાપિ થે ન છોપે, તેને એકાદરો નેહ રહી. પાદરની-લીલુડી વૃક્ષ-પટા નીચે ઉમેલા કેસરીયા વરને નેહ રહી. અને એ લીનલા વરણા જીવન સાથીની મુખમુદ્રામાં એણે પોતાના દેવાધિદેવનું દર્શન કર્યું. પિતાના ઉંચા ઉંચા ગદને ગોમે ચડીને જેમ પોતે નેચે છે, તેમ પોતાના વડીલો પાણુ વરને નિહાળવા ચડયા છે. પરંતુ એ નેનારી આંખો ભૂંદેરી છે:



ઉંચા ઉંચા રે દાદે ગઢ રે ચણાળ્યા

ગઢ રે સરીખા ગોખ મેલીયા

ગઢડે ચડીને બાઈને હાંદાણ્યે ભેયું  
કન્યા ગોરાં ને રાયવર શામળા !

વરને શામળો ભાળીને પિતાને અફસોસ થયો. ત્યાં તો દીકરી બોલી ઉઠે:

એના ઓરતડા મ કરશે હાદા  
દ્વારકામાં રણુછોડરાય શામળા

ઉંચા ઉંચા રે કાકે ગઢ રે ચણુવ્યા  
ગઢ રે સરીખા ગોખ મેલીયા

ગઢડે ચડીને બાઈને કાકેજીએ ભેયું  
કન્યા ગોરાં ને રાયવર શામળા !

એના ઓરતડા મ કરશે કાકા  
કાશીમાં વિશ્વનાથ છે શામળા

પછી તો મામાએ પણ ગઢ ઉપર ચડીને નિહાળ્યું: એને થે ઓરતા થયા : અરેરે ! બાણુજ ગોરી ને વર બીને વાને ! કન્યા કહે છે :

એના ઓરતડા મ કરશે મામા  
નગરમાં નગેશ્વર બેઠા શામળા

પોતાના વીરાને પણ બહેનીએ ધીરજ દીધી કે

“એના ઓરતડા મ કરશે વીરા  
લક્ષ્મીજીના શ્રીકૃષ્ણ વર શામળા”

શામળો છા ને રહ્યો ! પોતાનો તો મનનો માન્યો છે ને ! દુધે ભર્ષા સરેશ્વરની માતીડેબાંધી પાળે પાણી ગધ હતી તે દિવસે માતીયાં ધોતો, પાણીના છાંટા હડાડીને વૈશાખ માસે પરણુવાનું વચ્ચ મનારો, બહેની નિરાળે બાણુતો, લેખણુ લઇ લક્ષ્મીનાં લેખાં લખતો, દરૂલીયે ભેજે બેનીખાનાં મન મોહાવેલાં તે ખવળી ખનરનો ગેડીદડે રમનારો,

‘કડય રે પાતળીઓ ને મુખ રે શામળીયો’ મળ્યો, મળી કન્યાને તો એ  
 પોતાના દેવાધિદેવ સરીખો-શ્રીકૃષ્ણ સરીખો જ કાં ન હાશે ! એ સ્વ-  
 બનો ! તમે કાંઈ એના અકસોસ ન કરો !

૪૨

કન્યાના પિતાએ સામૈયાંની તૈયારી કરતા માંડી છે. છતાં કન્યા તો  
 હજી એ મઠને કાંગરે ચડીને બેઠ જ રહી છે. સાજનીયા ઘોડેસવારોનાં  
 ભૂથને લીધે ઘોડાના ડાબલા ગાજી રહ્યા છે :

૪૩

ઉંચા ઉંચા મોલ મારે ઘર રે વીવાતા  
 એથી ઉંચેરા ગઢના કાંગરા રે

કાંગરે ચડીરે બેની.....બા બેશે.  
 કેટલેક આવે વરરાજ્યા રે

પાંચશે પાળા રે દાદા છસે ચડીયાતા  
 ઘોડાની ધુમણ વરરાજ્યા રે

શાં શાં સામૈયાં દાદા વરના બનૈયા  
 શાં શાં સામૈયાં વરરાજ્યા રે

ઢોલ શરણાયુ દાદા વરના બનૈયા  
 નગારાંની બેડય વરરાજ્યા રે

શા શા ઉતારા દાદા વરના બનૈયા  
 શા શા ઉતારા વરરાજ્યા રે



ઝોરડા ઝોસરી રે દાદા વરના બનેયા  
મેડીના મેલ વરરાજ્યા રે

ગોરડીયા ઘઉં દાદા બને ખૂટવાડ્યા  
તોયે નો રીઝ્યા વરરાજ્યા રે

પાંચે પકવાન દાદા બને ખૂટવાડ્યા  
તોયે ન રીઝ્યા વરરાજ્યા રે

\* \* \* \*

પાંચસે પૂરતે રે દાદે કન્યા રે આપી  
ધળકે તે રીઝ્યા વરરાજ્યા રે

૪૩

સામેયું સામે બધ છે. બળતે દીવડે ગીતો ગવાય છે. એ ગીત વાટે  
પણ બહુ કન્યા પોતે જ પિતાજીને વિનવે છે કે આ કુલડે છાયેલા મારા  
માંડવા નાંચે જલદી જોશીડા તેડાવો: દોશીડા તેડાવો: સહુ કારીગરોને  
તેડાવો: હમણાં એ લાડકડો, હોંશીડો ને લેરખડો વર આવી પહોંચશે,  
કેં કે ચીબેની રદ્ય લઈ ખેસશે:

૭

કુલડે છાયે મારો માંડવો  
મોતીડે વધાવું તારી બાન હો લાલ પછેડો કુલે ભર્યો

કન્યા દાદાજીને વિનવે  
માંડવ જોશી તેડાવો હો લાલ પછેડો કુલે ભર્યો

લાડકડો વર આવશે

લેશે લગનીયાંની રઢય હો લાલ પછેડો કુલે ભર્યા

એજ પ્રમાણે એ કુલભર્યા લાલ પછેડો ઓઢીને વાટ નેતી રાજવણે કાકાને, મામાને, અને વીરાને વિનવ્યા કે દોશીડો તેડાવો-હોંશીલો વર વાધાની રઢય લેશે: સોનીડાને તેડાવો-લેરખડો વર વેઠ વીંટીઓની રઢય લેશે: માળીડાને તેડાવો-‘બહુ સજનો’ વર ઓસરીયાની રઢય લેશે: એ બધી ચિંતા નહિ કે ‘કુલ ભર્યા લાલ પછેડો’ વાળીને પોતાને જ થઇ રહી છે. અને એને ન થાય તો ખીબ કેને થાય ? લાલ પછેડાના ભોક્તા પતિરાજની રઢયો તે ખીબ કેને માલુમ હોય ?

૪૪.

ધક્કસતે ઢોલ નગારે, યુંજતી રાજણાઇયે, ગાજતી બંદૂકે, અને હમાજ બજતી મરાણે બન ગામની ભરી બનરે ધીરે પગલે ચાલી આવે છે. અને ‘અગન ગગન પગ માંડતી’ ઘોડી પર શોભતા કેસરભીના કંથને નજીથી, વધુ ને વધુ નજીથી એકલવાથી કન્યા મેડીને ગાંખે બેસીને મનમાં મનમાં નહિ વડીલોને કંઇક કહી રહી છે: એ કહી રહી છે કે તમે સફુથી મારી દણિ ન્યારી છે. તમે એનાં રૂપ, તેજ કે લાડ જુઓ છો, પણ હું તો ફક્ત એક જ વાત નેહ રહી છું:



કન્યા ચડયાં રે દાદાજીની મેડીયે

રાયવર આળ્યા દાદાજીની શેરીયે

દાદા તમે રે જોયા વર રાજયા

દાદા અમે જોયાં ચતૂર સુબાણુ, છત્રીસ વાળાં વાગીયાં

કન્યા ચડયાં રે કાકાજીની મેડીયે

રાયવર આળ્યા કાકાજીની શેરીયે

ઠાકા તમે રે જોયા વર લાડકા  
ઠાકા અમે જોયા ચતુર સુબલુ છત્રીસ વાળાં વાગીયાં

કન્યા ચડયાં રે મામાજીની મેડીયે  
રાયવર આવ્યા મામાજીની શેરીયે  
મામા તમે રે જોયા વર રૂપલા  
મામા અમે જોયા ચતુર સુબલુ છત્રીસ વાળાં વાગીયાં

કન્યા ચડયાં રે વીરાજીની મેડીયે  
રાયવર આવ્યા વીરાજીની ડેલીયે  
વીરા તમે રે જોયા વર હોંસીલા  
વીરા અમે જોયા ચતુર સુબલુ છત્રીસ વાળાં વાગીયાં

એની આંખેમાં તો માત્ર એક જ ગુણુ વર્યો છે: માત્ર ચતુર સુબલુ-પાણુ. એની પસંદગી નથી રાજરિદ્ધિ પર ઉતરી કે નથી રૂપ ઉપર: વારે વારે, એક પછી એક ગીતમાં યે એ નિરનિરાળી રીતે કલા કરે છે કે હું તો એની ચાતુરી પર મોહી છું, અન્ય કશા ઉપર નહિ. અને એ તો પતિરાજને જોતાં ધરાની જ નથી. શેરીએ શેરીએ જઇને, છુપી છુપી, ઉંચી મેડીયેથી નિહાવે છે; દૂરથી, નજીકથી, આંખથી બાંજીથી, હસે દિશાએથી - કોઇ ચિત્રકાર પોતાના ચિત્રની આકૃતિનાં જોમ જૂઠી જૂઠી છતાં અને અવનવા મરોડ જોયા કરે, તેમ જ આ ચિત્ર-વેલી કલાધરી એના સંગા-થીનું સર્ત્રાંગી સૌંદર્ય ધારી ધારીને નિરખી રહી છે.

૪૫

વરરાજ પક્ષ લાડડીનાં દર્શનની ઉમ ઉત્કંઠા લઇને આવેલ છે : જેવી રાવણુદર્યા સીતાજીને મળવાની રામચંદ્રની ઉત્કંઠા હતી તેવી : શીતલ આંખાની હાંચડીમાં જોડે જોડે સ્વામી મળે છે

આંખલીયો સખી શીળો ને મોતીડે નિરમળો  
પાંદડે પોથીનો રંગ ડાળખીએ દીવા બળે

તેના થડ્ય બેઠા સરીરામ, લંકા લંકા ઝંખી રીયા  
કોઇ અમને લંકા દેખાડો સીતાજીને મેળવો

કોણ તારૂં સચું ને સાગવી  
કોણ તારો માડી બયો વીર સીતાજીને મેળવે

બળલદ્ર સચું ને સાગવી  
લાખમણ મારો માડીબયો વીર સીતાજીને મેળવે

આંખલીયો સખી શીળો ને મોતીડે નરમળો  
પાંદડે પોથીનો રંગ ડાળખીએ દીવા બળે

તેના થડે બેઠા ....નગર ઝંખી રીયા  
કોઇ અમને ....નગર દેખાડો, લાડણ વહુને મેળવો

કોણ તારૂં સચું ને સાગવી  
કોણ તારો માડીબયો વીર લાડણ વહુને મેળવો

....મારૂં સચું ને સાગવી  
....મારો માડીબયો વીર લાડણ વહુને મેળવો

• પ્રશ્નોત્તર—ગીતની ઉમેરણી : ઢાળ ભૂલો છ..

કોણે તારાં નેણાં સમાર્યાં અબાડો કુલે ભર્યાં  
અમારે છે કાચલ બેન, બેનડ વસે વનમાં રે  
એણે મારાં નેણ સમાર્યાં, અબાડો કુલે ભર્યાં

-४-

॥ मिलन ॥

૪૬

શુભો પુરુષ કન્યાના પીયરને દ્વારે તોરણુ છળવા આવે છે, એ દ્વાર  
સોપાસવનાં પાંદડાંનાં લીલાં તોરણુ જૂલે છે. પુરુષ “હું આવ્યો છું”  
તોની રૂપે તોરણુનું પાંદડું તોડે છે. અને કન્યાની માતા એને પોંખે  
પણુ-સીચન કરે છે: પોંખે છે શી શી વસ્તુઓ વડે ? રવાઇ, ત્રાક,  
અને પીંડી વડે: જગતના જીવન-આધારની ચારે પવિત્ર વસ્તુઓ:  
૧. તારા જુદા સંસારમાં પણ એ ચારે સામગ્રીઓ-એ દૂધ ધી,  
વસ્ત્રો, ખેતીવાડીનું ધાન્ય, તે તને સાંપડશે ! પરણનારને એની  
૨. રમરાવવા આંહી પણ સીતા રામનું જ સંબોધન થાય છે:

૨

સીતાને તોરણુ રામ પધાર્યા  
લેજે પનોતી પહેલું પોંખણું !

પોંખતા રે વરની બ્રમર ફરકી  
આંખડલી રતને જડી.

રવાઇએ એ વર પોંખો પનોતાં  
રવાઇએ ગવરી સોહામણાં.

સીતાને તોરણુ રામ પધાર્યા  
લેજે પનોતી ખીબું પોંખણું !

ધોંસરીયે એ વર પોંખો પનોતાં  
ધોંસરીયે ધોરી સોહામણા.

સીતાને તોરણુ રામ પધાર્યા  
લેજે પનોતી ત્રીબું પોંખણું !

તરાકે એ વર પોંખો પનોતાં  
તરાકે રેંટીડા સોહામણા.

સીતાને તોરણ રામ પ્રધાર્યા  
લેજે પનોતી ચોથું પોંખણું !

પીંડીયે એ વર પોંખો પનોતી  
પીંડીયે હાથ સોહામણા.

પનોતી-એટલે પૂન્યવતી સાસુદેવે વિશ્વનાં એ ચાર સર્વોત્તમ પુણ્યો વડે વધાવીને આશિષો છાંડી. અને આડે પડદો રાખેલો તેની અંતરાલે આવીને કન્યાએ પોતાના મુખની તાંબુલની પીચકારી લગાવી. તાંબુલના રંગે પતિને બહુ કે સમસ્થા કરી કે હું તૈયાર છું. આ આત્માના રાગ વડે તારૂં સ્વાગત કરું છું.

૪૭

આંગણે ઉભો ઉભો અલબેલો બહુ એ સુરંગી સુંદરીને બહાર આવવા સાદ પાડે છે. પરંતુ પોતાના લાડડાને શાણપણનું સ્મરણ કરાવતી કન્યા વડાલોની મર્યાદા લોપવાની મીઠી ના કહે છે :

૪૮

બારે પધારે સોરંગ સુંદરી !

આંગણે અલબેલો ઉભા રીયા.

હું કેમ આવું શાણા હો લાડડા !

અમને અમારો દાદો દેખશે.

તમારા દાદાને રીત જ દેશું,

પછી રે મોટાને માંડવ મહાલશું !

પછી રે ધીંગાની ઘેડી પરણ્યું  
પછી રે કુંવારી કન્યા પરણ્યું !

\* \* \*

૪૮

વરરાજ માંડવા નીચે આવ્યા. અંદર કન્યા તો બપોરથી તૈયાર થઈને બેઠી છે. હાથની બન્ને હથેળીમાં ને પગની બન્ને પાનીઓમાં કંકુનાં ચોખંડાં ખાનાં પાડીને એ પ્રત્યેક ખાનામાં અઠકેક ચાંદલો આલેખ્યો છે. પોથી અને મજાક બંનેમાં રંગેલ બત્રીસે દાંત કમુખી ગ્રંથ પાડી રહ્યા છે. લલાટે એક લમણાથી બીજા લમણા સુધી કંકુની પીળ આલેખી છે. પંદર દિવસના પીડી-મદને ખીલી નીકળેલા એ સુગંધી દેહ ઉપર મેલ સુંદર, કોઈ સંસાર તપોવનની બાલ-ભેગણને અરથે તેણે સાફ પાનેતર પહેરાવવામાં આન્ય-અને તેલસીચિલ મોકળી બુલતી માથાની લટો પર શી રૂપાળી એ ચુંદડી એપે છે.

૭

અમદાવાદી ચુંદડ વાપરી રે  
વાપરી ....ગામને ચોક  
ઓઢાને બેનડ ચુંદડી રે

ચુંદડીને ચારે છેડે ઘૂઘરી રે  
ચુંદડને વચે મોતીનો ચોક

લાડકડાં ....બેનને કાજ —ઓઢાને.



૪૬

પ્રથમ માથા પર મોડીયો : મોડીયો એટલે મુગટ : ને તે ઉપર ચોળ ચુંદરી : એવા રાજ અને ત્યાગ બન્નેના ભાવો જગવતા શણગાર સજ્જને કન્યા માંડવે આવી. ભરી મેદનીની વચ્ચે, પણ છતાં વચ્ચેના અંતર્પટ નીચે-એટલે કે જગત બધાની સાક્ષીએ, છતાં લાજ મરબદ લોખ્યા વિના કન્યાનો હાથ વરના હાથમાં મેલાયો :



થાળી ઠમકી      ને વરવહુના હાથ મળ્યા  
ઢાલ ઢમક્યાં      ને વરવહુનાં હાથ મળ્યા  
જાણે ઇસવર      પારવતીના સાથ મળ્યા

\*

\*

\*

• આવી મંગલ શરૂઆત પછીથી આ ગીતની પંક્તિઓ કમભાગ્યે કુરુચિમય પરિહાસમાં ઉતરી પડે છે. અને તેથી એને ત્યજ દઇ 'લગ્ન બીતાવણી' નામના સૂરતી સંમહમાં આ નવી વિશુદ્ધ પંક્તિઓ નવેસર રચાયેલી સાંધી દઇએ :

ઢાલ ઢમક્યા રે વરવહુના હાથ મળ્યા  
વાળ વાગ્યાં રે વરવહુના હાથ મળ્યા  
હુંડાં હરખ્યાં રે વરવહુના હાથ મળ્યા  
પ્રેમે નિરખ્યા રે વરવહુના હાથ મળ્યા  
જેમ નહીને નહીને નાથ મળ્યા  
એમ વરને કન્યાના હાથ મળ્યા  
જેમ હૂંધમાં સાકર બધ ભળી  
એમ વર ને કન્યાની બેડય મળી  
જેમ ફુલમાં હોય સુવાસ ભળી  
એમ વરને કન્યાની બેડ મળી  
જેમ શોભે છે લહેરો સાગરમાં  
એમ વર ને કન્યા માથરામાં  
જેમ સારસ શોભે સભેડે કરી  
તેમ વર ને કન્યાની બેડ કરી  
જેમ ઇંદ્ર ઇંદ્રાણીની બેડ ધરી  
તેમ વર ને કન્યાની બેડ કરી

હસ્ત-મેળાપ વાટે પરસ્પર સ્નેહ-વિદ્યુતનો સંચાર થઇ રહ્યો. સમસામા કોણ દેવાયા. પરંતુ દેવતાની સાક્ષી નોંધાયા વિના એ કાલ અપૂરા જ તો. માઠીનાં-અથવા ત્રાંબા પીતળનાં માટલાંને ચાર સ્થંભાકારે ગોઠવી ચોરી રચાવી છે. ત્યાં બંને બાજુ ચાર મંગલ ફૂરા ફૂરે છે. અને રંગોની પસંદગી વિષે વરરાજની રસદષ્ટિ માપવા માટે બાજુ કે કન્યા પ્રત્યેક મંગલ વર્તતી વેળા પ્રશ્ન કરે છે. પતિ એનો સ્વયં ઉત્તર આપે છે. રંગોની સ્થાનક વડે કલ્પના ભરપૂર બને છે :



\*પેલું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામો દીયો શ્રીરામ  
ઘરમાં તે લીલું શું વખાણીયે, ઉત્તર દીયો વરરાજ !

લીલા તે પોપટ પાંજરે, લીલી તે નાગરવેલ  
લીલી તે ચોરી ચોગણી, લીલા ચોરીના થંભ !

ખીનું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામો દીયો શ્રીરામ  
ઘરમાં તે પીનું શું વખાણીએ, ઉત્તર દીયો વરરાજ !

પીળાં તે પીતાંબર ધોતીયાં, પીળી ચણુની દાળ,  
પીળા તે વરરાજના વાંકડા, પીળી કન્યાની ગાલ !

ત્રીનું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામો દીયો શ્રીરામ  
ઘરમાં તે રાતું શું વખાણીયે, ઉત્તર દીયો વરરાજ !

રાતા તે રમલા રવે ચડયા, રાતી તે ચોળ મજીઠ  
રાતાં તે વરરાજનાં મોળીયાં, રાતા કન્યાના હાંત !

---

ફૂરા ફૂરતી વખતે આ પંક્તિઓ “ફૂરે તે બરી તળાવડી—(ગીત ૪૫)” ના અનુસંધાનમાં ફેરવેલે સ્થળે ગવાય છે.

ચાથું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામે હીયો શ્રીરામ  
ઘરમાં તે ધોળું શું વખાણીયે, ઉત્તર હીયો વરરાજ !

ધોળા તે ધમળા વખાણીયે, ધોળા તે ભાર કપાસ,  
ધોળાં તે ધોળી ધોવે ધોતીયાં, ધોળી ખગલાંની પાંખ !

\*પાંચમું તે મંગળ વરતીયું, સખી સામે હીયો શ્રીરામ,  
ઘરમાં તે કાળું શું વખાણીયે, ઉત્તર હીયો વરરાજ !

કાળા તે ગેમર હાથીડા, કાળી તે કાજળ રેખ  
કાળાં તે કોયલડીનાં ખચળાં, કાળા મેઘ મલાર !

---

• મંગલ તો ચાર જ હોય છે !

## ૫૧

એ રીતે ચાર મંગલ ફેરા ફરાય છે. અગ્નિમાં જવતલ હોમાય  
છે. કન્યા પીયરીયાને હાથે કન્યાદાન દેવાય છે. અને વરકન્યા એકજ  
થાળીમાં ખેસી સામસામા કોળીયા ભરાતી કંસાર જમે છે :



લાડો લાડી જમે રે કંસાર

\*કંસાર કેવો ગળ્યો લાગે રે.

+નાખે માંહી ઘી કેરી ધાર  
 સંસાર પાયો ફળ્યો લાગે રે  
 લાડો લાડી જોડે એક ગાંઠ  
 અગ્નિની શાખે આજથી રે  
 રહેશું રાખી એક લાણે હાથ  
 માયા ને મરજાઈથી રે !  
 સુખે દુઃખે રે'શું રંગે રાજ  
 એક જ અંગે નેહથી રે !  
 નવાલો દે સામસામો હાથ  
 જોડી ગાંઠ દેહથી રે !

---

• આંહીથી પણ જૂનું ગીત પરિહાસમાં ઉતરી પડી, પ્રસંગનું ગાંધીયં હણી નાખે છે :

લાડો લાડી જમે રે કંસાર  
 લાડીની માડી ટળવળે રે  
 દીકરી મુને આંગળી ચાટાડ  
 કંસાર કેવો ગળ્યો લાગે રે  
 માડી તું તો પરણી છા કે નહિ  
 રે કંસાર કેમ વિસરે રે !

+ એથી એ પંક્તિઓને બદલે 'માંગળિક ગીતો' નામના સંગ્રહમાં નવી સંસ્કારમય પંક્તિઓ રચીને મૂકાયલી તે અને અપનાવી લીધી છે :

૫૨

ગાત્રીજની સન્મુખ દુધેભરી થાળીની અંદર દોપતિ કોઢીની રમત રમે છે. એ બધી વિધિઓ પોતેજ કાબ્યભરી, ભાવનાભરી, ને અર્થભરપૂર છે: પરંતુ કાણુ બહુ શા કારણે એનું વર્ણન આલેખનારાં ગીતો આ સાહિત્યમાં ન્હૂજ ન્હૂજ જ મળી આવે છે. રૂઝ બન્ને પરણનારાંનાં આ સહભોજન, સહકીડા-જે કહો તે-એનું એક જ સાદું, રમતીયાળ ચિત્ર મળે છે:



કાણે કાણે કાંકણીયાળી ચૂડી રે  
લાડા પાસે લાડડી દિસે રૂડી રે  
કહોને લાડી એવડાં તે તપ ક્યાં કીધાં રે  
ગઢડામાં ગોપીનાથ પૂજવા ગ્યાં'તાં રે  
તેને તપે ....ભાઈ સસરે પામ્યાં રે  
કહોને લાડી એવડાં તે તપ શાં કીધાં રે  
મૂળીમાં માંડવરાય પૂજવા ગ્યાં'તાં રે  
તેને તપે ....ભાઈ સાસુ પામ્યાં રે

\*

\*

\*

વાંકાનેરમાં જડેશ્વર પૂજવા ગ્યાં'તાં રે

\*

\*

\*

પાલીતાણે પારસનાથ પૂજવા ગ્યાં'તાં રે

એવાં એવાં તપોના પ્રયત્ન-સંચયને પરિણામે જ બહુ કે રૂડું સાસરું જડ્યું! લગ્ન, એટલે બહુ કે તપોવન: એ મુજબ ન્હૂંદાં ન્હૂંદાં તમામ તીર્થધામો અને તીર્થદેવતાઓનાં નામો મૂકી આ ગીતની પંક્તિઓ પુનરાવર્તન પામતી બચે છે. તીર્થધામોની રૂડી ભૂગોળ બહુાય છે:

પંડે

અને કવી એ લગ્ન-રાત્રિ ? કેવા માંડવા ને કેવાં માયરાં ? કવી કન્યા ને કેવાં પરણેતર ? નજી એ મીઠાશની વત્તો તો પંખીડાનાં માળામાં પણ પ્રભાતે ચાલી રહી છે: સૂડો રાણી વિસ્મય પામે છે કે 'ઓ કોયલ રાણી ! આવી રમ્ય આંખાડાળ કરતાં યે વધુ રમણીય શું મળ્યું' કે તમે ત્યાં રાત રોકાઈ ગયાં !'



સૂડલા કોયલડીને વિનવે રૂ

આવી રૂડી સરોવરની પાળ

આંખા કેરી ડાળ

મૂકીને કોયલ ક્યાં ગ્યાં'તાં રે !

શીળા રે ....ભાઈના માંડવા રે

તીયાં રૂડાં માંડવા નખાય

રૂડાં ગીત ગવાય

જોવાને અમે ત્યાં ગ્યાં'તાં રે !-સૂડલા૦

શીળાં રે....ભાઈનાં માયરાં રે

તીયાં રૂડી કન્યા પરણાય

રૂડા ફેરા ફરાય

જોવાને અમે ત્યાં ગ્યાં'તાં રે !-સૂડલા૦

શીળા રે ....ભાઈના માંડવા રે

ઘોડીલા ખાંધ્યા છે ખાર

હાથી મૂલે દરખાર

જોવાને અમે ત્યાં ગ્યાં'તાં રે !-સૂડલા૦

## ૫૪

લગ્ન-રાત્રિના શકમંજળ ઉલ્લાસ વીતી જતાં હવે તો કન્યાને પોતાની આવડતી કાલની વિદાયના બાણકારા લાગવા માંડ્યા છે. ગીતોને આખો પ્રવાહ મીઠી કરુણતામાં ઢળે છે. પિતા પાસેથી વસ્ત્રાભૂષણની પહેરામણી માગતી પુત્રી ગમગીન સ્વરે ગાતી કલ્પાય છે:—



ચોરીમાં ચરકલડી રે બોલે

દાદાજી અરથ ઉકેલો !

અમારા દાદાને હાથી ને ઘોડા

તે જાને સાસરે દેને !

સંપત હોય તો દેને દાદા મોરા

હાથ જોડી ઉભા રે'ને !

હાથ જોડી ઉભા રે'ને દાદા મોરા

જીભડીએ જશ લેને !

ચોરીમાં ચરકલડી રે બોલે

દાદાજી અરથ ઉકેલો !

અમારા વીરાને નવલી રે ગાયો

તે જાને સાસરે દેને !

સંપત હોય તો દેને વીરા મોરા

હાથ જોડી ઉભા રેને !

હાથ જોડી ઉભા રેને વીરા મોરા

જીભડીએ જશ લેને !

[ એજ પ્રમાણે “અમારી માતાને ઘેર નવલી વેલડીઓ” મૂકી ગીત આગળ ચાલે છે ]

૫૫

આખરે જેના પડધા બોલતા હતા તે વિદાયનો દિવસ આવી પહેલે છે. અને કન્યાને એની ભૂની સ્નેહગાથે ઇાડી નવા સંબંધ બાંધવા શીખામણ આપનાર વરરાજ આ ગીતમાં બોલતો કહ્યાયો છે:



આછેરું કંકૂડું ઘોળ્યે રે લાડી  
આછેરી પીળ્ય કઢાવું !

તારા બાપનાં ઝૂંપડાં મેલ્ય રે લાડી  
\*....ભાઈના મ્હેલ દેખાડું !

તારી માતાનો ઝોળલો મેલ્ય રે લાડી  
....વહુ તે સાસુ દેખાડું !

તારા વીરાનો કેડલો મેલ્ય રે લાડી  
....ભાઈ દેર દેખાડું !

તારી બેનીનો છેડલો મેલ્ય રે લાડી  
....બા નણદી દેખાડું !

એમ પીયર-સંસારનાં તમામ ભૂનાં સ્નેહ-પાત્રોને બદલે નવાં આમ-જનોની સૃષ્ટિનો મોહ લગાડવાના પ્રયત્નો ચાલવા લાગ્યા.

\* કન્યાના સસરાનું નામ

૫૬

આછાં કંકુ ઘોળીને કન્યાએ કપાળ પર પીલ્ય તો કાઢી. બચકાં બાંધ્યાં. વેલણ દ્વારે આવીને ઉભી રહી. બળદ ભેતર્યા. પણ કન્યાને ભૂદાઈની પળ



અત્યંત વસમી લાગે છે. આછા ધૂંધટમાં એ આંસુ પાડે છે. લગ્ન-જીવનના તમામ હ્દાવાની મીઠાસા, માવતરના ખોળા મૂકવાની છેલ્લી ધડી આવતાં કડવી ઝેર બની બધ છે. અને પતિ બંધુ પુનઃ એક વાર વધુ સમજ-વધુ કષ્ટ અસર કરનારૂં ગીત ગાતો કલ્પાયો છે :



મેં તો ડુંગર કોરીને ઘર કર્યાં રે  
મેં તો કાચનાં જડિયાં કમાડ રે હો લાડડી !  
હજી રે સમજ મારી કોયલડી !

મેં તો દાદા મારાને ફૂલબ્યા રે  
તારા આછા ધૂંધટડાને કારણ હો લાડડી !  
હજી રે સમજ મારી કોયલડી !

મેં તો કાકા મારાને કોચબ્યા રે  
તારા નવલા ધૂંધટડાને કારણ હો લાડડી !  
હજી રે સમજ મારી કોયલડી !

ઓ મારી કોયલ ! હવે તો સમજ ! મેં તારી સાથે પાણિગ્રહણ કર-વામાં કેટલી જહેમત ઉઠાવી ! મેં તારા આછા ધૂંધટડાને કારણ-મારા પિતાનું, મામાનું, કાકાનું, તમામ સ્વજનોના દિલ કોચબ્યાં. સહુની પસં-દગી વિરૂદ્ધ હું તને પરણ્યો. ને હવે તું રડવા બેઠી છે !

૫૭

પિતાના મંગલનો ઘેર અંબાર શીખો વડલો ત્યજવાની વેળા આવી પહોંચી. અને પંખીડી જેવી પુત્રી પિતાની કમ્પા માગવા લાગી !



દાદાને આંગણ આંબલો, આંખો ઘેર ગંભીર ને !  
એક તે પાન મેં ચૂંટ્યું, દાદા તો ફેલે ગાળ ને !

અમે રે લીલા વનની ચરકલડી, ઉડી જશું પરદેશ જો !  
આજ રે દાદાજીના દેશમાં, કાલે જશું પરદેશ જો !

૫૮

પીયરીયાં વિનવે છે કે ઓ બહેન ! હવે અહીં પેટ ભરી ભરીને મન-  
ભાવતાં બોજન જમી લ્યો. પછી સાસરીયામાં તો તમારે વહુ તરીકે એકાં  
જૂઠાં ને બહેલાં મોડાં જમવાં પડશે, મિહાન્ન તો કોઈ વાર પરખે જ  
મળશે ! અને રમી જમીને ગરીબ ઘરને સાસરે ચાલી જતી બહેન તો રડતાં  
રડતાં પણ સ્વજનોને આશિષો જ દે છે :

૭

લ્યોને રે લાડી કચોળડાં, જમોને વાર બે વાર રે  
પછે રે જમશો રે સાસરે, જમશો ઉછીરટ વાર રે !

કૂર જમશો દીવાલડી, રોટલી આદિત વાર રે  
એક જમશો રે બપોર કે બીજલું માઝમ રાત રે !

ઘેડી રે ચાલ્યાં સાસરે રે, રોઈ રોઈ ભરીયાં તળાવ રે  
ટાબશડે મુખ હોઈ ત્યાં, સરોવર ધોયા છે પાય રે !

ઘેડી રે ચાલ્યાં છે સાસરે, દાદો વળાવાને બચ રે  
ઘણું રે જીવો રે મારા દાદાજી, માતા સુવાસણી હોય રે !

ઘેડી રે ચાલ્યાં સાસરે, વીરો વળાવાને બચ રે  
ઘણું રે જીવો રે મારા વીરાજી, ભાણી સુવાસણી હોય રે !

૫૬

અને ઓ પિતાજી ! હવે પાછા વળો. આવી આવીને તમે કંઈકે  
સુધી આવી શકશો ? તમે તો મને બહુ દૂર પરણાવી છે !

❧

પરશાળેથી કેસર ઉડે,  
ઘોડવેલું આવે રે ઉતાવળી.

ઘોડવેલે બેસી બેનીબા ચાલ્યાં  
દાદા તે ....લાઈ વળામણે.

વળો વળો રે મારા સમરથ દાદા,  
અમને ને દીધા તમે વેગળાં !

૬૦

વેલડી ચાલી : પૈ સીંચાયાં : એટલે કે વેલડીનાં પૈડાં નીચે શ્રીફળ  
પીલવામાં આવ્યાં. અને સહુ સ્વજનો બહેનને વળાવવા ચાલ્યાં :  
પ્રત્યેકે પુત્રીને ક-જુભરી શીખામણે દીધી. પિતા પ્રબલ હર્મિનેા માર્યો  
ડેલીએધી જ પાછા વળ્યો. અને છેલ્લે સીમડી સુધી વળાવવા જવાની  
હિમ્મત તો ફક્ત વીરાની જ ચાલી.

❧

આ દશ આ દશ પીપળો, આ દશ દાદાનાં ખેતર !  
રેલી વળામણ માટે દાનોજ દીકરી સાચલાં થાળે !

હૈડે તે જડથું સોના સાંકળાં, મનડાં વાળીને રે'ભે !  
 સસરાનો સરડક ધુમટો, સાસુને પાયે તે પડભે !  
 જેઠ દેખી ઝીણું બોલભે, જેઠાણી વાદ ન વદભે !  
 નાનો દેરીડો લાડકો, એનાં હૃદયોં રે ખમભે !  
 નાની નણુંદ જાશે સાસરે એનાં માથડાં ચૂંથભે !  
 માથાં ચૂંથી સેંથા પૂરભે, બેનને સાસરે વળાવભે !

\* \*

શેરી વળામણ મારી સૈયરૂં, બેની ડાયલાં થાભે !

\* \*

ઝાંપલા વળામણ મારી માતાજી, બેની ડાયલાં થાભે !

\* \*

સીમડી વળામણ મારે વીરોજી, બેની ડાયલાં થાભે !

\* \*

---

આ સ્થળેએ પણ એની એજ પંક્તિઓનું પુનરાવર્તન થાય છે.

સહુએ બહેનને સાસરીમાં સ્વજનો પ્રતિનું કર્તવ્ય પ્રજોષ્યું. રડત  
 પૂત્રી : અને વેલની પાછળ દોડતાં માતાપિતા : પતિ બહુ હરણ કર

જતો હોય એવા ઉલ્લાસથી કહેર બને છે: અથવા તો વેદનાનો બહેલો અંત લાવવા માગે છે. કન્યા વિનવે છે કે થોડીકવાર વેલ્ય થંભાવો : મારા પિતાને ફરી એક વાર મળી લઉં. ભાઈની રબ માગી લઉં: ના ! ના !



ઢાલીડાં ધડૂકયાં લાડી, ચાલો આપણે ઘેર રે !  
 ઉભાં રો' તો માથું મારા દાદાજીની શીખ રે !  
 હવે કેવી શીખ રે લાડી, હવે કેવા બોલ રે !  
 પરણ્યાં એટલે ખ્યારાં લાડી, ચાલો આપણે ઘેર રે !  
 ઉભા રો' તો માથું મારા વીરાજીની શીખ રે !

\*

---

\* પ્રત્યેક સ્વજનનું નામ લઈ એની એજ પંક્તિઓ ગવાય છે.

૬૨

એવા પોકાર કરતી કન્યાને ઉપાડી વેલડી વેગે ચડી. અને કન્યાના પિતાએ ઘેરે જઈ બેયું તો માંડવો નિસ્તેજ લાગ્યો:



વાળી વાળી દાદા પૂછે વાત  
 આજ માંડવ કેમ અણોહરો રે

દીવડો તે હતો બેની બાને હાથ

મેલીને ચાલ્યાં સાસરે રે

૬૩

પિતાના મરનો દીવો-મરનું તેજ ચાલ્યું ગયું ! બહુ કાંઈ પૂતારો  
ધૂતી ગયો !

❧

એક આંચો'તો પરદેશી ચોપટો,

બેની રમતાં'તાં માંડવ હેઠ ધૂતારો ધૂતી ગયો !

બેની મેલ્યાં ઠીંગલ મેલ્યાં પોતીયાં,

બેને મેલ્યો સૈયરીયોનો સાથ ધૂતારો ધૂતી ગયો !

૬૪

માતા અકસોસ કરી રહી છે કે મારી ચંપા-મળી મેં અંતરના અમૃત  
પાકને ઉભરી, ને આજ તો એ પારકાને હાથે ચૂંટાઈ ગઈ:

❧

\*મેં તો હરખે ચાંપલીયો રોપવીયો રે;

મારો ઉછેરતાં ભવ ભમ,

કુલમાં વેળાએ માળી લઈ ગયા રે !

મેં તો હરખે ને લાડવધ મોટાં કર્યાં રે;  
 મારો ઉછેરતાં ભવ બાય,  
 કામની વેળાએ જમાઈ લઈ ગયા રે !

મેં તો હરખે ને જીયાવર મોટાં કર્યાં રે;  
 મારો ઉછેરતાં ભવ બાય;  
 કમાઈ વેળાએ વહુએ વશ કર્યાં રે !

---

\*આ ગીત સુરતી 'લક્ષ્મ-ગીતાવળી'નું છે.



-୪-

ୃ ଶ୍ରବନ ୃ



## ૬૫

દશ આશુ' બદલાઈ ગયું છે. સૂર્યાસ્ત પછીની લગાર જેટલી અધ-  
કારમયતા સમી જૂદાઈની કચ્છતા સમી ગઈ. આને સાસરવાસી જીવનની  
રાત્રિ સહસ્ર સહસ્ર તારણે ટંકાઈને શી રૂઝી મુંગી મધુરતામાં આ નવ-વધુને  
લપેટી રહી છે ! વિદાયની પીડા વિસારે પડી. આંસુ લૂછાયાં. પુત્રી મદીને  
પોતે પત્ની બની છે એવું ભાન થયું. નવા ધરનેા દીવડો બનીને આવનારી  
કન્યા આદરમાન પામી. નવી વહુના માથા પર સહુએ આશીર્વાદ વરસાવ્યા.  
નાનાં દીયર નહુ'ં એની ડોકે બાઝી પડયાં. અને જીવનમાં જે એક જ  
વાર આવે છે-આવીને કાં સદાકાળ રહે ને કાં સદાને માટે ચાલી નય-  
એવી એ મીઠાનની પહેલી રાત આવી પહોંચી. એનાં વહુ'નેા ન્હોય.  
એને શબ્દ-પ્રયોગો ન શોભે. એ દશ દુનિયાને દેખાડવાનું ન્હોય. એ  
ગોપનતા અતિ પવિત્ર-અતિ મંગલ છે. પાંચ છ પંક્તિનું ધ્વનિકાવ્ય એને  
માટે લોક-કવિએ ગનીમત માન્યું :



હાં હાં રે હમલી લીલી ડાંડીનેા ઝમરખ દીવડો  
હાં હાં રે હમલી રમઝમ કરતાં ....વહુ આવ્યાં  
હાં હાં રે હમલી વગર તેડયાં ગોરી શીદ આવ્યાં !  
હાં હાં રે હમલી આછી પછેડી ઓઢવા આવ્યાં !  
હાં હાં રે હમલી પાતળિયા પગ ચાંપવા આવ્યાં !  
હાં હાં રે હમલી મોતૈયા લાડુ જમવાને આવ્યાં !

## ૬૬

પ્રિયતમના પ્રેમની આછી પછેડીની સોડયમાં પોતી ગયાં. અને એ સુખ-  
લ્લિદ્રામાં એણે કેવાં મધુર, કેવાં ગહન સ્વપ્નાં દીઠાં !



હું તો સૂતી રે મારા રંગ રે મોલમાં  
સૂતાં તે સપનાં લાગીયાં જ રે !

\*ઉંડાં જળહળ રે મેં તો સપનામાં દીકાં  
 માન સરોવર ભર્યાં દીકાં જ રે !  
 આંગણે હસ્તી રે મેં તો સપનામાં દીકા  
 કુંભ કળશ ત્યાં ભર્યાં દીકા જ રે !  
 આંગણે આંબલો રે મેં તો સપનામાં દીકો  
 જાય જાવંત્રી હુંગે હુંગે જ રે !  
 મોતીના ચોક રે મેં તો સપનામાં દીકા  
 લીલી હરિયાળી ત્યાં બહુ ફળી જ રે !  
 મેડીયે દીવડો રે મેં તો સપનામાં દીકો  
 કંકુ કેસર કેરાં છાંટણાં જ રે !  
 સૂતા જગો રે મારી નણદીના વીરા  
 સપનાના અરથ ઉકેલજો જ રે !  
 ઉંડા જળહળ રે ગોરી મૈયર તમારું  
 માન સરોવર તારું સાસરું જ રે !  
 આંગણે હસ્તી રે ગોરી વીરો તમારો  
 કુંભ કળશ તારાં ફૂળનાં જ રે !  
 આંગણે આંબલો રે ગોરી સસરો તમારો  
 જાય જાવંત્રી સાસુ નારી જ રે !

મોતીના ચોક રે ગોરી કંથ તમારો  
લીલી હરિયાળી નણુંદ તમારી જ રે !

મેડીયે દીવડો રે ગોરી કુંવર તમારો  
કંકુ કેસરીયાં વવાડૂ તમારાં જ રે !

ઘણું જીવજો રે મારી નણુદીના વીરો  
સપનાના અરથ ભલા કર્યા જ રે !

અન્ય પુસ્તકમાં એક સ્વપ્નું વધુ બોલાય છે :

મેં તો નણુ રે ઘર વચ્ચે ગહુળી શી પૂરી  
લીલુડાં તોરણુ બંધાઈ રહ્યાં રે

x x x

ઘર વચ્ચે ગહુળી તે ગોરી દીકરી તમારી  
લીલુડાં તોરણુ જમાઈ તારો રે

૬૭

જેવાં સુંદર સ્વપ્નનાં, તેવાજ સુસંગત એના અર્થો : અભણ્યા જીવન-  
સાથીએ કંઈક એવી મીઠાશ એ સહચરીના અંતઃકરણમાં મેલી દીધી, કે  
નિદ્રામાં આવાં રૂપાળાં સ્વપ્નનાં મળ્યાં. અને સ્વામીએ એ સ્વપ્નસૃષ્ટિને  
જાણે કુટુંબીનાં આત્મજનો વડે વસાવી દીધી. આંહીથીજ આરંભાયલી  
મમતા વળી પાછું નવું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. અભણ્યા સંસાર-વનમાં  
આવી પડેલી સ્ત્રી સ્વામીને કહે છે કે હું તો માર્ગ ભૂલી છું. મને માર્ગ

દેખાડો : તમે મારા ભોખીયા બનો । એમ કહેવાની સાથે તો આખી યે સાસરવેલ, એને સુંદર સુંદર, કમ્ય કપમાએને યોગ્ય દેખાઈ આવે છે:



ગોખે તે બેઠી રાણી રાજવણુ બોલે  
મને મારગડો દેખાડો રાજ બંદલા !  
હું તો મારગડાની ભૂલી રાજ બંદલા !

અલબેલડા રે મારે....ભાઈના દાદા,  
બાણે ભરી સભાના રાજ રાજ બંદલા !  
મને મારગડો દેખાડો રાજ બંદલા !  
હું તો મારગડાની ભૂલી રાજ બંદલા !

અલબેલડા રે મારે ....ભાઈના વીરા  
બાણે હાર માયલા હીરા રાજ બંદલા !  
મને મારગડો દેખાડો રાજ બંદલા !  
હું તો મારગડાની ભૂલી રાજ બંદલા !

\*અલબેલડા રે મારે ....ભાઈની બેની  
બાણે મેહૂલિયાની હેલી રાજ બંદલા !  
મને.....

અલબેલડા રે મારે ....ભાઈના મામા  
બાણે સરોવર પાળે આંખા રાજ બંદલા !

---

\* પ્રાંતોરા-પાઠાન્તર :

અલબેલડા રે મારે ...ભાઈની બેન્યું  
બાણે ધમધમતી ને વેલ્યું રાજ બંદલા !

અલબેલડ રે મારે ....ભાઈના કાકા

+જાણે વીંટી માયલા આંકા રાજ બંદલા !

અલબેલડ રે મારે ....ભાઈની માડી

જાણે કુલડાં કેરી વાડી રાજ બંદલા !

+ પ્રશ્નોત્તર—ગીતમાં

“ જાણે કાચી કેળ આંકા ”

આ ગીતમાં ... ટપકાંવાળે સ્થળે વહુના દેવરનું નામ મૂકવું નેહએ, કે જેથી પતિનાં તમામ સગાંને ઉદ્દેશીને પત્ની આતી હોય તેવો અર્થ નીકળે. વાસ્તવિક એમ જ હોવું નેહએ. પરંતુ અત્યારે ગાનારી સ્ત્રીઓ તો ત્યાં વરનું જ નામ લે છે. કેમકે તેમને એ નામ બોલવાનો બાધ નથી હોતો.

સંપાદક.

૬૮

ન્યાં અતિ રનેહ, ત્યાં અનિષ્ટની શંકા પણ રહેને પડી નય. કન્યાના કાનમાં બણકારા બોલ્યા કે તારો સ્વામી તો નવી વહુ પરણી લાવે છે : તું એને નથી ગમતી ! હાંસીને સાચી સમજ કન્યાએ બહાર જતા સ્વામીનેા છડા જાલ્યો ! : સાચું કહો, ફરી પરણવું છે ? અરે એવું કોણે કહ્યું ? આંદે સૂરને કહ્યું, પવને કહ્યું, પણ કહો સાચું, હું શીદને ગમી ? મારામાં શી ઉણપ દીડી ?

સ્વામીએ મીઠી મનક કરી, મનાયેલા અણુગમનાં ગમતલચાં બહાન  
કાઢ્યાં ! સ્નેહનો થોડો વિનોદ કરી લીધો :



સોના ઇંદોણી રૂપા બેડલું રે પાલવ છોડને !  
પાણીડાં ગઇ'તી તળાવ  
નવનદી ! નવ પાલવ છોડને !

\* \* \* \*

કેણે કીધું ને કેણે સાંભળ્યું રે પાલવ છોડને !  
કેણે ઉડાડી છે વાત  
નવનદી ! નવ પાલવ છોડને !

ચાંદે કીધું ને સૂરજ સાંભળ્યું રે પાલવ છોડને !  
વાયે ઉડાડી છે વાત  
નવનદી ! નવ પાલવ છોડને !

તમારું તે મૈયર ગોરી વેગળું રે પાલવ છોડને !  
હુકડા સાસરીયાની ખાંત  
નવનદી ! નવ પાલવ છોડને !

તમારો ને વીરો ગોરી એકલો રે પાલવ છોડને !  
સાત સાળાની છે ખાંત  
નવનદી ! નવ પાલવ છોડને !

તમારા તે પોંચા ગોરી શામળા રે પાલવ છોડને !  
ગોરા પોંચાની છે ખાંત  
નવનદી ! નવ પાલવ છોડને !

તમારાં છોડ્યાં ગોરી ગોખરાં રે પાલવ છોડ્યો !  
 જોળે બેસાર્યાની ખાંત  
 નવબદ્ધી ! નવ પાલવ છોડ્યો !

૬૯

વિનોદના પ્રસંગો આવી આવીને જતા રહ્યા, અને આખરે બહુ કે એક દિવસ કોઈ અપરાધનો અવસર ઉભો થયો : પ્રભાતે સાસુજીએ દાતાજી માગ્યું, પણ મોહની કાગાનીદરમાં ઘેરાયલી આંખોવાળી અન્યમનસ્ક વહુએ ધ્યાન ન આપ્યું. બે વાર માગ્યું, તો યે વહુ બેદરકાર રહી : અને ચંદ્રેશ્વર સ્વામીએ “મને મારગડો દેખાડો રાજ !” એ સૂચના અનુસાર, આ કર્તવ્યભૂલી મોહવશ રાજવહુને સાચી દિશા દેખાડવા સખ સંભળાવી:

૭

શ્રી પરભાતને પોર, \*દેવકીજીએ દાતાજી માગીયાં  
 માગ્યાં માગ્યાં વાર બે વાર

\* રૂખમણીએ શબ્દ ન સાંભળ્યો !

હરિના હાથમાં પાન પચાસ

મેડીએથી \*શ્રીકૃષ્ણ ઉતર્યા

મારા નાનેરા \*બળભદ્ર વીર

ગંગાને કાંઠે ઘર કરો

• • • •

\* આ નામોને બદલે, કૌશલ્યા, સીતા, રામચંદ્ર લખમણ, એ નામે પણ ગવાય છે.

• સૂરતી લગ્ન-ગીતમાંની બે વધુ પંક્તિઓ :

મારાં ગંગાજી સરખાં રે માત, તમારાં મન તે કોણે દૂરથી  
 આપણા ઘરમાં રૂખમણી નાર, તેણે મારો શબ્દ ન સાંભળ્યો

ત્યાં કાંઈ રાખોને \*રૂખમણી નાર

માતા વચન કેમ લોપીયું !

સ્વામી શો રે અમારલો વાંક

શે રે માટે રે અમને દૂર કરે !

ગોરી તમે મારા હૈડાનો હાર

માતા વચન કેમ લોપીયું ?

સ્વામી શીઆળાના માસ

મશરૂનાં ગોદડાં મોકલાવળે !

સ્વામી ઉનાળાના માસ

કુલના તે વીંઝણા મોકલાવળે !

સ્વામી ચોમાસાના માસ

ચુનાળ'ધ હવેલી ચણાવળે

સખીશ રાખીશ માસ છ માસ

છઠ્ઠે તે માસે તેડાં મોકલીશ !

તું મને જ્ઞાલી છે, પણ તે માતાનું વેણ ઉલ્લંઘ્યું, તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત હું  
ખતાહું છું. હ મહિને તો હું તને તેડાવી લઉં. તું સુંગતી નહિ. આપણ  
બંને સહુદયી બનીને આ સભ સહી લઇશું !

કર્તવ્યના પાક શીખીને બંને જણાં સંસારી જીવનનો યજ્ઞ સંગાથે  
મળી રોજે રોજ રચ્યા કરે છે. ઉચ્ચ કે નીચ, એવા કોઈ ભેદ શૂદ્ધકાર્યમાં



એ દેવતિએ નથી રાખ્યા. ગોપ-છવનમાં તેા ચાહે તે જુદકાર્ય સદાય  
સરખી રીતે ગૌરવવન્તુ છે :



શ્રી રામ ! ઘોણું નગર ઘોણું ઘોણકું રે શોભા !  
શ્રી રામ ! ઘોળી ઘોળકીયાની વાવ રે શોભા !  
શ્રી રામ ! વાવે તણું રે ત્રાંબા તણાં શોભા !  
શ્રી રામ ! મોતીડાવરણાં જળ ભર્યાં રે શોભા !  
શ્રી રામ ! વાવે તે કચરો કંકુ તણો રે શોભા !  
શ્રી રામ ! શીદારીયો તે શેવાળ રે શોભા !  
શ્રી રામ ! પગથીયે પગથીયે પૂતળી રે શોભા !  
શ્રી રામ ! રૂપા માછલડીની હાર રે શોભા !  
શ્રી રામ ! સાવ રે સોનાનો બાળેડીયો શોભા !  
શ્રી રામ ! ત્યાં બેસો શ્રી કુબ્જ નાથ રે શોભા !  
શ્રી રામ ! નાહી ઘેઘેને ઉભા રીયા રે શોભા !  
શ્રી રામ ! ત્યાં આવ્યાં લક્ષ્મીજી નાર રે શોભા !  
શ્રી રામ ! શ્રી કુબ્જે ખીલા ખોડિયા રે શોભા !  
શ્રી રામ ! લક્ષ્મીજીએ બાંધી ગાય રે શોભા !  
શ્રી રામ ! શ્રી કુબ્જે વાછરૂ વાંજિયા રે શોભા !  
શ્રી રામ ! લક્ષ્મીજીએ દોઈ ગાય રે શોભા !  
શ્રી રામ ! શ્રી કુબ્જે ગોરસે જીંજીયો રે શોભા !  
શ્રી રામ ! લક્ષ્મીજીએ ભૂમ્યાં મંદી રે શોભા !  
શ્રી રામ ! શ્રી કુબ્જે માખણ ઉતાર્યાં રે શોભા !  
શ્રી રામ ! લક્ષ્મીજીએ તાવ્યાં મીય રે શોભા !

શ્રી રામ ! શ્રી કૃષ્ણે જવતલ હોમ્યાં રે શોભા !  
 શ્રી રામ ! ધૂંવાડા ચડયા છે આકાશ રે શોભા !  
 શ્રી રામ ! આં કૂળ કેણે અજવાળ્યાં રે શોભા !  
 શ્રી રામ ! વસુદેવનો મોલી શ્રી કૃષ્ણ રે શોભા !  
 શ્રી રામ ! આ કૂળ એણે અજવાળ્યાં રે શોભા !\*

---

જ્યહી ફરી વાર આતાં દરેક સ્થળે પરણનાર વર વહુનાં નામ મૂકાય છે.

## ૭૧

એવા સંસાર-તપોવનની શાંતિ પ્રાપ્ત કરીને આળે સહચરી પિયર તરફ પળે છે. ઉદરમાં સ્વામીનો અંશ સીંચાયો છે. જીવનનું પુનિત કૃત્ર સાંપડ્યું છે. દાદાજીની વાડીમાંથી થોડો સમય ઉડી ગયેલી કોયલ ફરી વાર દાદાના દેશનાં ઘોર ગંભીર આંખે ટૌકવા આવે છે. સહીઅરે એને આવતી નિહાળે છે. સખીની સામે સ્વાગતના સૂરો લલકારે છે :



કાળી શી કોયલ શબ્દે સોહામણી,  
 આવે રે કોયલ આપણા દેશમાં !

કેમ કરી કોયલ ! એ વન વાસ્યાં,  
 કેમ કરી સૂડો રાણો રીઝવ્યો ?

આંખા આંખલિયે એ વન વાસ્યાં,  
 ટૌકલે સૂડો રાણો રીઝવ્યો.

કાળી શી કાચલ થબદે સોહામણી  
આવે રે કાચલ આપણા દેશમાં

કેમ કરી બેનીબા એ ઘર વાસ્ત્યાં ?  
કેમ કરી નાહોલિયો રીઝંબો ?

\*દીકરા દીકરીએ એ ઘર વાસ્ત્યાં  
નેણુલે તે નાહોલિયો રીઝંબો !

એ સોહામણી કાચલનો પ્રત્યુત્તર લોક-કથુ જીવન-સાક્ષ્ય પ્રગટ કરી બતાવે છે. સંતતિ-જનન અને નયનેની પ્રીતિ વડે પતિનું પ્રિય દર્શનઃ એ બે બાણે કે પરિણિત જીવનની સિદ્ધિએ મનાઇ હરો : બન્ને ધર્મોનું પાલન કરીને બેનીબા પાછાં વળ્યાં છે. હે સુભગા ! તું શીખી તે સહુને શીખવજે ! તારી સુહાગણુ-ચુંદડી સદા એવી ને એવી મહેકમા કરતી ! એની ભાત્યોના રંગ કદિ યે ઝાંખા ન પડતી ! તારા કુળ-આબિજ સદા મહોર્વાજ કરતી !

૭૨

ત્રાંબાકુંડી તે નગર સોહામણી  
માહે ભરિયેલ ગવરીનાં ધીય  
સાહેલી રે આંખો મોરીયો !

\* પાઠાન્તર :

ઓરડા ઓસરીએ એ ઘર વાસ્ત્યાં  
છાડે નાહોલિયો રીઝંબો.

મારે ક્રિયા ભાઈનાં વાણંત વાગિયાં  
પેલા વેવાઈનાં પડિયાં નિશાન-સાહેલી રે०

મારે ક્રિયા ભાઈને આગણુ આંખલો  
મારે ક્રિયા ભાઈને આવે શીળી છાંય-સાહેલી રે०

\*

મારે ક્રિયા ભાઈની મેડીએ હીવા ખળે  
પેલા વેવાઈને અંધારાં ઘોર-સાહેલી રે०

\*

મારે કંઈ વહુને ચીર ઉપર ચુંદડી  
કંઈ વહુને રે મોતી જડયો મોડ-સાહેલી રે०

\*

મારે કંઈ વહુને કાંળી ઉપર કડલાં  
મારે કંઈ વહુને રે ધૂધરીએ ધમકાર-સાહેલી રે०

\*

---

• સંવેચિત સ્વજનોનાં નામ લઈને ફરીવાર એની એ પદ્ધતિએ  
અવાય છે.



# પૂરવણી

બાકી રહી ગયેલાં ગીતો આંહી બૂદાં આપેલાં છે.  
આખી કથા વાંચી ગયા પછી આ ગીતોમાંના  
પ્રત્યેકને કયા કયા પ્રસંગમાં બંધબેસવું કરવું  
તે વાચક પોતાની મેળે સમજી શકશે.

૭૩

## નીંદરડી

રાજ પેલડા પોરની નીંદરડી,  
નીંદર ભળે રે ....ભાઈની સેજ !

નીંદરડી નેણું ઘેરી રહી.

ગોરાં નાનાં વહુ જગાડે ભગે નહિ !

પોઢયા ભગે રે ....ભાઈના વીરા !

નીંદરડી નેણું ઘેરી રહી.

તમે કાં કંથ પીધા કસુંબલા

તમે આરોગી કાંઈ લીલૂડી ભાંગ !

નીંદરડી નેણું ઘેરી રહી.

અમે નથી પીધા રે કસુંબલા,

અમે આરોગી નથી લીલૂડી ભાંગ

નીંદરડી નેણું ઘેરી રહી.

અમે દરબારેથી મોડા આવીયા,

આપણે ઘેરે રે ....ભાઈના વીવા

નીંદરડી નેણું ઘેરી રહી.

૭૪

## વીંઝણો

લીલૂડો વાંસ ઢળૂકડે ઢળિયો

ઇ રે વાંસલિયાનો વીંઝણો ધડિયો

હરતો ને ફરતો હીરલે જડિયો  
માણું મોતી ને પાલી પરવાળે જડિયો

છ રે વીંઝણલો રાંદલના વરસું જડિયો

ઉઠો રાંદલના વર સપનાં નિહાળો  
લ્યો રે લોટી ને સીંચો તુળસીનો ક્યારો

જેમ જેમ તુળસી લેરડે ભય રે  
તેમ રે રાંદલના વર નીંદરે ઘેરાય રે

જેમ જેમ તુળસી ફાલે ને ફુલે  
તેમ રે રાંદલના વીરની નીંદરડી ઉડે

—લીલુડો

\*

[ વર કન્યાનું નામ લઈ ફરી ગવાય છે. ]

૭૫

### અમૃત આંખો

કાંઈ જાંબુ વરણી કોયલ રે  
કાંઈ આંખા હાળે ખેડી રે  
કાંઈ અમરત આંખો મોર્યો  
આંખે ફૂલ ઘણાં રે

કાંઈ આજૂની રાતડિયે રે  
કાંઈ મેઢૂલિયા નો વરસ્યા રે

કાંઈ વીજલડી નો ઝળકી રે  
કાંઈ વાહિલિયા નો વાયા રે  
કાંઈ આવડલાં ને આવડાં  
ચીકલ શેણે થયાં રે !

કાંઈ માડીના ને ....ભાઈ  
કાંઈ વરધ નાવણ નાયા રે  
કાંઈ પેલી ને સુવાસણ રે  
કાંઈ ....ભાઈની માડી રે  
કાંઈ ....વહુ સુવાસણ  
ચીકલ કરી વળ્યાં રે

• • •

કાંઈ ચારે ને સુવાસણ  
ચીકલ કરી વળ્યાં રે

૭૬

## દીવડો

આઈ રે સાવ રે સોનાનો મારો દીવડો  
એને દીવડીયે રંગ રૂપાના મોર  
સોહન ઠાંધીના દીવડો

આઈ રે દીવડો મેલાવો મોઠે માંડવે રે  
ત્યાં થડી બેસશે મારો હર ને જોડ—સોહન



નણુદી મચકો કરીને બોલિયાં રે  
 ભાલી ! નો આંચો તારો લોલી વીર—સોહન૦  
 બાઈ રે કસું રે છુટી ને વેણું મોકળી  
 મારે હૈડે રે કાંઈ ઉતર્યો તંબોળ—સોહન૦

\*

દેર વધામણી લાવે.....  
 ભાલી ! આંચો રે તારો માડીનયો વીર—સોહન૦  
 બાઈ કસું રે બાંધી ને વેણું ઠાંસીયું  
 જ રે મારે હૈડે હરખ ન માય—સોહન૦

૭૭

### આતૂરતા

મારી આંખડલી ભીંજય રે મારો નખ નમે રે  
 મારો ફરકે છે ડાખા પગનો લાંક રે  
 ઘેર કોણ સાજનિયાં આવશે રે

મારે કીયા ભાઈ આંચા કીયા ભાઈ આવશે  
 હું તો જોઈ રહી છું ....ભાઈની વાટરે રે  
 ....ભાઈ આંચે રંગ રેશે રે

[ જોહેનો વગેરે સ્વજનોનાં નામ લઈ પુનઃસ્થાવર્તન થયા કરે છે. ]

૭૮

## વીરાની વાટ

વીરા ! ચાંદલિયો ઉઝ્યો ને હરણ્યું આથમી રે  
વીરા ! કયાં લગણુ જોઉં તમારી વાટ રે  
મામેરાં વેળા વહી ગઈ રે.

ઝેની ! પાટણુ ઝ્યો'તો પટોળાં વોરવા રે  
ઝેની ! પાટણુમાં પડી'તી હડતાળ  
અમદાવાદ ઝ્યો'તો વોરવા રે.

વીરા ! ચાંદલિયો ઉઝ્યો ને હરણ્યું આથમી રે  
વીરા ! કયાં લગણુ જોઉં તમારી વાટ રે  
મામેરાં વેળા વહી ગઈ રે.

ઝેની ! ચીતળ ઝ્યો'તો ચુંદડી વોરવા રે  
ઝેની ! ચીતળમાં પડી'તી હડતાળ  
અમદાવાદ ઝ્યો'તો વોરવા રે.

\*

\*

\*

૭૯

## વણુઝારો-વણુઝારી

વણુઝારો આંચો ને વણુઝારી લાંચો  
ભાઈ રે વણુઝારીનો અવળો અંબેડો

ભાઈ રે....ભાઈ મારે માંડવે પધારે  
માંડવે પધારીને પોઠચું મુલવાવે

ભાઈ રે વણુઝારા તારી શી શી રે પોઠું  
ભાઈ રે....ભાઈ અમારી નવલખી પોઠું

પેલી તે પોઠમાં મગ રે મંડાળિયા  
મગ રે મંડાળિયાની પીઠી રે નીપજે

ખીજ તે પોઠમાં જીર જગોતરી  
જીર રે જગોતરીની ઘેંસવડી નીપજે

ત્રીજ તે પોઠમાં ચોળા ડાલરિયા  
ચોળા ડાલરિયાની વડી રે નીપજે

ચોથી તે પોઠમાં અડદ ઇંડારિયા  
અડદ ઇંડારિયાના પાપડ નીપજે

પાંચમી તે પોઠમાં ચોખા કમોદિયા  
ચોખા કમોદિયાનો ખેરો રે નીપજે

છઠ્ઠી તે પોઠમાં ઘઉં રે ગોરડિયા  
ઘઉં રે ગોરડિયાનો પકવાન નીપજે

સાતમી તે પોઠમાં કન્યા પાનેતર  
કન્યા પાનેતર મારે ....ખાને સોહિ

આઠમી તે પોઠમાં સૂતર ઘરચોળું  
સૂતર ઘરચોળું મારે ....વહુને સોહિ

નવમી તે પોઠમાં વરરાજ મોળીયાં  
વરરાજ મોળીયાં ....જમાઈને સોહિ

૮૦

## તંબોળીડો

જૂનેગઢથી તંબોળીડો વાપર્યો  
આવી ઉતર્યો અમારલે દેશ  
ધનરા લાલ તંબોળીડો

ઓરડે ઉભાં \*....વહુએ ઓળખ્યો  
દાસી ધનરાને ઓરેરે તેડાવ્ય  
ધનરા લાલ તંબોળીડો

દાસી લે રે ઘડો લે ઇંટોણુલી  
મારી વાડીની વેલ્ય સીંચાવ  
ધનરા લાલ તંબોળીડો

સીંચે સીંચે વાડી માયલો કેવડો  
સીંચે સીંચે મલાલીનો છોડ  
ધનરા લાલ તંબોળીડો

• ધનની પ્રત્યેક વહુનાં નામ લઇને એનું એ ગીત ફરી ફરી ગવાય છે.

૮૧

## માલણુ

શુજરાતથી માલણુ આવી રે  
સવા લાખની વાડી રોપાવી રે  
કેરે કરમલડી રોપાવે રે  
વીણી ચૂંટીને છાખ ભરાવે રે

લાંચે લાંચે માલણ અમે લેશું રે  
લાડકડાના પસ ભરી લેશું રે

એના પાહુલીયે રસીઆ વીરા રે  
દ્રવ્ય ખરચે લાડકડાના વીરા રે

દ્રવ્ય ખરચે ને ખરચાવે રે  
ફડા સાજનીયા મેળાવે રે

એને પાહુલીયે જડિયા આંકા રે  
દ્રવ્ય ખરચે લાડકડાના કાકા રે

એને પાહુલીયે જડિયા આંખા રે  
દ્રવ્ય ખરચે લાડકડાના મામા રે

કુંવર ઘોડલે બેસીને વેલા આવે રે,  
એની લોભધયું ફુલડે વધાવે રે

એની માતાજી મોતીડે વધાવે રે,  
પાણી સાથે દૂધલડે નવરાવે રે

૮૨

ગજરો

માલણ ગુંથી લાવ ગુણીયલ ગજરો  
તારા ગજરાનો માનીશ મુજરો—માલણ૦

તારા ગજરાનું આપીશું મૂલ રે  
માંડી ગુંથજે ગુલાબનું કુલ રે  
જે તું કહીશ તે કરશું કબૂલ—માલણ૦

જેવી હોય તારી ચતૂરાઈ રે  
તેવી કરજે તેની સરસાઈ રે  
કાંઈ બાકી ન રાખીશ બાઈ—માલણ૦

એવી કરજે કારીગરી એમાં રે  
બૂકિત હોય જોવા જેવી એમાં રે  
મોહ પામે મૂનિવર તેમાં—માલણ૦

વર લાડકડાને કાજે રે  
એવો ગુંથજે તું ગજરા આજે રે  
જેવો છત્રપતિને હાજે —માલણ૦

ગજરા મૂલ પામે મૂલતાન રે  
સારો સારો કહે સુલતાન રે  
થાય ગુણીજન જોઈ ગુલતાન—માલણ૦

તને આપીશ હીશનો હાર રે  
વળી સોળ સારા શણગાર રે  
ઉપર હેમની મહોર હજાર—માલણ૦

કવિતાની કિમત ઉર આણે રે  
એમ ગજરાનું મૂલ પ્રમાણે રે  
\*દાખે દલપત ખીજું શું જાણે  
માલણ ગુંથી લાવ ગુણિયલ ગજરા.

\* કવિ દલપતરામનાં બે ત્રણ લામ-ગીતો પ્રચલિત છે. સુદમ રસક્રિયા તપાસનારને આવાં કવિ-ગીત તથા શુદ્ધ લોકગીત વચ્ચેનો તફાવત સમજશે.

૮૩

## છાના કાગળ

લાડડા ! લાડડી છાના કાગળ મોકલે  
 વેવારીઆ તર વેલો આવ્ય  
 રવળા મોઢાની રઢયું લાગશે.

લાડડી હું કેમ આવું એકલો  
 મારા હાથીડા હોય રે હબર  
 રવળા મોઢાની રઢયું લાગશે

\* \* \*

તારા હાથીડા બંધાવું સામી ડેલીએ  
 તારા ઘોડલા બંધાવું રે ઘોડહાર  
 રવળા મોઢાની રઢયું લાગશે.

\* \* \*

તારા સાથીડાને ઉતારા ઓરડા  
 વરરાબને મેડીના મોલ  
 રવળા મોઢાની રઢયું લાગશે.

૮૪

## કેવી ?

[ પરજીવા જતા રજપૂત વરને સંજ્ઞા થાય છે કે “ હે ઠોલા જેવા  
 બહાદુર અને પ્રેમી ભાઈ ! તરવાર જેવી તેજસ્વી, નાગરવેશના પાન સરખી  
 પાતળી, સોપારી જેવી બંકી, અને તજ જેવી તીખી-વઢવાળી કન્યા પર-

હુને હો ! તમે વિસરી ન જાઓ તે માટે એ નિશાનીઓ પાછું સાથે જ આપી છે." આ ક્ષત્રિય ગીત છે. લાંબા લાંબા ઓજસ્વતા ઢાળમાં ગવાય છે.]



તરવાર સરખી ઉજળી રે ઢાલા !  
 તરવાર ભેટમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને.  
 એવી રે હોય તો પરણુજો રે ઢાલા !  
 નીકર ફરીને પરણાવું રે વાલીડા વીરને.  
 પાન તે સરખી પાતળી રે ઢાલા !  
 પાન મુખમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને.  
 એવી રે હોય તો પરણુજો રે ઢાલા !  
 નીકર ફરીને પરણાવું રે વાલીડા વીરને.  
 સોપારી સરખી વાંકડી રે ઢાલા !  
 સોપારી મુખમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને.  
 -એવી રે૦

તજ તે સરખી તીખલી રે ઢાલા !  
 તજ તે મુખમાં બિરાજે રે વાલીડા વીરને  
 -એવી રે૦

૮૫

## મોલ પધારો !

[ પરણીને વળેલા વરને આદર અપાય છે. ]



મોલ પધારો રાજ !  
 તમે ....ભાઈનાં મોલી મોલ પધારો રાજ !



મોલ પધારો રાજા !  
તમે સોનાની શસ્ત્રામે મોલ પધારો રાજ !

મોલ પધારો રાજ !  
તમે ....લાઇતા વીસ મોલ પધારો રાજ !

૮૬

### નગારાં વાગે

વર તો ખહુ રે હોંશીલો વર ખહુ રે ખંતીલો,  
એની મૃગનેની જીવે વાટ રે  
નગારાં વાગે ઝીણાં ઝીણાં!

વર તો સોનીની શેરી વચ્ચે સાંચર્યો,  
વરને ઉતરીયું વસાવતાં લાગી વાર રે  
નગારાં વાગે ઝીણાં ઝીણાં!

વરને તો માળીડાની શેરી વચ્ચે સાંચર્યા,  
વરને કુલડાં વસાવતાં લાગી વાર રે  
નગારાં વાગે ઝીણાં ઝીણાં !

૮૭

### ચુંદડી

મારા નખના પરવાળા જેવી ચુંદડી  
મારી ચુંદડોનો રંગ રોતો હો લાડડી  
ઓઢોને સહિષ્ણુદી ચુંદડી !

હું તો કેમ કરી ઓઢું રે સાયબા ચુંદડી  
મારો દાદોજી દેખે માતાજી દેખે  
કેમ રે ઓઢું રે સોરંગ ચુંદડી !

તમારા દાદાના તેડ્યાં અમે આવશું  
તમારી માતાનાં મન મો'શે હો લાડડી  
ઓઢોને છાડકવાઈ ચુંદડી !

હું તો કેમ કરી ઓઢું સાયબા ચુંદડી  
મારો વીરોજી દેખે ભાભીજી દેખે  
કેમ રે ઓઢું રે સોરંગ ચુંદડી !

તમારા વીરાનાં તેડ્યાં અમે આવશું  
તમારી ભાભીના ગુણ ગાશું હો લાડડી  
ઓઢોને સાહિબબદી ચુંદડી !

૮૮

### આનંદ ભર્યાં

આજ મારે ભરિયાં સરોવર છલિયાં  
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ મારે માડીના ....ભાઈ પરણ્યા  
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ મારે પરણીને ....ભાઈ પધાર્યાં  
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે લાખ ખરચીને લાડી લાગ્યા  
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે લાખેણી લાડી જીત્યા  
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે ઇંડરિયો ગઢ જીત્યા  
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે જાણ્યું .... ભાઈ જૂઠા  
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ ઇ તો બેલી પરજાવીને ઉઠ્યા  
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે .... ભાઈને હસતા દીઠા  
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ અમે .... વેવાઈને રોતા દીઠા  
રે આનંદ ભર્યાં !

આજ મારે ભરિયાં સરોવર છલિયાં  
રે આનંદ ભર્યાં !

૮૯

વાંસળી

લીલુડા વાંસળી વાંસળી મારી જનમાં વાગતી જાય !

ગામને પટલિયે પૂછીયું, આ ક્યાંનો રાજ જાય !  
 નથી રાજ નથી રાજવીર, મારે ....ભાઈ પરણીને જાય  
 —લીલુડાં

ગામની પાણીઆરીએ પૂછીયું, આ ક્યાંનો રાજ જાય !  
 નથી રાજ નથી રાજવીર, મારે ....ભાઈ પરણીને જાય  
 —લીલુડાં

ગામને ગોવાળીડે પૂછીયું, આ ક્યાંનો રાજ જાય !  
 નથી રાજ નથી રાજવીર મારે ....ભાઈ પરણીને જાય  
 —લીલુડાં

૬૦

જીત્યા !

વર લાડડા રે તારે કાને કારેલાં  
 માથડે મુગટ મોતી જડયો રે વરલાડડા !

વર લાડડા રે તારો દાદોજી પૂછે  
 સાસરિયે જઈને મોલી શું જીત્યા રે વરલાડડા !

જીત્યા જીત્યા રે મારા સાસરાની બેટી  
 બીજું તે જીત્યા સાયર સાસરું રે વરલાડડા !

૬૧

રતન જડાવો !

સો સો રૂપૈયા લઈને હલ્લાર થેર ગ્યા'તા  
 વીરા મોરા ! હલ્લારના હાથીડા લઈ આવો હો-રાજ !

હૃદયારના હાથીડાને લાલ અંબાડી  
વીર મોરા ! અંબાડીએ રતન જડાવો હો રાજ !

સો સો રૂપૈયા લઈને ઘોઘા શે'ર ગ્યા'તા  
વીર મોરા ! ઘોઘાનાં ઘોડલાં લઈ આવો હો રાજ !

ઘોઘાનાં ઘોડલાંને પીતળિયાં પલાણુ  
વીર મોરા ! પલાણુ રતન જડાવો હો રાજ !

સો સો રૂપૈયા લઈને ચીતળ શે'ર ગ્યા'તા  
વીર મોરા ! ચીતળની ચુંદડી લઈ આવો હો રાજ !

ચીતળની ચુંદડી ને \*.....ની લાડડી  
વીર મોરા ધુંધટડે રતન જડાવો હો રાજ !

• કન્યાના પિયર-ગામનું નામ

૯૨

ક્યાં રહી !

લાડડી ટોડલા જેવડી રે

લાડડી આવડલાં ને વરસ તું ક્યાં રહી રે ?

હું તો દિ'એ સૂતી રે રાતે જાગતી રે !

હું તો સસરાણ ....ભાઈ માગતી રે-લાડડી૦

હું તો દિ'એ સૂતી રે રાતે જાગતી રે !

હું તો સાસણ ....બાઈ માગતી રે-લાડડી૦

૬૩

## વર-વહુનો વિનોદ

કીયા લાઇની વાડીમાં અગર ચંદણનું આડ હો રાયા !  
કીયે ને સૂતારે અગર ચંદણ વેરીયાં રે.

કીયા લાઇની મેડીમાં શેરડીયું ચૂસાય હો રાયા !  
કયી વહુને કોણીએ રેગાડા ઉતરે રે.

કીયા લાઇની મેડીમાં રમક ઝમક થાય હો રાયા !  
કયી વહુને પગે અંઝર ઝમઝમે રે.

કીયા લાઇની મેડીમાં કુલેરું ચોળાય હો રાયા !  
કયી વહુને મોઢે તે માળીયું બણબણે રે.

કીયા લાઇની મેડીમાં ઢીંકા પાટુ થાય હોય રાયા !  
કયી વહુને વાંસે સળોટા ઉઠીયા રે.

૬૪

## મહારપરનો મોર

લાડડી તારા દેશમાં સોનીડે માંડયાં હાટ  
લાડડો વસાવે ઝૂમણાં રે  
એની લાડડીને પે'રવા ભોગ રે  
આદ્યો મહારપરનો મોરલો રે  
એને નીરબો નાગરવેલ !

અરધી તે નીરજો એળચી રે  
એને અરધી નાગરવેલ !

લાડડી તારા, દેશમાં દોશીડે માંડયાં હાટ  
લાડો વસાવે ચૂંદડી રે  
એની લાડડીને પે'રવા જોગ રે  
ઓદ્યો મલારપરનો મોરલો રે  
એને નીરજો નાગરવેલ !

અરધી તે નીરજો એળચી રે  
એને અરધી નાગરવેલ !

\*

૬૫

કયાં વસ્યા !

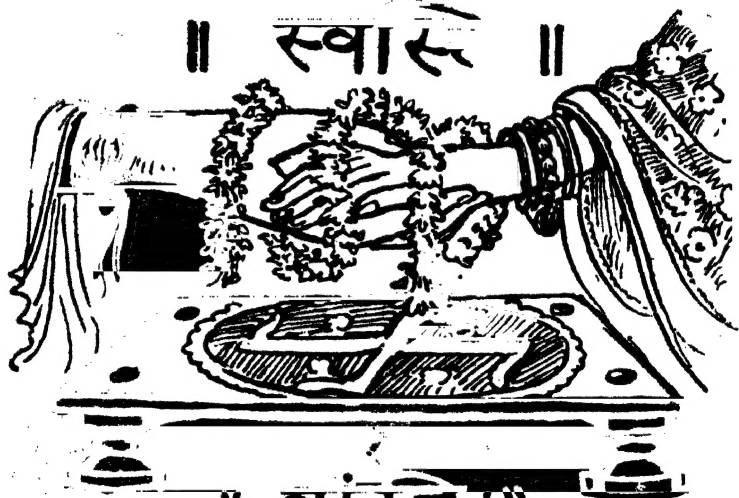
સાંકલડી શેરી રે દીવડીયા શા બળે રે  
દીવાને અજવાળે ઓરડા ચીતયાં .

હું તમને પૂછું રે છેલ છળીલા ....ભાઈ રે  
આજનો વાસો રે વીરા કયાં રે વસિયા

આજનો વાસો રે બેની દોશીડાને હાટે રે  
ચૂંદડીયું મુલવીરે લાડણ વહુ તણી રે-સાંકલડી-

સોનીડાને હાટે-હુમણાં }  
ચુડીગરને હાટે-ચુડી }  
માળીડાને હાટે-મોડીયો }

॥ स्वास्ते ॥



॥ शान्तिः ॥



